

પ્રેરણા સ્ત્રોત

પૂજ્યશ્રી નારાયણભાઈએ પ્રબોધેલ અધ્યાત્મસાર

સર્વજીવહિતાવહ ગ્રંથમાળા - ૫૩

સંસ્થાપક : અ.મુ.પ.પૂ. શ્રી નારાયણભાઈ ગી. ઠક્કર
શ્રી સ્વામિનારાયણ ડિવાદન મિશન

અમદાવાદ-૧૩

શ્રી સ્વામિનારાયણ ડિવાઇન મિશનનું પ્રતીક

પ્રતીકમાં શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાનના ચરણકમળમાં સામુદ્રિકશાસ્ત્રમાં વર્ણવેલાં ભગવત્સ્વરૂપનાં સોળ વિલક્ષણ ચિહ્નો છે:

જમણા ચરણકમળમાં નવ ચિહ્નો

સ્વસ્તિક: માંગલ્યમય ભગવત્સ્વરૂપને સૂચવે છે.

અષ્ટકોણ: ઉત્તર-દક્ષિણ-પૂર્વ-પશ્ચિમ-અગ્નિ-ઇશાન-નેત્રત્ય-વાયવ્ય એવી આઠે દિશામાં ભગવત્-કરુણા વહી રહી છે તેનું પ્રતીક છે.

ઉર્ધ્વરેખા: ભગવત્કૃપાથી થતું જીવોનું સતત ઉર્ધ્વીકરણ દર્શાવે છે.

અંકુશ: સર્વને અંકુશમાં રાખવા સર્વકારણના કારણ રૂપ ઐશ્વર્યનું ધોતક છે ને અંતઃશત્રુને વશ રાખવાનું સૂચવે છે.

દ્વજ: અથવા કેતુ સત્યસ્વરૂપ ભગવાનની વિજય-પતાકા છે.

વજ્ર: ભગવત્સ્વરૂપનું વજ્ર જેવું શક્તિશાળી બળ જીવના દોષો નષ્ટ કરી કાળ-કર્મ-માયાના ભયથી મુક્ત કરે છે તેમ નિર્દેશો છે.

પદ્મ: જલકમલવત્ નિર્લેપ કરનાર ભગવત્સ્વરૂપની કરુણાસભર મૃદુતા સૂચવે છે.

બાંબુફળ: ભગવત્સ્વરૂપમાં જોડાયેલાને મળતા દિવ્ય સુખરૂપી રસનું સૂચક છે.

જવ: અગ્નિમાં જવ, તલ આદિ અનાજ હોમી અહિંસામય યજ્ઞ કરનારા અને ભગવત્સ્વરૂપમાં જોડાયેલાના ધનધાન્ય ને યોગક્ષેમનું ભગવાન પોતે વહન કરે છે તેમ સૂચવે છે.

ડાળા ચરણક્રમભાગમાં સાત ચિહ્નો

મીન: સામા પ્રવાહે વહી ઉદ્ભવસ્થાને પહોંચતા મત્સ્યની પેઠે ઐશ્વર્ય-સુખના ઉદ્ભવસ્થાન ભગવત્સ્વરૂપને પામવાનું સૂચવે છે.

ત્રિકોણ: જીવને આદિ, વ્યાધિ, ઉપાધિમાંથી છોડાવી ઈશ્વર, માયા, બ્રહ્મની ત્રિપુટીથી પર પરબ્રહ્મ-સ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ કરવાનું નિર્દેશક છે.

ધનુષ: અધર્મ થકી પોતાના આશ્રિતોના આરક્ષણનું પ્રતીક છે.

ગોપદ: ભગવત્પ્રિય ગોવંશ અને ભગવત્પ્રિય સત્પુરુષોના પરોપકારી લક્ષણને સૂચવે છે.

વ્યોમ: ભગવત્સ્વરૂપનો આકાશવત્ નિર્લેપપણે સર્વત્ર વ્યાપ સૂચવે છે.

અર્ધચંદ્ર: ભગવત્સ્વરૂપના ધ્યાન વડે ચંદ્રકળાની જેમ વૃદ્ધિ પામી પૂર્ણતા પ્રાપ્ત થાય છે એમ દર્શાવે છે.

કળશ: ભગવત્સ્વરૂપની સર્વોપરીતા અને પરિપૂર્ણતાનું પ્રતીક છે.

પ્રતીકમાં રહેલા ભગવત્સ્વરૂપનાં ચિહ્નોનાં રહસ્યને દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખી, સર્વ જીવનું હિત થાય એવી નિઃસ્વાર્થ જ્ઞાન-ધ્યાન-સેવા પ્રવૃત્તિ સદૈવ કરતા-કરાવતા રહેવાના મિશનના પુરુષાર્થમાં ભગવત્કૃપા વહ્યા કરો એવી શ્રીહરિના ચરણક્રમભાગમાં પ્રાર્થના.

.....

॥ सहजानंद मन लाई सदाई, सहजानंद मन लाई; ॥
सहजानंद मनोहर मूरति, प्रीत करी उर लाई. ॥

॥ ब्रह्ममहोल वासी अपिनाशी, मनुष्य देह धरी आई; ॥
जे जन आई रहे धन शरने, मुक्ति मुक्ति सब पाई. ॥

॥ काल कर्म को दुःख अति लारी, सो सब देवे छोराई; ॥
सुखकारी धनश्याम भजनसे, लप लटकन भीट जाई. ॥

॥ अंतर प्रीत रीतसुं करी के, मूरति मन हहराई; ॥
काम क्रोध मद लोल सहजमें, अपधप्रसाद हराई. ॥

.....

सर्वोपरी ँपास्य मूर्ति
पूरुषोत्तम श्री स्वाभिनारायण लगवान

॥ सहजानंद सुप्रदाई लज्ज मग, सहजानंद सुप्रदाई. ॥
॥ श्री धनश्याम मनोहर भूरति, ध्यान धरो उर लाई. ॥
॥ सुंदर बोलनी सुंदर हसनी, मुशकनी बरनी न जाई. ॥
॥ शोभा धाम सुप्र सूरत, संत मुक्त संगत आई. ॥
॥ अवधप्रसाद निरंतर ऐही छबी, अंतरमें ठहराई. ॥

અનપદિ મહાપૂજ્યરાજ શ્રી અભયનાથ

ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ-મૂવળા દર્શન

ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ-મહાસ્વાર દર્શન

જ્ઞાન-ધ્યાન-ઉપાસના ખંડ-(ભાઈઓ)

સુંદર શ્રી ઘનશ્યામ સદાઈ, શરનાગત સુખકારી રે;
એહી છબી અંતરમેં ઘરી તેં, દેત ગર્ભ દુઃખ ટારી રે.

અઘમ ઉઘાર પતિત કે પાવન, ભક્ત વત્સલ ભયહારી રે;
એસેં હરિ સુખકારી વિસારત, સો નર હોત ખુવારી રે.

જેહી જન આઈ રહે ઈન શરને, હો ગયે ભવજન પારી રે;
અવઘપ્રસાદ શાનકી છબીપેં, વાર વાર બલિહારી રે.

જ્ઞાન - ધ્યાન - ઉપાસના ખંડ - (અહેનો)

અર્પણ

અનંતકોટિ મુક્તના સ્વામી

અને સદા સાકાર

દિવ્ય મૂર્તિ એવા પરમ કૃપાળુ

શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાનના

ગૂઠ રહસ્ય જ્ઞાનને સમજાવનારા ,

એ મહાપ્રભુના સુખનિધિ સ્વરૂપનું સર્વોપરીપણું

સર્વત્ર પ્રવર્તાવનારા અને અનાદિમુક્તની

સર્વોત્તમ સ્થિતિનો અનુભવ કરાવનારા

- આ રીતે સમગ્ર સત્સંગ ને માનવકુળ

પર મહદ્ ઉપકાર કરનારા પરમ દયાળુ

અનાદિ મહામુક્તરાજ

પ. પૂ. શ્રી અબજીબાપાશ્રીના

ચરણકમળોમાં સાદર સમર્પિત

રહસ્યજ્ઞાન પ્રદાતા
અનાદિ મહામુક્તરાજ શ્રી અબજુબાપા

અધ્ય

શ્રીજીમહારાજ તથા બાપાશ્રીના
સર્વોપરી તત્ત્વજ્ઞાનને વૈજ્ઞાનિક પરિપ્રેક્ષ્યમાં પ્રસ્તુત
કરી આધ્યાત્મિક, સામાજિક તેમ જ શૈક્ષણિક ક્ષેત્રે,
અદ્વિતીય યોગદાન આપનાર, ધર્મશુદ્ધિ, વહીવટશુદ્ધિ ને
ચારિત્ર્યશુદ્ધિના પ્રખર હિમાયતી તથા ચૈતન્યનું ઊર્ધ્વોક્તરણ
કરવારૂપ પ્રહ્લયજ્ઞાની આઠલેક જગાડવા સર્વજીવહિતાવહ
સંસ્થા 'શ્રી સ્વામિનારાયણ ડિવાઇન મિશન'નું
સ્થાપન કરનાર કરુણામૂર્તિ સદ્ગુરુવર્ય
અનાદિ મુક્તરાજ પૂજ્યશ્રી નારાયણભાઈના
ચરણકમળમાં શતકોટિ વંદન!

સંસ્થાપક

અનાદિ મુક્તરાજ
પૂજ્યશ્રી નારાયણભાઈ ગીગાભાઈ ઠક્કર

..... સંપાદકીય વિશેષ

શ્રી સ્વામિનારાયણ ડિવાઇન મિશન એવી ગ્રંથશ્રેણી પ્રકાશિત-સંપાદિત કરવા ઉત્સુક છે કે જે સમગ્ર માનવજાત માટે કલ્યાણકારી હોય અને જેના વાચનથી ભારતીય સંસ્કૃતિનો ઉચ્ચતમ હેતુ પર આવતો હોય.

વર્તમાન બુદ્ધિયુગમાં ઉચ્ચ શિક્ષણનો વિસ્તાર પ્રતિદિન વધતો જાય છે. ઉચ્ચ શિક્ષણનો મૂળભૂત હેતુ જીવનમાં ઉચ્ચતર મૂલ્યો પ્રસ્થાપિત કરવાનો છે અને જીવનનું ઊંચામાં ઊંચું મૂલ્ય પરમાત્માના પરમસુખનો અનુભવ કરવો તેમાં રહેલું છે. આ હેતુઓ તરફ દોરી જવામાં આ ગ્રંથશ્રેણી સહાયભૂત બને એવી અપેક્ષા છે.

શિક્ષણ, વિજ્ઞાન ને યંત્રવિદ્યાના સતત વધતા જતા વ્યાપને આપણે એવી રીતે ટાળવો છે કે એ કેવળ ભૌતિક સુખની પ્રાપ્તિના સાધન બની ન રહેતાં, માનવીના આંતરિક વિકાસમાં ઉચ્ચતમ મદદગાર બની રહે; સાથોસાથ આપણે એવી સમજણ પ્રસારવી છે કે ઉત્ક્રાંતિનું અંતિમ લક્ષ્ય ઉત્તરોત્તર વિકસીને પરમાત્માના દિવ્ય સુખમાં મળી જવામાં છે.

દિવ્યાનંદની પ્રાપ્તિ માટે સતત વિકસતા જવાની પ્રાકૃતિક અંતઃ પ્રેરણા માનવને ઈશ્વરે આપેલી અણમૂલ બક્ષિસ છે. તે એવું સૂચવે છે કે આપણે સૌ સાથે મળીને એવી સામાજિક, આર્થિક ને રાજકીય પરિસ્થિતિનું નિર્માણ કરીએ કે જેથી જીવનના ઊર્ધ્વાકરણની પ્રક્રિયા નિર્બાધ રીતે પૂરતી મોકળાશથી ખીલી ઉઠે. આ કાર્યને વેગ મળે એવા પ્રેરણાદાયી સાહિત્યનું સર્જન કરવાનું આવશ્યક છે.

માવનજાતના આધ્યાત્મિક અને સામાજિક શ્રેય માટે શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાને, જીવનને સતત ઊર્ધ્વ બનાવી, આત્યંતિક દિવ્ય સુખને પમાય એવો સર્વસમન્વયી જ્ઞાનમાર્ગ

.....

પ્રસ્થાપિત કરેલ છે; તેમની શ્રીમુખવાણી ‘વચનામૃતમ્’ તથા ‘શિક્ષાપત્રી’માં એ તત્ત્વજ્ઞાનનું ઊંડાણ અનન્ય છે અને સવિસ્તર સરળ ભાષામાં પ્રસ્તુત થયેલ છે. તદ્દુપરાંત પોતાના બ્રહ્મનિષ્ઠ સંતો ને ગૃહસ્થી મુક્તપુરુષો દ્વારા સર્વહિતાવહ સાહિત્ય પણ વિપુલ પ્રમાણમાં તૈયાર કરાવ્યું છે.

ઉપરોક્ત ગ્રંથોમાં સર્વગ્રાહ્ય ભારતીય સંસ્કૃતિ ને જીવન જીવવાની ખરી દિશા બતાવવામાં આવી છે. તેથી આ ગ્રંથશ્રેણીમાં સર્વજનો-પૂર્વના હોય કે પશ્ચિમના, સૌને દિવ્યતા તરફ દોરી જવામાં પથદર્શક નીવડે એવા એ આદર્શો તથા જ્ઞાનને અર્વાચીન જ્ઞાનના પ્રકાશમાં રજૂ કરવાનો ઉત્તમ પ્રયત્ન કરવામાં આવશે. અમને ખાતરી છે કે તેનાથી માનવજીવનમાં સંવાદિતા આવશે ને આધુનિક જીવનની વિષમતા ધીરે ધીરે ઓછી થતી જઈ દૂર થઈ જશે.

ભારત કે વિશ્વનું અન્ય સાહિત્ય કે જેમાં દર્શાવેલ વિચારો અમારા ઉદ્દેશો સાથે સુસંગત હશે તો તે પણ આ ગ્રંથશ્રેણીમાં આવરી લેવામાં આવશે.

અમારી ઇચ્છા એવી છે કે આ ગ્રંથશ્રેણીનાં પુસ્તકો ફક્ત ગુજરાતી ભાષામાં જ નહિ બલ્કે હિન્દી, અંગ્રેજી વગેરે ભાષાઓમાં પણ પ્રકાશિત કરવાં, જેથી અન્યભાષી વાચકોને પણ આ ગ્રંથશ્રેણીનાં પુસ્તકોનો લાભ મળે.

મિશનની આ પ્રવૃત્તિને સફળતા બક્ષવામાં સૌનો સાથ-સહકાર ઇચ્છીએ છીએ અને મિશનના સર્વ કાર્યમાં સદૈવ પ્રભુકૃપા ભળે એ જ અભ્યર્થના.

દાસાનુદાસ

નારાયણભાઈ ગી. ઠક્કર

સ્થાપક પ્રમુખ

શ્રી સ્વામિનારાયણ ડિવાઇન મિશન

સં. ૨૦૪૨, શ્રીહરિજ્યંતી
એપ્રિલ ૧૮, ૧૯૮૬
અમદાવાદ

.....

॥ श्री स्वामिनारायणो विजयतेतराम् ॥

प्रेरणा स्रोत

पूज्यश्री नारायणभाईअे प्रबोधेल अध्यात्मसार

सर्वजवहितावड ग्रंथमाणा

५३

: संस्थापक:

• अ. मु. प. पू. श्री नारायणभाई गी. ठक्कर •

श्री स्वामिनारायण डिवाइजन मिशन

अमदावाड - ३८० ०१३

શ્રી સ્વામિનારાયણ ડિવાઇન મિશન

સર્વજીવહિતાવહ ગ્રંથમાળા

* પ્રકાશન સમિતિ *

: પ્રેરક - માર્ગદર્શક :

* અ. મુ. પ. પૂ. શ્રી નારાયણભાઈ ગી. ઠક્કર *

© શ્રી સ્વામિનારાયણ ડિવાઇન મિશન, અમદાવાદ

(રજિ. નં. ઈ/૪૫૪૭/અમદાવાદ : ૧૯૮૧)

ઈન્કમેટેક્સ એક્સેમ્પ્શન u/s 80(G)5

તૃતીય આવૃત્તિ

પ્રત : ૩૦૦૦

૨૦૧૩, ૧૭, ફેબ્રુઆરી

સં. ૨૦૭૯, મહા સુદ છઠ

સેવા મૂલ્ય : રૂ.૧૫/-

પ્રકાશક

શ્રી સ્વામિનારાયણ ડિવાઇન મિશન

૮, સર્વમંગલ સોસાયટી, પૂજ્યશ્રી નારાયણભાઈ માર્ગ
નારણપુરા, અમદાવાદ - ૩૮૦૦૧૩ ☎ : ૨૭૭૮૨૧૨૦

Website : www.shriswaminarayandivinemission.org

E-mail : info@shriswaminarayandivinemission.com

: મુદ્રક :

મુદ્રણ સંસ્કાર;

મુદ્રેશ પુરોહિત, સૂર્યા ઓફસેટ

આંબલી ગામ

તૃતીય આવૃત્તિનું નિવેદન

પ્રવર્તમાન સ્પર્ધાત્મક ને સંઘર્ષાત્મક સમયમાં મુમુક્ષુ સાધકને અનેક પ્રકારની વિટંબણામાંથી પસાર થવું પડે છે. જીવનનાં વ્યાવહારિક તેમજ આધ્યાત્મિક એમ બંને પાસાંઓનું સંતુલન રાખવું ખૂબ જ મુશ્કેલ છે. સાધક માટે કર્તવ્યપાલન, અનેક પ્રકારની ઉત્તરદાયિતા તથા ફરજો બજાવવાની સાથે આધ્યાત્મિક વિકાસ સાધવો એ એક મોટો પડકાર છે. આવા વિપરિત કાળે મનોબળ, આત્મશ્રદ્ધા ને પરમાત્મામાં શ્રદ્ધાની વૃદ્ધિ અને દૃઢતા થવા માટે ડગલે ને પગલે યોગ્ય માર્ગદર્શનની આવશ્યકતા રહે છે.

આ હેતુને લક્ષ્યમાં રાખી અ. મુ. પૂ. શ્રી નારાયણભાઈના ઉપદેશામૃતની વિચારધારાને આધારે 'પ્રેરણા સ્રોત' શીર્ષક હેઠળ આ લઘુ પુસ્તકરૂપે શ્રી સ્વામિનારાયણ ડિવાઈન મિશન સંસ્થા દ્વારા પ્રકાશિત કરતાં આનંદ ઉદ્ભવે એ સ્વાભાવિક છે. કોઈ પણ ધર્મના અનુયાયી વાચકમુમુક્ષુને તેની જીવનયાત્રામાં પ્રકાશ પાથરી પથદર્શન કરાવવામાં આ પુસ્તક ઘણું ઉપયોગી છે. તેને લઈને જ ટૂંક સમયમાં ત્રીજી આવૃત્તિ પ્રકાશિત કરવાનો સુભગ અવસર પ્રાપ્ત થયો છે.

સર્વોપરી શ્રીજીમહારાજ, પરમ કૃપાળુ બાપાશ્રી, મહાન સદ્ગુરુશ્રીઓ તથા શ્રી સ્વામિનારાયણ ડિવાઈન મિશન સંસ્થાના સદાકાળના સ્થાપક, પ્રેરક, પોષક ને સંવર્ધક એવા

અ. મુ. પ. પૂ. શ્રી નારાયણભાઈની પ્રસન્નતા આ ગ્રંથનો
સદુપયોગ કરનાર સર્વકોઈ ઉપર ઊતરે એવી અંતરની
અભ્યર્થના.

સં. ૨૦૬૯, મહા સુદ છઠ
ઈ.સ. ૨૦૧૩, ૧૬ ફેબ્રુઆરી

પ્રકાશન સમિતિ
શ્રી સ્વામિનારાયણ ડિવાઈન મિશન

વિષયાનુક્રમણિકા

ક્રમાંક	વિષય	પાલ નંબર
૧	સર્વોપરી સત્તા	૧
૨	આપણે ચૈતન્યસ્વરૂપ પરમાત્મારૂપ છીએ	૭
૩	આત્મશ્રદ્ધા	૧૫
૪	જેવું દર્શન એવું સર્જન	૨૭
૫	શાંતિના ક્ષેત્રમાં પરમાત્માનાં દર્શન	૩૫
૬	તત્ત્વજ્ઞાન સિદ્ધ કરવાનો ઉપાય	૪૮
૭	કારણપ્રદેશ અને કાર્યપ્રદેશ	૫૫
૮	હરિનો મારગ છે શૂરાનો	૬૬
૯	સદા પ્રસન્ન રહેતાં શીખીએ	૭૭
૧૦	મૂંઝવણ અને ઉકેલ	૭૯
૧૧	મદદયાયના માટેની યોગ્યતા	૮૭
૧૨	નિર્દોષતા સાબિતીની અનાવશ્યકતા	૯૩
૧૩	આરોગ્ય વિચાર	૯૬

પ્રેરણા સ્રોત

૧

સર્વોપરી સત્તા

પંચમહાભૂતનાં આ ભૌતિક શરીરમાં 'હું'પણાનું ભાન કરાવનાર વૃત્તિ રહેલી હોવા છતાં, પ્રત્યેક વ્યક્તિને અમુક અંશે એવી પ્રતીતિ જરૂર થાય છે કે પોતાના કરતાં અધિક જ્ઞાન અને શક્તિ-સામર્થ્ય ધરાવતી કોઈ વિશેષ સત્તા અદૃશ્યપણે સમગ્ર વિશ્વમાં સર્વત્ર વ્યાપેલી છે. વ્યક્તિને પોતાની અલ્પજ્ઞતા, અલ્પશક્તિ, અલ્પસત્તા ને અલ્પસામર્થ્ય વિશેની સભાનતા છે તે તેની કલ્પનાશક્તિને સર્વજ્ઞતા, સર્વોપરીતા, સર્વશક્તિમાનતા ને સર્વઐશ્વર્યસંપન્નતા તરફ આકર્ષે છે. વ્યક્તિ પોતાને અલ્પજ્ઞ અનુભવતી હોવાથી તેને લાગે છે કે સર્વજ્ઞ કંઈક હોવું જ જોઈએ. પોતે અલ્પશક્તિ હોવાથી તેને જણાય છે કે સર્વશક્તિમાન પણ કંઈક હોવું જ જોઈએ. આમ તેની મર્યાદિત બુદ્ધિ હોવા છતાં કલ્પનાબળ તેને પરમાત્માની સર્વોપરી સત્તા પ્રત્યે પ્રાકૃતિક રીતે સભાન થવા પ્રેરે છે. આ રીતે પરમાત્મા પોતાની ચૈતન્યપ્રકૃતિ-પરાપ્રકૃતિ દ્વારા અપરા પ્રકૃતિને પ્રેરીને જીવોના આધ્યાત્મિક વિકાસને સહજ રીતે પોષે છે.

માનવીની બુદ્ધિ મર્યાદિત હોવાથી અમુક પ્રસંગે તેને એમ લાગે છે કે આમ થવું જ યોગ્ય છે, અને જો એમ ન થાય તો તે ખૂબ જ અહિતકર નીવડે તેવી સંભાવના છે. વ્યક્તિની એવી ધારણા પ્રમાણે જ્યારે એવું કંઈ બનતું નથી અને તેમ ન બનવાથી કંઈ નુકસાન પણ થયેલું નથી જણાતું,

બલકે હિત થયેલું અનુભવાય છે. ત્યારે એને સ્પષ્ટ જણાય છે કે આ સમગ્ર સૃષ્ટિની વ્યવસ્થા કરનાર, આયોજન કરનાર, તે વ્યવસ્થાની જાળવણી કરનાર અને જીવમાત્રનું સર્વદા હિત જ થાય એવા માર્ગમાં તેને પ્રેરનાર, દોરનાર ને પોષણ આપનાર માનવ કરતાં કોઈ અધિક જ્ઞાની અને શક્તિશાળી સત્તા છે. જેનાથી ક્યારેય કોઈ પણ પ્રકારની ભૂલ સંભવતી નથી. એ સર્વોપરી પરમાત્માની સર્વવ્યાપી દિવ્ય ચૈતન્યસત્તા છે.

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ ને સ્થિતિ તો જીવોનાં હિતમાં છે જ, પરંતુ પ્રલય પણ જીવોના હિતમાં જ હોય છે. આપણી મર્યાદિત, ભૌતિક બુદ્ધિથી આપણને જે હિતકર લાગે એવું જ વિશ્વમાં બન્યા કરતું હોત તો આ વિશ્વનો અંત ક્યારનોય આવી ચૂક્યો હોત! પરંતુ અમર્યાદિત, અલૌકિક જ્ઞાન ને સામર્થ્ય ધરાવતી પરમાત્માની સત્તાને જે હિતકર, શ્રેયકર ને યોગ્ય લાગે તે પ્રમાણે જ વિશ્વમાં થતું રહેતું હોવાથી સૃષ્ટિમાં સુસંવાદિતા ને સુવ્યવસ્થા જણાય છે.

ક્યાંક દુષ્કાળ, ધરતીકંપ, નદીઓમાં વિનાશકારી પૂર, રોગચાળો વગેરે કુદરતી આફતો આવે ત્યારે માનવમન વિચારે છે કે આ બધું અનર્થકારી છે, પરમેશ્વરની ક્રૂરતા છે વગેરે વગેરે. પરંતુ સૂક્ષ્મ રીતે અવલોકન કરી વિચારે તો ખબર પડે છે કે પરમેશ્વર જે કરે છે તે યોગ્ય અને ન્યાયપૂર્ણ જ છે. સૌના હિત માટે જ તે બધું કરે છે. જો દુષ્કાળ કે એવી કોઈ આપત્તિજન્ય પરિસ્થિતિ ન સર્જાય તો મનુષ્યમાં બીજા મનુષ્ય કે જીવો માટે પ્રેમ, કરુણા, દયા, અનુકંપા, સેવા કે પરોપકારની ભાવના વગેરે ઈશ્વરીય

ગુણોનો વિકાસ શી રીતે થાય? દુષ્કાળ, રોગચાળો, પૂર, ભૂકંપ વગેરે આપત્તિઓમાં મનુષ્યમાં મનુષ્ય પ્રત્યે ને પશુઓ પ્રત્યે કરુણા ને પ્રેમની લાગણી જન્મે છે. તેથી તે અન્યની સેવા-સહાય કરવા પ્રેરાય છે. નિઃસ્વાર્થ સેવાકાર્યથી તેનું અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય છે. તેથી મલિનતા ને પાપકર્મોનું પ્રક્ષાલન થઈ તેના ચૈતન્યનું ઊર્ધ્વીકરણ થાય છે. દુષ્કાળ વગેરે આપત્તિ મનુષ્યને પાપ કરતાં અટકાવવાની ચેતવણીરૂપે પણ ઉપયોગી થાય છે. ઘણા બધા લોકોમાં ધાર્મિક ભાવનાનો, પરસ્પર સંપ તેમજ ભાઈચારાનો, પ્રભુમાં શ્રદ્ધા ને આસ્તિકતાનો ઉદય થાય છે. માટે પરમાત્માની સત્તા જે કંઈ કરે છે તે સર્વના હિતમાં જ કરે છે તેમ જણાયા વગર રહેતું નથી.

આ અમર્યાદ જ્ઞાન ને સામર્થ્યવાળી સત્તા છે તે સર્વોપરી, સર્વજ્ઞ, સર્વવ્યાપી, સર્વઐશ્વર્યવાન ને સર્વશક્તિમાન પરમાત્માની દિવ્ય અન્વય શક્તિ છે. તે સત્-ચિત્-આનંદમય બ્રહ્મ પ્રકાશરૂપ ચૈતન્યશક્તિ છે. તે શક્તિ અપરિમિત છે. અણુથી લઈ અનંત બ્રહ્માંડોનું નિયમન આ શક્તિ દ્વારા જ થાય છે. શાસ્ત્રોમાં તેને બ્રહ્મસત્તા, અક્ષર, ચિદાકાશ, ચિદ્ધન, અંતર્યામીશક્તિ વગેરે પર્યાયોથી સંબોધન કરેલું છે. સમગ્ર સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ-સ્થિતિ-પ્રલય આ શક્તિથી જ થાય છે. આ સત્તા અનંત વિશ્વમાં સર્વત્ર વ્યાપેલી છે. જળમાં જેમ માછલાં હરે છે, ફરે છે, રમે છે, તેમ આપણે પણ આ દિવ્ય સત્તામાં જ હરીએ-ફરીએ છીએ ને સર્વ ક્રિયા કરીએ છીએ. પરંતુ આપણી શરીર સાથેની અજ્ઞાન-અવિદ્યામય ‘હું’પણાની સંકુચિત ને ક્ષુદ્ર ભાવના માયાના

પડદાડૂપે આપણને આ દિવ્યસત્તાના યથાર્થ અનુભવથી વંચિત રાખે છે. આ સત્તા ને આપણી વચ્ચે વાસ્તવિક રીતે અણુમાત્ર પણ અંતર નથી, તેમ છતાં અજ્ઞાન-અવિદ્યાનું આવરણ જ એ સત્તાથી આપણને વેગળા રાખે છે.

આ દિવ્ય સત્તા દરેક જીવપ્રાણીમાત્રની સહાયમાં ને રક્ષામાં સદાય રહેલી છે. તે જીવમાત્રને ઉત્ક્રાંતિ માર્ગમાં ઊર્ધ્વગતિ પમાડી પૂર્ણતા તરફ લઈ જવામાં સદાય તત્પર રહેલી છે, પરંતુ મનુષ્યને તેનું ભાન નથી. જેમ બાળકને એવું જ્ઞાન નથી હોતું કે માતા મારું રક્ષણ કરે છે, તો પણ માતા તેનું રક્ષણ તો કરતી જ હોય છે. તેવી રીતે દિવ્ય સત્તા પણ આપણા ચૈતન્યનું માતૃવત્ નિરંતર રક્ષણ કરે છે અને સર્વદા હિત જ સાધે છે.

આ દિવ્ય સત્તા નિઃપક્ષપાત હોઈ એકનું હિત કરે ને અન્યનું અહિત કરે એવું છે જ નહિ. તે દેવનું તેમજ દાનવનું, પશુ તેમજ માનવનું, જીવજંતુ, પક્ષી, વનસ્પતિ અને ભૌતિક અણુ-પરમાણુઓનું પણ નિરંતર હિત કરે છે. આપણી મર્યાદિત બુદ્ધિને અનેક પ્રસંગોમાં અયોગ્ય ને અહિતકર જણાતું હોય તે આ મહાસત્તાની દૃષ્ટિએ સર્વનું સર્વ પ્રકારે હિતમાં હોવાથી જ તેમ બન્યું હોય છે. જો એમ ન હોય તો આપણે જેને અહિતકર ને અયોગ્ય માનીએ છીએ તેવા પ્રસંગો બનતા જ ન હોત.

પોતાના મર્યાદિત ‘હું’પણાનાં તુચ્છ મિથ્યાભિમાનનો ત્યાગ કરી પરમેશ્વરની સત્તાનો આશ્રય લેવાનું મનુષ્યમાત્રે શીખવું જોઈએ. એ સત્તા જે કંઈ કરે છે તે આપણા હિત માટે જ કરે છે, એવી શ્રદ્ધાને દૃઢ કરવી જોઈએ. આપણા

પ્રત્યેક કાર્યમાં ને વ્યવહારમાં પ્રભુએ આપેલ બુદ્ધિ, વિવેકશક્તિ તથા કાર્યશક્તિનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવો જોઈએ. ‘આ સારું થયું ને આ ખોટું થયું’ એવો દુરાગ્રહ ન રાખવો જોઈએ. એવો દુરાગ્રહ આપણામાં નાસ્તિકત્વાવ અને પ્રભુમાં અશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરે છે. એવા દુરાગ્રહથી આપણને ક્લેશ થાય છે. અને એવા ક્લેશથી કોઈ હેતુ સરતો નથી, ઊલટાની અનેક પ્રકારની મુશ્કેલીઓ ને વિઘ્નો સર્જાય છે. કાર્યસિદ્ધિ માટે આપણો પ્રયત્ન યોગ્ય ને સાચી દિશામાં હોવો આવશ્યક છે, પરંતુ તેનું ફળ પરમાત્માની આ મહાસત્તાને આધિન છે. આખરે આપણને જણાયા સિવાય નથી રહેતું કે બધું પરમેશ્વરની ઇચ્છાથી જ થાય છે. તેમની ઇચ્છા ઉપર જ બધું અવલંબે છે. કોઈક કાર્યમાં નિષ્ફળતાઓ આવવી તે પણ આપણા હિતમાં જ હોય છે. પ્રથમ નજરે તે અહિતકર જણાય છે, પણ સાચી સમજણવાળાને પ્રભુમાં અડગ શ્રદ્ધા થવામાં અને માનસિક તેમજ આધ્યાત્મિક વિકાસ થવામાં, ચૈતન્યની અનેક શક્તિઓ ખીલવામાં નિષ્ફળતાઓ સહાયરૂપ નીવડે છે, તે સત્ય વાત છે.

મનુષ્યનું ધાર્યું બધું થતું હોત તો આ વિશ્વમાં જબરદસ્ત ગેરવ્યવસ્થા ને વિસંવાદિતા ઊભી થઈ જાત. બધું અસ્તવ્યસ્ત બની ગયું હોત. પરમાત્માનું જ ધાર્યું થતું હોવાથી, સર્વત્ર તેમનું જ નિયમન હોવાથી, તેમની આ દિવ્ય સત્તા દ્વારા સમગ્ર વિશ્વનું સંચાલન સુવ્યવસ્થિત ને સુંદર રીતે આયોજનપૂર્વક ચાલે છે.

પ્રત્યેક વ્યક્તિએ દિવસમાં ઓછામાં ઓછો અર્ધો કે

એક કલાક જેટલો સમય ગમે તેટલી વ્યાવહારિક વ્યસ્તતામાંથી ફાળવીને, પોતાના મર્યાદિત ‘હું’પણાના તુચ્છ અભિમાનને આ દિવ્ય સત્તામાં વિલીન કરી દઈ પરમાત્માના સ્વરૂપમાં એકાકાર થવાનો અભ્યાસ જરૂર કરવો જોઈએ. પોતાનો દેહ તથા દેહસંબંધી ભૌતિક પદાર્થમાત્રના, સગા-સંબંધી વિશેના તથા જગત વ્યવહારના સઘળા વિચારોને એ દરમ્યાન ભૂલી જઈ પ્રભુના સ્વરૂપમાં સંલગ્ન થવાનો પ્રયત્ન કરવો એને જ શાસ્ત્રો ને સત્પુરુષો ભક્તિ, યોગ, સંયમ કે તત્ત્વવિચાર કહે છે. આવો પ્રયત્ન નિરંતર કરનાર પ્રભુકૃપાથી પરમાત્મારૂપ થાય છે. આ સર્વોત્કૃષ્ટ ધ્યેય સિદ્ધ કરવા માટે બહાર ક્યાંય પણ ફાંફાં મારવાની આવશ્યકતા નથી. તે પરમાત્માભાવ આપણી અંદર અંતર્મુખ થઈ, પ્રતિલોભવૃત્તિએ પરમાત્મા સાથે તેના સ્વરૂપમાં ‘હું’પણાની ભાવનાનું વિલીનીકરણ કરી સંલગ્ન થવાથી સિદ્ધ થાય છે. સત્પુરુષનું માર્ગદર્શન અને કૃપા તેમાં સહાય કરે છે.

ચાલો! આપણે તે સર્વોપરી સત્તાને શરણે જઈ તેમના દ્વારા અસીમ દિવ્ય સુખ, શાંતિ, આનંદ, જ્ઞાન, પ્રકાશ, શક્તિ વગેરે મેળવી પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવા પુરુષાર્થ કરીએ અને પ્રભુકૃપાના હકદાર બનીએ.

.....

૨

આપણે ચૈતન્યસ્વરૂપ પરમાત્મારૂપ છીએ

સાંખ્યશાસ્ત્ર, યોગશાસ્ત્ર, વેદાંતશાસ્ત્ર, ભક્તિશાસ્ત્ર, ઉપનિષદો વગેરે સત્શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરનારને હું દેહ નથી, પંચભૂતાત્મક શરીર નથી, પરંતુ ચૈતન્યસ્વરૂપ છું એવું શબ્દજ્ઞાન જરૂર થાય છે, પણ પોતાનાં શરીર સાથે જીવાત્માને એવો તો ગાઢ સંબંધ થઈ ગયેલો છે ને તેનું એટલું બધું સાતત્ય છે કે તે જ્ઞાન સર્વ પ્રસંગે ઉપસ્થિત રહી શકતું નથી. દેહાત્મબુદ્ધિ સાથે, અહંકારની ગ્રંથિ સાથે જીવાત્મા એટલો બધો સેળભેળ થઈ ગયેલો છે કે તેને પોતે આ બધાથી પૃથક છે એવી પ્રતીતિ નથી આવી શકતી. એનું મુખ્ય કારણ એ છે કે આપણે અનંતકાળથી શરીરમાં ‘હું’પણાની ક્ષુદ્ર ભાવના સાથે તાદાત્મ્ય સાધી કેવળ બાહ્યવૃત્તિમાં જ જીવ્યા છીએ.

આપણા અંતઃકરણનું કોઈક શાંત પળોમાં અંતર્દૃષ્ટિ દ્વારા નિરીક્ષણ કરીશું તો જણાઈ આવશે કે આપણું મનન-ચિંતન જગતના ભૌતિક સંબંધો અને વિવિધ પદાર્થોમાં તથા શબ્દાદિ પંચવિષયની આસક્તિમાં ને રાગ-દ્વેષની અનંત પ્રકારની વૃત્તિઓમાં થયા કરતું હોય છે. આપણો ચૈતન્ય વસ્તુગતે આ કોઈ પણ વસ્તુ સાથે સંબંધ ધરાવતો નથી. આત્મા પોતે દિવ્ય ચૈતન્ય શક્તિ છે. તે શુદ્ધ હોવા છતાં વિવિધ પ્રકારની ગ્રંથિઓ અને વૃત્તિઓ સાથે તેનું તાદાત્મ્ય સધાતાં તે પોતાને

એ બધાં વળગણોમાં બંધાયેલો અનુભવે છે.

સાંખ્યજ્ઞાને કરીને જ્યાં સુધી આગળ જણાવેલ આત્મવિચારની સંપૂર્ણ દૃઢતા ન થાય અને એ વિચારનું દરેક ક્રિયામાં, દરેક અવસ્થામાં જાગૃતિપૂર્વક અનુસંધાન, મનન નિદિધ્યાસન ન થાય, ત્યાં સુધી શાસ્ત્રોના શબ્દજ્ઞાનથી અર્થાત્ વાચ્યાર્થજ્ઞાનથી ખાસ કોઈ હેતુ સરતો નથી.

સાંખ્ય વિચાર :

હું શાશ્વતકાળથી શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ જ છું. દેહ, ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ, અવસ્થાઓ સાથે મારે કોઈ પણ પ્રકારનો સંબંધ ક્યારેય હતો નહિ, છે નહિ અને હશે પણ નહિ.

હું સદાય અચ્છેદ, અભેદ, અજર, અમર, અચ્યૂત, અખંડ, અવિનાશી, નિર્વિકારી, નિરંજન, અપરિવર્તનશીલ, શાશ્વત, સત્સ્વરૂપ, ચૈતન્યસ્વરૂપ ને આનંદસ્વરૂપ છું. ભૌતિક પરમાણું જગતના ગુણધર્મોથી મારા આત્મસ્વરૂપના ગુણધર્મો તદ્દન ભિન્ન છે.

પંચભૂત : પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, ને આકાશ

પંચજ્ઞાનેન્દ્રિયો : શ્રોત્ર, ત્વક, ચક્ષુ, રસના ને દ્રાણ

પંચકર્મેન્દ્રિયો : વાક્, પાણિ, પાદ, પાયુ ને ઉપસ્થ

ચાર અંતઃકરણ : મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત ને અહંકાર

પંચવિષય કે પંચતન્માત્રા : શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ

ને ગંધ તથા

દશ પ્રાણ : પ્રાણ, અપાન, સમાન, ઉદાન, વ્યાન તથા

કૂર્મ, ધનંજય, કૃકલ, નાગ ને દેવદત્ત

તથા દશ ઇન્દ્રિયો અને ચાર અંતઃકરણ એમ ચૌદ

ઈંદ્રિયોના દેવતાઓ ને ગોલકથી હું પર છું. સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ, કારણ ને મહાકારણ (ઐશ્વર્યના રાગરૂપ)એ ચાર દેહથી પર છું. જાગૃત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ વગેરે અવસ્થાઓથી પર છું. કાળ, કર્મ, માયા તથા માયાના સત્ત્વ, રજસ, તમસ, ગુણોથી પર તથા માયાના વિકારોથી પર છું. ભૂખ, તરસ, નિદ્રા, શોક, મોહ, જન્મ, જરા, મૃત્યુ વગેરે ઊર્મિઓથી પર છું. આહાર, નિદ્રા, ભય ને મૈથુન એ પ્રાણી સહજવૃત્તિઓથી પર છું. સત-અસત, શુભ-અશુભ, હર્ષ-શોક, સુખ-દુઃખ, લાભ-હાનિ, પ્રિય-અપ્રિય, માન-અપમાન, અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ, શીત-ઉષ્ણ, ભય-અભય, રાગ-દ્વેષ વગેરે દ્વંદ્વોથી પર છું. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, માન, ઈર્ષા, દંભ, કપટ, સ્વાર્થ, નિંદા, પ્રમાદ, આશા, તૃષ્ણા, વાસના વગેરે અંતરદોષો ને વિકારોથી અલિપ્ત છું. લિંગ, જાતિ, વર્ણ, આશ્રમ ને ઊંચ-નીચના ભેદથી પર છું. સદા સર્વદા પરમાત્મા સાથે તદાકાર, તદ્રૂપ, તલ્લિન છું. પરમાત્મારૂપ, પુરુષોત્તમરૂપ છું. પરમાત્માનાં દિવ્યસ્વરૂપમાં એકાકાર લીન રહી તે સંબંધી શાશ્વત, દિવ્ય, અવર્ણનીય, અલૌકિક, શાંતિ-સુખનો ભોક્તા છું. સદા પરમાત્મારૂપ, કૈવલ્યમુક્તની સ્થિતિમાં જ છું. અનાદિ નિત્યમુક્ત જ છું.

આ સાંખ્યવિચારનું સદા સર્વદા દરેક ક્રિયામાં ખાતાં-પીતાં, હાલતાં-ચાલતાં, ઊઠતાં-બેસતાં, શુભ ક્રિયામાં તેમજ અશુભ ક્રિયામાં જાગૃતિપૂર્વક મનન કરવાથી, અનુસંધાન રાખવાથી હું ચૈતન્યસ્વરૂપ છું, પરમાત્માના અનુગ્રહથી પરમાત્મારૂપ છું, મારે વિશે સર્વકર્તાપણું એક પૂર્ણ

પુરુષોત્તમ નારાયણનું જ છે, એવી સાક્ષાત્કાર અનુભૂતિ થાય છે તેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા સદાય ધૈર્યપૂર્વકનો પુરુષપ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એ અપરોક્ષ અનુભવ થયા પછી પણ તે અલૌકિક સ્થિતિમાં અખંડ ટકી રહેવાય તે માટે પણ સતત જાગૃત રહેવું આવશ્યક છે.

‘આજે મારી તબિયત સારી નથી. શરીરમાં ખૂબ કળતર થાય છે. બહુ કામના બોજાથી ને જવાબદારીઓથી હું તો થાકી ગયો છું, કંટાળી ગયો છું. હવે મારે આરામની ખૂબ જરૂર છે. આ કામ ઘણું મુશ્કેલ છે. એ કામ કરવું મને નહિ ફાવે, મારે માટે તે અશક્ય છે. ચિંતાઓમાં ને વિચારોમાં આજે તો મારું મગજ ફરી ગયું છે. મને આખી રાત ઊંઘ જ નથી આવી. આજે ફલાણો મારે વિશે કેવું ખરાબ બોલતો હતો? હું હવે તેને જોઈ લઈશ. આ ધન-દૌલત, કારખાનાંઓ, આ મકાન, વાહનો બધું મારું છે. એ મારી મહેનતનું જ પરિણામ છે. અનેક લોકોને મારી સલાહ લીધા સિવાય ચાલતું નથી. મારા જેવું જ્ઞાની, સમજુ બીજું કોણ છે? મારા જેવું શક્તિશાળી કોણ છે? આવી નાજુક પરિસ્થિતિમાં મારી જગ્યાએ કોઈ બીજો હોત તો એ ક્યારનો ખલાસ થઈ ગયો હોત. એ તો હું જ બધું સહન કરી શકું. એવા નીચા પ્રકારનું કામ આપણને ન ફાવે. આપણા ખાનદાનને એવું નાનું કામ ન શોભે.’ વગેરે વગેરે.

આવાં અનેક પ્રકારનાં વચનો જે દેહભાવયુક્ત ને અહંકારયુક્ત હોય છે, તેવાં વચનો દિવસ દરમ્યાન વારંવાર આપણે બોલતા હોઈએ છીએ. આપણે આ વાતને

ગૌણ ગણતાં હોઈએ છીએ, પરંતુ આ પ્રકારનાં પ્રત્યેક વચનો સૂચનોરૂપે આપણા અજાગૃત મનમાં sub-conscious mindમાં અજાણપણે પ્રવેશીને આપણા અજ્ઞાનના ધરને વધુ ને વધુ મજબૂત બનાવે છે. એનું આપણને ભાન હોતું નથી. આ પ્રકારનાં વચનો જ આપણે ચૈતન્યસ્વરૂપ છીએ એ વાતનું વિસ્મરણ કરાવે છે. તે આંતરદોષોને તથા નબળાઈઓને પોષણ આપે છે, જે આપણા ખુદને માટે અત્યંત હાનિકર્તા છે. આવાં વચનોથી દેહાભિમાનને પોષણ મળે છે. તેથી દેહ સાથેનું આપણું વળગણ-આસક્તિ વધુ ને વધુ સંગીન બને છે. વારંવાર આવી દેહભાવ જગાવતી ભાવના આપણા સાચા સ્વરૂપથી આપણને વિમુખ રાખે છે. પરમાત્મા સાથે આપણા ચૈતન્યનું તાદાત્મ્ય સાધવા માટે એ ખૂબ જ વિઘ્નકર્તા છે.

સત્પુરુષના સમાગમ વખતે, સત્શાસ્ત્રોનાં અધ્યયન સમયે તથા જપ-ધ્યાન-ચિંતન વગેરેની ક્રિયાઓ વખતે જ માત્ર ‘હું ચૈતન્યસ્વરૂપ છું, પરમાત્મારૂપ છું, કૈવલ્યમુક્ત છું’ એવું ચિંતન કરવાનું છે અને અન્ય સમયે દેહભાવેયુક્ત વર્તવાનું છે એમ છે જ નહિ. આ પ્રકારની ક્રિયા તો સો રૂપિયા કમાણી કરીને બસો રૂપિયા ગુમાવવા જેવી છે. એથી વ્યક્તિ ધનવાન શી રીતે બની શકે? તેમજ સંયમ સમયે આત્મા પરમાત્માનું ચિંતન કરનાર વ્યવહાર સમયે દેહાત્મબુદ્ધિએ યુક્ત, દેહભાવયુક્ત વર્તે તો ધ્યેય સિદ્ધ ન કરી શકે.

સર્વાવતારી શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાન એમની શ્રીમુખવાણી વચનામૃતમાં જણાવે છે :

“એમ ચોખ્ખું સમજે જે, ‘હું સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ જે આત્મા તે મારા જેવો ગુણ દેહને વિશે એકેય આવતો નથી. અને જડ, દુઃખ ને મિથ્યારૂપ જે દેહ તેના જે ગુણ તે હું ચૈતન્ય તે મારે વિશે એકેય આવતો નથી.’ એવી વિક્તિને સમજીને ને અત્યંત નિર્વાસનિક થઈને ચૈતન્યરૂપ થકો પુરુષોત્તમ ભગવાનનું ચિંતવન કરે. એવો જે જડ ચૈતન્યનો વિવેક તેને દૃઢ વિવેક જાણવો. અને ઘડીક પોતાને આત્મારૂપ માને અને ઘડીક દેહરૂપ માનીને સ્ત્રીનું ચિંતવન કરે એને ગોબરો જાણવો. માટે એના અંતરમાં સુખ ન આવે. જેમ સુંદર અમૃત સરખું અન્ન હોય ને તેમાં થોડુંક ઝેર નાખ્યું હોય તો તે અન્ન સુખદાયી ન થાય, સામું દુઃખદાયી થાય છે. તેમ આઠે પહોર આત્માનો વિચાર કરીને એક ઘડી પોતાને દેહરૂપ માનીને સ્ત્રીનું (પંચવિષયનું) ચિંતવન કરે, એટલે એનો સર્વ વિચાર ધૂળમાં મળી જાય છે. માટે અત્યંત નિર્વાસનિક થવાય એવો ચોખ્ખો આત્મવિચાર કરવો.”

(વચ. સા. પ્ર. ૪)

આ રીતે પરમાત્મા, સત્પુરુષો તથા સત્શાસ્ત્રો તો આપણને અનેક વચનોથી આપણા ચૈતન્યસ્વરૂપનું ભાન કરાવે છે અને તેનું સતત અનુસંધાન રાખવા માટે બોધ કરે છે, પરંતુ આપણે પ્રમાદને લઈને પ્રયત્નશીલ ન રહેતાં દેહભાવથી મુક્ત થઈ શકતા નથી.

શરીરમાં કોઈ રોગ કે મંદવાડ જેવું જણાય ત્યારે એવો વિચાર કરવો કે હું ચૈતન્યસ્વરૂપ છું, પરમાત્મારૂપ છું, પુરુષોત્તમરૂપ છું. પરમાત્માને કોઈ રોગ કે મંદવાડ

સંભવે જ નહિ, તેથી મને પણ તે સ્પર્શી શકે નહિ. કોઈક વ્યાવહારિક પ્રસંગે અપમાન, અપજશ કે નિંદા-ટીકા જેવું થાય ત્યારે એમ વિચારવું કે પરમાત્માને આમાનું કંઈ સ્પર્શી શકતું નથી અને હું પરમાત્મારૂપ હોવાથી મને પણ તે કંઈ સ્પર્શતું નથી. આ પ્રકારનો વિચાર દૃઢ થાય ત્યારે ગમે તે પરિસ્થિતિમાં વ્યક્તિ સ્થિર ને સ્થિતપ્રજ્ઞ રહી શકે છે. હું ચૈતન્યસ્વરૂપ, પરમાત્મારૂપ છું એ ભાવની વધુ ને વધુ દૃઢતા પણ થતી રહે છે. એ ભાવની દૃઢતા પરાકાષ્ટાએ પહોંચે ત્યારે એ ભાવની અપરોક્ષાનુભૂતિ અર્થાત્ સાક્ષાત્કારની સ્થિતિ અનુભવાય છે.

ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न काङ्क्षति ।

समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम् ॥

બ્રહ્મભાવને પ્રાપ્ત થયેલો તે પ્રસન્નચિત્ત મનુષ્ય કશાનો શોક કરતો નથી કે કશાની આકાંક્ષા (ઈચ્છા) કરતો નથી અને સર્વ ભૂતોમાં સમભાવથી રહેતો મારી પરમભક્તિને પામે છે.

(શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા અ.૧૮, શ્લો. ૫૪)

એવા પરબ્રહ્મના ભાવને પામેલો મનુષ્ય પ્રસન્નચિત્ત અને સ્થિતપ્રજ્ઞ રહે છે.

ગ્રીસ દેશના વિદ્વાન તત્ત્વજ્ઞ સૉક્રેટિસને એની કેદની સજા દરમ્યાન તેને જેલમાં ઝેરનો પ્યાલો પાવામાં આવેલો. તે ઝેરની અસરથી મૃત્યુનાં ચિહ્નનો જણાવા લાગતાં, ત્યાં હાજર રહેલા તેના શિષ્ય ક્રિટોએ તેને પૂછ્યું, ‘આપના મૃત્યુ બાદ અમે આપને ક્યાં દફનાવીએ?’ જવાબમાં મૃત્યુને આરે ઊભેલા સૉક્રેટિસે કહ્યું, ‘મને તમે ક્યાં દફનાવશો?’

મને જો તમે પકડી શકો તેમ હો તો પછી તમને ફાવે ત્યાં દફનાવજો! શું મેં તમને અનેક વાર નથી કહ્યું કે આ શરીર એ સૉક્રેટિસ નથી!’

વહાલા મિત્રો! આ ક્ષુલ્લક દેહભાવમાંથી અહંભાવની વૃત્તિ ઉખાડી આત્મામાં સ્થાપી પરમાત્માનું ચિંતન કરી પરમાત્મારૂપ થવાનો અભ્યાસ અસ્ખલિતપણે કરવો જોઈએ. ‘પ્રભુએ તથા મુક્તપુરુષે કૃપા કરીને મારા ચૈતન્યને અનાદિમુક્ત કરીને પ્રભુના દિવ્યસ્વરૂપમાં અખંડ રાખ્યો છે.’ આ જીવનમંત્રનું સતત સ્મરણ કરતાં રહેવું જોઈએ. પરમાત્માના સત્-ચિત્ત-આનંદ વગેરે ગુણધર્મો તથા અનેક કલ્યાણકારી ગુણોને નિરંતર પોતાના સ્વરૂપમાં ધાર્યા કરવામાં જ અનંત સુખ, શાંતિ, આનંદ, જ્ઞાન, પ્રકાશ અને અગાધ સામર્થ્યની યાવી સમાયેલી છે.

.....

3

આત્મશ્રદ્ધા

‘પરમાત્માના અનુગ્રહથી આપણે જે ધારીએ તે કરવા સમર્થ છીએ, આપણાથી કંઈ જ અશક્ય નથી.’ આ સિદ્ધાંત જાણીને આપણે તેમાં સંમત થઈએ એટલા માત્રથી જ આત્મશ્રદ્ધાના ઉત્કૃષ્ટ ગુણથી પ્રાપ્ત થતી દુર્લભ સિદ્ધિ આપણને મળી જતી નથી.

ઉપર્યુક્ત સિદ્ધાંત સત્ય છે એમ આપણે શા આધારે માનીએ છીએ? સત્શાસ્ત્રો અને જ્ઞાનીપુરુષો કહે છે માટે? જ્યાં સુધી તે સિદ્ધાંતને આપણે સ્વાનુભવમાં ન ઉતારીએ, ત્યાં સુધી તે પોથીમાંના રીંગણાની જેમ નિષ્ફળ નીવડે છે. તેથી તેમાં આપણું કાંઈ વળતું નથી. જ્યાં સુધી આપણી સાચી શક્તિનો આપણને અનુભવ નથી, ત્યાં સુધી જ્ઞાનીઓ કે સત્શાસ્ત્રો ગમે તેટલી યુક્તિ-પ્રયુક્તિથી આપણને આ સિદ્ધાંત સમજાવે તો પણ આપણી અશ્રદ્ધામાં લેશમાત્ર ઘટાડો થતો નથી. જ્યારે આપણને પોતાને એ સિદ્ધાંતનો સ્વાનુભવ થાય અને આપણે ભાગે આવેલું કોઈ પણ કાર્ય કે કર્તવ્ય સફળતાપૂર્વક ને ખંતપૂર્વક પૂર્ણ કરીએ, ત્યારે જ આપણે માટે એ સિદ્ધાંત સત્ય તેમજ સાર્થક થયો ગણાય.

માનવસમાજનો મોટો ભાગ આ સત્ય સિદ્ધાંતના અનુભવથી વંચિત રહેલો છે. આપણે કથા-પ્રવચન વગેરે પ્રસંગોએ લોકોને વારંવાર બોલતાં સાંભળીએ છીએ કે

‘વૈરાગ્યથી નિર્ભયતા આવે છે. સત્ય ને અહિંસાથી સર્વત્ર વિજય પ્રાપ્ત થાય છે. પરમાત્માના કલ્યાણકારી સદ્ગુણો કેળવવાથી સદા સુખ, શાંતિ ને આનંદ મળે છે. પરમાત્માના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન, ધ્યાન ને અનન્ય ઉપાસનાથી સર્વ સિદ્ધિની ઉપલબ્ધિ થાય છે.’ પરંતુ આવાં વિધાનોનો ભાગ્યે જ કોઈને વાસ્તવિક અનુભવ હોય છે.

આ બધું બોલવામાં વ્યક્તિ પોતાની મહત્તા સમજે છે. સુંદર ભાષામાં બીજા ઉપર તેનો પ્રભાવ પાડવાની કોશિશ પણ કરે છે. અને થોડું સારું બોલતાં આવડ્યું એટલે તેનું કર્તવ્ય પૂરું થઈ ગયું તેમ માની બેસે છે. પરંતુ જે વચનોને તે સિદ્ધાંતરૂપે સ્વીકારે છે એની સત્યતાનો અનુભવ કરવા તે ભાગ્યે જ પુરુષપ્રયત્ન કરે છે.

વહાલા મિત્રો! સત્પુરુષો અને સત્શાસ્ત્રો પાસેથી સિદ્ધાંતો જાણવાની ના નથી. બેશક અનેક સિદ્ધાંતો આપણે જાણીએ, પણ ફક્ત તેને જાણીને બેસી ન રહીએ. એક પછી એક સિદ્ધાંતને લઈ અનુભવની એરણ પર તેને ચકાસી, તે શાથી સત્ય છે તે સિદ્ધ કરીએ. અનુભવથી કરેલા નિશ્ચયનું નામ જ જ્ઞાન છે. બીજું બધું ઉપલકિયું જ્ઞાન તો પોપટિયું જ્ઞાન છે. તે જગતના પદાર્થો કે પ્રક્રિયાઓ સંબંધી અમુક પ્રકારની માહિતી માત્ર જ છે. ‘પરમાત્માના અનુગ્રહથી આપણે ધારીએ તે કરવા સમર્થ છીએ’ એ આપણે પોતે અપરોક્ષપણે અનુભવવાનું છે.

એ અનુભવ પુરુષપ્રયત્નમાં જોડાવાથી જ થાય છે. સમુદ્ર રત્નાકર કહેવાય છે. તેમાં મોતી - માણેક વગેરે અનેક રત્નોના ભંડાર ભરેલા છે. એમ કાંઠે ઊભા ઊભા

માન્યા કરવાથી કાંઈ ધનવાન બની જવાતું નથી! પરંતુ સમુદ્રને તળિયે ડૂબકી મારીને તે રત્નોને બહાર લાવીને યોગ્ય વ્યક્તિને યોગ્ય કિંમતે વેચવાથી ધન પ્રાપ્ત થાય છે. તેવી રીતે આપણા આત્મસ્વરૂપમાં અગાધ સામર્થ્ય રહેલું છે તે કેવળ વાતો કરવાથી અનુભવાતું નથી, પણ પુરુષપ્રયત્ન કરવાથી જ અનુભવાય છે. ‘પરમાત્માની અસીમ કૃપાથી હું ધારું તે કરવા સમર્થ છું.’ એ સિદ્ધાંતને સ્વીકાર્યા પછી પ્રાપ્ત થયેલું દરેક કર્તવ્ય બજાવવા આપણે તત્કાળ પૂર્ણ શ્રદ્ધા સાથે સંનિષ્ઠ પુરુષપ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ‘એ કામ ઘણું મુશ્કેલ છે. મારાથી તે નહિ થઈ શકે.’ તેમ બોલવાનો કે વિચારવાનો હવે આપણને કોઈ અધિકાર નથી, કારણ કે ‘પરમાત્માની અસીમ કૃપાથી હું ધારું તે કરવા સમર્થ છું.’ એવો સિદ્ધાંત આપણે સ્વેચ્છાએ સ્વીકાર્યો છે. ‘હું કરું તો ખરો, પણ આટલી મુશ્કેલીઓ નડે છે. આટલી અડચણો છે, એ ન હોય તો...! મારી પણ કેટલીક મર્યાદાઓ છે.’ એવા મિથ્યા પ્રલાપો આપણે કરી શકીએ નહિ. ત્યારે હવે શું કરવું? તો પરમાત્મા ને સત્પુરુષના વચનમાં અડગ શ્રદ્ધા સાથે કમ્મર કસી પુરુષપ્રયત્નમાં જોડાઈ જવું જોઈએ એ જ આપણું કર્તવ્ય!

કોઈ પણ કાર્ય કરવાથી જ આવડે છે. અને તેમાં સફળતા પણ પુરુષપ્રયત્નથી જ મળે છે. એ નિયમ અબાધિત છે. તે હંમેશાં સ્મૃતિમાં રાખવો ઘટે. પુરુષપ્રયત્ન કરીને ધારેલા કાર્યને પૂર્ણ કરીએ અને અનુભવપૂર્વક જાણીએ કે એ કાર્ય કરવા આપણે સક્ષમ હતા જ. એક કાર્ય પૂરું થયે બીજાં કાર્યો હાથમાં લઈ તેને પણ પ્રથમની

જેમ પરમાત્મામાં ને સત્પુરુષમાં અતૂટ શ્રદ્ધા, ધીરજ અને અસ્ખલિત પુરુષપ્રયત્ન દ્વારા પાર પાડીએ. આમ અનુભવથી આપણે જોઈ શકીશું કે દરેક કાર્ય સફળતાપૂર્વક પૂર્ણ કરવાની શક્તિનો અનંત ભંડાર આપણાં ચૈતન્યમાં પ્રભુએ ભરી જ રાખેલો છે. ગમે તેવાં કઠીન જણાતાં કાર્યો પણ પછી સરળ લાગવા માંડશે અને આત્મશ્રદ્ધાનો અમૂલ્ય ગુણ ક્રમે ક્રમે વિકસતો જ રહેશે. જેમ જેમ પુરુષપ્રયત્ન થતો જશે, તેમ તેમ આત્માનું સામર્થ્ય વધુ ને વધુ પ્રગટતું જશે. ત્યારે આપણને પ્રતીતિ થશે કે પરમાત્માના અનુગ્રહથી આપણા આત્મામાં રહેલું સામર્થ્ય ને શક્તિ અપાર ને અપાર છે. તે પ્રગટ થતાં જ જાય છે, તેનો કોઈ અવધિ જ નથી. ત્યારે જ આપણે છાતી ઠોકીને ખાતરીપૂર્વક કહી શકીશું કે ‘પરમાત્માના અનુગ્રહથી હું ધારું તે કરવા સમર્થ છું. આત્મા પરમાત્માની કૃપાથી સર્વ કંઈ કરવા શક્તિમાન છે.’ ત્યારે આપણું જ્ઞાન સાચું હશે. કારણ કે તે અનુભવમાંથી પ્રગટેલું જ્ઞાન હશે. ઉપર્યુક્ત સૂત્રની પાછળ માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ પણ એક પ્રબળ સકારાત્મક અભિગમ રહેલો છે, તેથી કાર્યની સફળતાને અદ્ભુત વેગ મળે છે. એટલે દરેક કાર્ય સરળ લાગવા લાગે છે.

આપણે જાણીએ છીએ કે રાઈના નાના દાણા જેવડા વડના બીજમાં વિરાટ વટવૃક્ષ બનવાનું સામર્થ્ય છુપાયેલું છે. પરંતુ તેને ફળદ્રુપ ભૂમિમાં રોપાઈ, પૃથ્વીમાં તથા વાતાવરણમાં રહેલાં સૂર્યપ્રકાશ વગેરે પોષક દ્રવ્યોનું તથા પાણીનું પોષણ ન મળે તો તે વટવૃક્ષરૂપે વિકસી ન શકે. તેમ આપણા આત્મસ્વરૂપમાં સારાય વિશ્વનું આધિપત્ય

કરવાનું, સમગ્ર પ્રકૃતિ ઉપર પ્રભુત્વ ધરાવવાનું સામર્થ્ય છે. અરે! એથી પણ અધિક પરમતત્ત્વ પરમાત્મારૂપ, પૂર્ણપુરુષોત્તમરૂપ થવાનું અગાધ સામર્થ્ય પણ છે. તે માટે પ્રયત્નપૂર્વક દૃઢ શ્રદ્ધા, પ્રેમભક્તિ, અનન્ય ઉપાસના ને નિષ્ઠાથી પરમાત્માના સ્વરૂપને ઉપાસી તે પરમતત્ત્વ-પરમાત્માભાવનું આપણા ચૈતન્યમાં પ્રગટીકરણ કરીએ તો જ તેવું સામર્થ્ય પ્રગટ થઈ શકે છે, અન્યથા નહિ. ડાબલીમાં રાખેલા વડનાં બીજ વટવૃક્ષરૂપે વિકાસ ન પામી શકે!

હું પરમાત્માના અનુગ્રહથી તેમના સ્વરૂપના યથાર્થ જ્ઞાન, ધ્યાન ને ઉપાસનાથી પરમાત્મારૂપ, પૂર્ણ પુરુષોત્તમરૂપ થવા સમર્થ છું. એમ દૃઢ શ્રદ્ધાથી માની ક્રમે ક્રમે તે માર્ગે અધિક ને અધિક પુરુષપ્રયત્ન કરવાથી જીવ મટીને શિવ બની શકાય છે. નરમાંથી નારાયણ બની શકાય છે. સુખ-દુઃખ, શીત-ઉષ્ણ, રાત-દિવસ, પ્રિય-અપ્રિય, અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ, મારું-તારું, માન-અપમાન, રાગ-દ્વેષ, શુભ-અશુભ, નિંદા-સ્તુતિ, આશા-તૃષ્ણા વગેરે દ્વંદ્વોથી તથા અનંત પ્રકારનાં દુઃખો, આધિ-વ્યાધિ-ઉપાધિ તથા અધ્યાત્મ - અધિભૂત - અધિદૈવ એ ત્રિવિધ તાપથી પર થઈ, જન્મ-મરણના ભયથી રહિત થઈ મુક્તદશા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. એ આત્માનું અમર્યાદ, અદ્ભુત સામર્થ્ય નથી તો બીજું શું છે?

આપણા ચૈતન્યમાં અમર્યાદ, અપાર સામર્થ્ય છે એ નિર્વિવાદ સત્ય છે. પરંતુ તે અપાર સામર્થ્ય ક્રમે ક્રમે અભ્યાસ દ્વારા પ્રકટાવવાનો પુરુષપ્રયત્ન અનિવાર્ય છે.

દા.ત. બીજને જોઈએ કે તે કેવી રીતે વિકાસ પામે છે? જમીનમાં વાવ્યા પછી આરંભમાં તો તે માત્ર નાનો સરખો અંકુર બહાર કાઢે છે. પછી એ કુંપળોમાં વધીને પાંદડીઓમાં વિકસે છે. ત્યાર બાદ નાની નાની શાખાઓમાં વિકસીને અંતે વિશાળ વૃક્ષરૂપે થાય છે. આ બધું ક્રમે ક્રમે વિકાસ પામવાની પ્રક્રિયા છે. એક સામટું કંઈ થઈ જતું નથી. એ જ પ્રમાણે સાધકની ચેતનાનો વિકાસ પણ ક્રમે ક્રમે સધાય છે. પ્રયત્ન દ્વારા વિકાસની સાથે સાથે પ્રભુકૃપાથી વધુ ને વધુ સામર્થ્ય, પ્રકાશ, જ્ઞાન, દિવ્યતા વગેરેનો આવિર્ભાવ થતો જાય છે.

વિશ્વમાં પ્રત્યેક મનુષ્ય સ્વરૂપે તત્ત્વતઃ સરખા જેવા જણાય છે, પણ પુરુષપ્રયત્ન અને પાત્રતાના ભેદથી સર્વેમાં ઘણો ફરક પડી ગયેલો જણાય છે. કોઈક આપણા કરતાં અધિક જ્ઞાની ને સમર્થ હોય છે અથવા આપણે અન્ય કરતાં અધિક જ્ઞાની ને સમર્થ હોઈએ છીએ. એનું કારણ આપણે અથવા બીજાએ સ્વપ્રયત્ન, પ્રભુ તથા સત્પુરુષની કૃપા અને અનુભવથી આત્માનું અધિક સામર્થ્ય પ્રગટાવેલું હોય છે. તેથી જ આવો તફાવત રહે છે.

આ જગતમાં અનુભવજ્ઞાન જ સર્વશ્રેષ્ઠ છે અને તે જ્ઞાન પ્રભુકૃપા અને પુરુષપ્રયત્નથી જ ઉદ્ભવે છે. કેવળ બૌદ્ધિક-મનોરંજન માટે પોપટિયાં જ્ઞાનને વાદ-વિવાદમાં, વિતંડાવાદમાં કે વાતોમાં મૂકવાથી ચૈતન્યનું સામર્થ્ય પ્રગટી શકે નહિ, પરંતુ પ્રત્યેક જાણેલી વાતને કે સિદ્ધાંતોને આચરણમાં મૂકીને તેને આત્મસાત્ કરવાથી, તેનો સ્વતઃ અનુભવ કરવાથી જ પ્રગટે છે. વાતોનાં વડાં ને સાચાં

વડાંમાં જેટલો ફેર છે, તેટલો જ શબ્દજ્ઞાન-વાચ્યાર્થજ્ઞાન અને અનુભવજ્ઞાનમાં તફાવત છે.

કોઈ વ્યક્તિ પાસે ધન-દોલત, અન્યની સહાય વગેરે કંઈ ન હોય, પણ આત્મશ્રદ્ધા, પુરુષપ્રયત્ન અને તેથી પ્રાપ્ત થયેલી પરમેશ્વરની ને સત્પુરુષની કૃપા, આટલાં જ સાધનો હોય તો પણ તે સમગ્ર વિશ્વને જીતવા માટે સમર્થ બને છે. એથી વિપરીત એની પાસે વિશ્વની સઘળી સંપત્તિ હોય અને તેની સહાયમાં બ્રહ્મા જેવા મોટા દેવો હોય, પણ ઉપર્યુક્ત સાધન ન હોય તો તે સામાન્ય તૃણને તોડવા પણ સમર્થ ન બની શકે.

આત્મશ્રદ્ધા દ્વારા પુરુષપ્રયત્ન થાય છે અને પુરુષપ્રયત્ન કરતાં કરતાં આત્માનું સામર્થ્ય પ્રગટે છે. તેથી પુનઃ આત્મશ્રદ્ધામાં વૃદ્ધિ થાય છે. આત્મશ્રદ્ધામાં વૃદ્ધિ થયે પુરુષપ્રયત્નનું પ્રમાણ ને વેગ અત્યંત વૃદ્ધિ પામે છે. આ રીતે આત્મશ્રદ્ધા અને પુરુષપ્રયત્ન પરસ્પર સહકારરૂપ છે. તે બંનેનું યોગ્ય સંયોજન થતાં પ્રભુકૃપા ઊતરે છે. અને તેથી ચેતનાનો એવો વિસ્મયકારક વિકાસ થાય છે કે વ્યક્તિને ક્યારેય એમ નથી લાગતું કે તેનામાં અમુક પ્રકારની શક્તિ નથી. તેના દરેક પ્રયત્નમાં ‘મારાથી એ નહિ થાય’ એવો સંકલ્પ પણ સ્ફૂરતો નથી. તેને અમર્યાદ-અસીમ સામર્થ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. ત્યાર બાદ પ્રભુની પેઠે જ તે પ્રભુના અનુગ્રહથી સંકલ્પમાત્રમાં જે ધારે તે બધું જ કરવા સમર્થ બને છે. સમગ્ર પ્રકૃતિ ઉપર તે પોતાનું વર્ચસ્વ જમાવી શકે છે. આત્મશ્રદ્ધામાં દૃઢતા થવાથી તે ક્રમે ક્રમે પરમાત્માની દૃઢ શ્રદ્ધામાં પરિણમે છે, માટે

આત્મશ્રદ્ધાનું અતિ મહત્ત્વ છે. પુરુષપ્રયત્નથી જ પ્રભુકૃપા અને પ્રભુકૃપાથી જ અનુભવજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે.

જેમને અધિક અનુભવજ્ઞાન હોય છે, તેમણે અધિક પુરુષપ્રયત્ન કરેલો હોય છે. જેને અનુભવજ્ઞાન ઓછું છે તેનો પુરુષપ્રયત્ન પણ અલ્પ હોય છે. અધિક પુરુષપ્રયત્નથી અધિક અનુભવજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલી વિરલ વ્યક્તિઓ જ જગતમાં સફળતા, વિજય અને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. તેઓના જ જીવન સાર્થક અને અન્ય લોકો માટે આદર્શરૂપ અને પથદર્શક બને છે. અહીં અનુભવજ્ઞાન વ્યાવહારિક તેમજ પારમાર્થિક, પ્રેય અને શ્રેય એ બંને ક્ષેત્રને લાગુ પડે છે તે લક્ષ્યમાં રહેવું ઘટે. પુરુષપ્રયત્ન જ દરેક વ્યક્તિ માટે કર્તવ્ય છે એ વાત અહીં સિદ્ધ થાય છે.

આત્મશ્રદ્ધાનો ગુણ જાગૃત કરી પુરુષપ્રયત્ન કરવાનો અદમ્ય ઉત્સાહ વધારનાર મનુષ્યો જગતમાં ખરેખર દુર્લભ હોય છે. કેટલાક લોકો તો આત્મશ્રદ્ધા અને પુરુષપ્રયત્ન બંનેને ગૌણ કરી બીજાની શ્રદ્ધાને ડગાવી તેના પુરુષાર્થમાં તેને શિથિલ કરી દેતા હોય છે. એમના નકારાત્મક વલણથી (Negative Attitude) અને નિર્બળ-નિર્માલ્ય વચનોથી અનેકને ગંભીર રીતે હાનિ પહોંચે છે. અજ્ઞાનવશ એનો ખ્યાલ પણ તેઓને હોતો નથી. તેવા લોકોનાં વચનો આવા પ્રકારનાં હોય છે : ‘અરે ભાઈ! આ કામમાં એટલી બધી મગજમારી છે કે એમાં પડવાથી તમારો કોઈ ભલીવાર થવાનો નથી. તમારે લાયક આ કામ છે જ નહિ.’ કોઈ કાયદાશાસ્ત્ર (Law)નો અભ્યાસ કરતો હોય તો તેને કહેશે : ‘ભાઈ! હવે આ અભ્યાસમાં કોઈ લાભ

રહ્યો નથી. જુઓ, વકીલો અને એલ.એલ.બી. થયેલાઓ કોટ-પેન્ટ પહેરી, ટાઈ લગાવી, પોતાના ખિસ્સાનું ખર્ચી, આ કચેરીથી પેલી કચેરીએ આંટા મારીને ઢીલાઢસ થઈ જાય છે. એને ‘પાઈની પેદાશ નહિ ને ઘડીની નવરાશ નહિ’ એના જેવું છે.’ કોઈ ડૉક્ટરી અભ્યાસ કરવા માગતો હોય તો તેને કહેશે : ‘અરે ભાઈ! અમથા મગજમારી શું કામ કરો છો? આજે ઘરની બહાર નીકળીને હજામ શોધવો હોય તો મુશ્કેલ છે, પણ ડૉક્ટરો ને વૈદ્યો તો ગલીએ ગલીએ દવાખાનાનાં પાટિયાં મારી, ખુરશી પર બેઠા બેઠા હાથ જ ઘસતા હોય છે. બી.એ., એમ.એ., બી.કોમ. વાળાઓને તો કોઈ નોકરી જ નથી આપતું. આ બધા અભ્યાસક્રમો હવે નકામા થઈ ગયા છે. એન્જિનિયરોની તો જ્યાં જાવ ત્યાં લાઇનો જ લાગેલી હોય છે.’ ઘણા કહે છે : ‘ભાઈ! હવે સ્વતંત્ર ધંધો કરવાનો તો આ સમય જ નથી. એટલી બધી મંદી છે કે માર્કેટમાં ઊભા રહેવું પણ શક્ય નથી.’ આવા પ્રકારના માણસોના નબળાં વચનોથી અને નકારાત્મક અભિગમથી ઘણા ઉત્સાહી લોકોનું મનોબળ તૂટી જાય છે. આત્મશ્રદ્ધા મંદ પડી જાય છે. આજના સમાજની દુર્દશા થવામાં આવી નકારાત્મકતાવાળા લોકોનો ફાળો ઘણો મોટો છે.

પોતાની આત્મશ્રદ્ધામાં દૃઢ અને પુરુષપ્રયત્નમાં નિષ્ઠાવાળા પ્રયત્નશીલ ને કર્તવ્યપરાયણતાની ભાવનાવાળા મનુષ્યોએ આવાં નિર્બળ વચનો ને વિચારો પ્રત્યે બિલકુલ લક્ષ્ય આપવું ન જોઈએ. વર્ષોથી લોકોના મોઢે આવાં વચનો સંભળાય છે. તેમ છતાં જગતમાં અનેક વિદ્વાનો, વકીલો,

ડૉક્ટરો, એન્જિનિયરો વગેરે બને જ છે ને? તેઓ સારી કમાણી કરીને સુખ-સમૃદ્ધિવાળું જીવન જીવે જ છે ને? આત્મશ્રદ્ધાવાળા અને પુરુષાર્થી મનુષ્યો પોતાના ક્ષેત્રમાં ચોક્કસ સફળ થયેલા જણાય છે.

એક આશ્ચર્યની વાત એ પણ છે કે પરમાર્થને માર્ગો - પ્રભુપ્રાપ્તિને માર્ગો પ્રગતિ સાધવા મથતા હોય તેવા ખંતિલા સાધકોને પણ કેટલાક લોકો પોતાનાં નિર્બળ વચનોથી તેમની સાધનાને મંદ પાડી દેતા હોય છે. આ ખરેખર ખેદજનક બાબત છે. તેઓ કહે છે : ‘ભાઈ, પ્રભુપ્રાપ્તિ તો આવા હળાહળ કળિયુગમાં બિલકુલ શક્ય જ નથી. આત્મા-પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર અનેક જન્મોની સાધના વગર સંભવી શકતો જ નથી. કેટલાય તપસ્વીઓ રાફડા થઈ જાય એટલી તપસ્યા, ધ્યાન-યોગ વગેરે સાધનો કરે છે, તો પણ તેઓને કંઈ પ્રાપ્તિ થતી નથી. કામ, ક્રોધ, લોભ, માન વગેરે દોષો પણ કોઈ જીતી શકતું નથી. મોટા મોટા વિશ્વામિત્ર, ચ્યવન, નારદ, એકલશુંગી વગેરે ઋષિ મુનિઓ તથા શિવજી, બ્રહ્મા જેવા મોટા દેવો પણ તેનાથી પરાભવ પામ્યા છે, તો આપણા જેવા સામાન્ય મનુષ્યનું તો શું ગજું? માટે તેને જીતવાના બધા પ્રયત્નો વ્યર્થ છે. તેમાં સમય ને શક્તિનો ખોટો વ્યય કરવા જેવું છે.’ આવાં નિર્બળ-નિર્માલ્ય વચનોથી તેઓ પોતાની જાતને તથા બીજાઓને ગંભીર હાનિ પહોંચાડે છે. ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે તેમના વચનામૃતમાં વચ. ગ. પ્ર. ૧૭માં આવાં વચનો બોલનારને સત્સંગમાં કુસંગસમ ગણેલા છે. અને એવી હિંમત રહિત વાત કરી બીજાને ભગવાનની

પ્રસન્નતાના ધ્યાન-ભજન વગેરે સાધનો કરનારને મોળા પાડી હિંમતહીન બનાવનારને નપુંસક કહી પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે ઉપવાસ કરવાનું પણ કહ્યું છે. જે મનુષ્ય આવાં વચનોની દરકાર કર્યા વગર પ્રભુ તેમજ સત્પુરુષમાં દૃઢ શ્રદ્ધા રાખી, આત્મશ્રદ્ધા દ્વારા પોતાની સાધનામાં મંડયા રહે છે, તેઓ પ્રભુકૃપા પામી પોતાના ધ્યેયને નિશ્ચિતરૂપે સિદ્ધ કરે છે. જેઓ એવાં નબળાં વચનોથી ભાંગી પડે છે, હતાશ થઈ જાય છે અને પોતાની સાધનામાં શિથિલ બને છે, તેઓ જીવનમાં સફળ થઈ શકતા નથી.

વ્યાવહારિક કે પારમાર્થિક, પ્રેય કે શ્રેય એ બંને પ્રકારના માર્ગમાં જેને પ્રગતિ સાધવી હોય અને પોતાનું જીવન સાર્થક કરવું હોય, તેમણે બીજાનાં નિરુત્સાહી ને નાહિંમત બનાવનારાં વચનોને લક્ષ્યમાં ન લેતાં પ્રયત્નશીલ રહી ધૈર્યથી આત્મશ્રદ્ધાના ગુણને દૃઢ કરતા રહેવું. પુરુષપ્રયત્ન અને આત્મશ્રદ્ધાના સમન્વય દ્વારા પ્રભુનો અનુગ્રહ થયે જીવનમાં દરેક પ્રકારની સફળતા હાંસલ થાય છે એ નિર્વિવાદ સત્ય છે.

આથી મનમાં દૃઢપણે એવો નિશ્ચય કરવો કે ચૈતન્યમાં બધું જ કરી શકવાનું અપાર સામર્થ્ય પ્રભુએ મૂકેલું જ છે. તેનો વિકાસ સાધવા પ્રભુને ને સત્પુરુષને નિરંતર પ્રાર્થના કરવી અને તેમની અનુકંપાથી જીવનમાં બળ, પ્રકાશ, જ્ઞાન, સામર્થ્ય વગેરે મેળવવા. પુરુષપ્રયત્નથી અનુભવજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું. એ પ્રાપ્ત અનુભવજ્ઞાનથી આત્માના સામર્થ્યમાં અધિક ને અધિક શ્રદ્ધા પ્રગટાવવી ને અધિક પુરુષપ્રયત્ન કરવો. તેથી આત્માનાં અમર્યાદ

સામર્થ્યની વાસ્તવિક અનુભૂતિ થઈ શકે.

આત્મા સ્વયં પરમાત્મારૂપ, પૂર્ણ પુરુષોત્તમરૂપ થઈ શકે છે. એવું અદ્ભુત - અલૌકિક સામર્થ્ય તેમાં રહેલું છે. પરમાત્મારૂપ થવું એ આત્માના સામર્થ્યની સર્વોત્કૃષ્ટ, પૂર્ણ ને અંતિમ સ્થિતિ છે. એ સ્થિતિએ પહોંચ્યા પછી તે વ્યક્તિ માટે કંઈ જ કરવું શેષ રહેતું નથી. તે પૂર્ણકામ બની જાય છે.

.....

૪) જેવું દર્શન એવું સર્જન

‘જેવું દર્શન એવું સર્જન’ એ સિદ્ધાંત સત્ય છે. ઇચ્છેલા ફળની પ્રાપ્તિ કરવાની યાવી આ અલ્પ સૂત્રમાં રહેલી છે. એ યાવી જેને હસ્તગત છે અને તેનો ઉપયોગ કેમ કરવો, તે કળા જેને આવડે છે તે વ્યક્તિ સફળતા મેળવે છે. આ વિશ્વમાં તેને માટે અશક્ય, અસાધ્ય કે દુર્લભ જેવું કંઈ જ નથી રહેતું.

કોઈ પણ કાર્યસિદ્ધિ માટેના આ સૂત્રનું સ્વરૂપ એકાગ્ર ચિત્તે બરોબર ગ્રહણ કરી જીવનમાં આત્મસાત્ કરવામાં આવે તો સમગ્ર જીવન ધન્ય બની જાય. આ સૂત્ર વ્યાવહારિક તેમજ પારમાર્થિક, પ્રેય ને શ્રેય એ બંને માર્ગોમાં અત્યંત ઉપયોગી છે. આચરણમાં મૂકવાથી તેનો યથાર્થ અનુભવ થયા સિવાય રહેતો નથી.

પરમાર્થ - શ્રેયને માર્ગે પરમાત્માનાં દર્શન માટે આતુર એવો કોઈ મુમુક્ષુ સાધક પહેલાં પોતાના અંતરમાં તેને જોવાનો પ્રયત્ન કરે છે. સદ્ગુરુએ દર્શાવેલ માર્ગ પ્રમાણે પ્રભુના સુંદર પ્રતિમા સ્વરૂપમાં જ્ઞાનપૂર્વક તે પ્રતિમામાંથી પ્રતિમાભાવ દૂર કરી, તેમાં પ્રત્યક્ષભાવ નિષ્પન્ન કરી, પોતાના અંતરમાં તેને પ્રેમ અને ભક્તિભાવથી ધારે છે. વિવિધ માનસોપચાર વડે તેની ભાવપૂજા, આરાધના, ઉપાસના કરે છે. ત્યારે પહેલાં તો એને કશું જણાતું નથી અથવા પોતાની ધારણા કરતાં કંઈક

જુદા જ પ્રકારનો અનુભવ થાય છે. તેમ છતાં તે પોતાના પુરુષપ્રયત્નમાં અડગ શ્રદ્ધાથી મંડ્યો રહે છે. જે ધારેલા પ્રભુના સ્વરૂપને અંતઃકરણમાં નિહાળવાનો તે પ્રયત્ન કરે છે એ દર્શન નામની ક્રિયા છે. એ દર્શનની ક્રિયા હજી સર્વાંશે પૂર્ણ થઈ નથી. જોવાનો પ્રયત્ન ચાલ્યા કરે છે. જોવાનો પ્રયત્ન કરનાર સાધક જો તે પ્રયત્નને અધવચ્ચે છોડી ન દેતાં, ધૈર્યથી અને આગ્રહપૂર્વક અવિરતપણે તે પુરુષપ્રયત્ન ચાલુ રાખે છે. તો તે પોતાના લક્ષ્યને જરૂર સિદ્ધ કરી શકે છે. તેને પ્રભુકૃપાથી, પ્રભુનાં દર્શન પ્રથમ અંતઃકરણમાં ને ત્યાર બાદ પોતાના ચૈતન્યમાં સાક્ષાત્કાર થાય છે. ત્યાર બાદ તે પ્રભુના દિવ્યસ્વરૂપ સાથે તદ્દ્રૂપ, એકાકાર બની, પ્રેમાદૈત સાધી તે સ્વરૂપ સંબંધી અનિર્વાચ્ય શાશ્વત ને દિવ્ય સુખ, શાંતિ ને આનંદની અખંડ અનુભૂતિ કરે છે. એ જ્યાં જ્યાં દૃષ્ટિ કરે છે, ત્યાં ત્યાં તેને પરમબ્રહ્મ પરમાત્મા વિશ્વમાં સર્વત્ર વિલસી રહેલા જણાય છે. એ સાધકની દર્શનની ક્રિયા વાસ્તવિક સર્જનમાં પરિણમે છે. દર્શનની ક્રિયાનું પરિણામ સર્જનમાં અર્થાત્ ધારેલા ફળને નિષ્પન્ન કરવામાં થાય છે. એટલે જ અનુભવી જ્ઞાનીપુરુષો કહે છે : ‘દર્શન એ જ સર્જન છે.’

આ દર્શનની ક્રિયા ઉપર ઉપરની કેવળ છીછરી ન હોવી જોઈએ. એ દર્શનની ક્રિયા સાથે તેનું નિરંતર ચિંતન-મનન અને નિદિધ્યાસ ભળેલાં હોવા જોઈએ તો જ દર્શન વાસ્તવિક સર્જનમાં પરિણમે છે. ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે શ્રીમુખવાણી વચનામૃતમાં પણ શ્રવણ, મનન ને નિદિધ્યાસ અથવા દર્શન, મનન ને નિદિધ્યાસને

આત્મા-પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થવામાં અત્યંત ઉપયોગી ને આવશ્યક ઉપકરણો ગણેલા છે.

‘માટે ભગવાનનું દર્શન કરીને તથા વાર્તા સાંભળીને જો તેનું મનન ને નિદિધ્યાસ નિરંતર કર્યા કરે તો તેનો સાક્ષાત્કાર થાય, નહિ તો આખી ઉંમર દર્શન-શ્રવણ કરે તો પણ સાક્ષાત્કાર થાય નહિ.

(વચ. સા. પ્ર. ૩)

પ્રભુના સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરવામાં જ આ વિધાન સત્ય છે અને અન્ય સ્થળે નથી, એમ નથી. જે સિદ્ધાંત સત્ય છે તે સદા, સર્વદા, સર્વત્ર સત્ય જ હોય છે. તેનો ઉપયોગ ગમે તે સમયે, ગમે તે સ્થળે કરવામાં આવે તે હંમેશાં સત્ય જ રહે છે.

વ્યાવહારિક કે પારમાર્થિક ફળની પ્રાપ્તિ થયેલી જ્યાં જ્યાં આપણે જોઈશું, ત્યાં ત્યાં આ સિદ્ધાંત જ પ્રવર્તેલો જોવામાં આવશે. વ્યવહારમાં માનસિક પ્રયત્નની સાથે શારીરિક પ્રયત્ન પણ હોય છે, જ્યારે પરમાર્થમાં મુખ્યત્વે માનસિક પ્રયત્ન હોય છે. એટલો જ ભેદ છે. પરંતુ વ્યાવહારિક - પ્રેય અને પારમાર્થિક - શ્રેય એ બંને પુરુષાર્થમાં દર્શનની ક્રિયામાં માનસિક પ્રયત્ન તો અવશ્ય હોય છે જ. એ પુરુષપ્રયત્ન પૂર્ણ થતાં ફળપ્રાપ્તિ અથવા સર્જન શક્ય બને છે.

ઉચ્ચ આદર્શ (Ideal)ને અથવા ઉચ્ચ અભિલાષાને નિરંતર મનમાં ધાર્યા કરવાં અને તેનું સતત મનન-ચિંતન કર્યા કરવું એ જ દર્શનની ક્રિયા છે. એમ ઘણા જ્ઞાનીઓ ને અનુભવીઓનું મંતવ્ય છે. તે વાસ્તવિક પણ છે. જે ઉચ્ચ

ફળની આપણે પ્રાપ્તિ કરવી હોય તેનું જ મનન - રટણ - ચિંતન અંતરમાં સતત કર્યા કરવું એ જ તો દર્શનની પ્રક્રિયા છે. પ્રાપ્ત કરવા ધારેલું ઉચ્ચ ફળ અંતર્દૃષ્ટિથી જ્યારે નિઃસંશયપણે યથાર્થ અનુભવાય, ત્યારે બાહ્ય જગતમાં પણ આપણું ધારેલું ફળ આવિર્ભાવ પામેલું પ્રત્યક્ષ જણાય છે. જેને આપણે સ્વપ્ન સાકાર થયેલું માનીએ છીએ. દા.ત. કોઈ ચિત્રકાર કે શિલ્પકાર મનમાં પોતાની કલ્પનાશક્તિ દ્વારા કોઈ આકૃતિ ઉપસાવે છે ને ત્યારબાદ પોતાની પીંછી કે ટાંકણા દ્વારા બાહ્ય પદાર્થમાં તેનો આકાર રચે છે, ઘડે છે. લેખક પહેલાં મનમાં વિચારોનું આયોજન ઘડે છે, પછી પોતાની કલમ દ્વારા કાગળ ઉપર તેને અભિવ્યક્ત કરે છે. સંગીતકાર પણ કોઈ ધૂન કે બંદિશને પ્રથમ પોતાના મનમાં રચે છે, પછી તેને સ્વરબદ્ધ કરી બહાર તેને અભિવ્યક્ત કરે છે. આ બધી દર્શનની ક્રિયાઓ બાહ્ય જગતમાં સર્જનરૂપે પરિણમે છે.

જ્યારે ફળની પ્રાપ્તિનો મુખ્ય હેતુ દર્શનની ક્રિયા છે, તો પછી સુખરૂપ શુભ ફળને ઇચ્છનારે મનની દૃષ્ટિએ હંમેશાં સુખ, શાંતિ, આનંદ ને આરોગ્ય સિવાય નકારાત્મક બીજું કશું જ ન જોવું જોઈએ. આ વાત અહીં સહજપણે સ્પષ્ટ થાય છે.

જો વ્યક્તિ મનની દૃષ્ટિથી નિષ્ફળતા, નિર્ધનતા, દુઃખ, ભય, મુશ્કેલીઓ, આપત્તિઓ, નિર્બળતા, હતાશા વગેરે જોયા કરે, સતત ચિંતવ્યા કરે તો તેને તે તે અર્થની - ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. અર્થાત્ એને જીવનમાં નિષ્ફળતા, નિર્ધનતા, દુઃખો, મુશ્કેલીઓ, આપત્તિઓ, ભય, હતાશા

વગેરે જ મળ્યા કરે એ સ્વાભાવિક છે. આપણે મનની દૃષ્ટિથી આપણી જાતને લઘુતાગ્રંથિવાળા, અલ્પજ્ઞ, અશક્ત, વિકારો-દોષોથી ભરેલા માન્યા કરીએ, ચિંતવ્યા કરીએ તો આપણે પોતાને તથા જગતમાં બીજાને પણ તેવા પ્રકારના જોઈશું તેમાં આશ્ચર્ય જેવું કંઈ જ નથી, કારણ કે ‘જેવું દર્શન એવું સર્જન છે.’ જેવી દૃષ્ટિ એવી સૃષ્ટિ. આપણે મનથી જેવું જોયા કર્યું છે, ચિંતવ્યા કર્યું છે, તેવું ફળ આપણને પ્રાપ્ત થયું છે. અને એવું ફળ મળવું પણ જોઈએ. કારણ કે કાર્ય હંમેશાં કારણ પ્રમાણે જ પ્રગટ થાય છે. Cause and effect ના નિયમ પ્રમાણે જેવું વાવીએ તેવું ઊગે છે. જેવું કરીએ તેવું પમાય છે.

પ્રેયમાર્ગમાં કે શ્રેયમાર્ગમાં નિષ્ફળતાના સ્વરૂપની રચના મનમાં ક્યારેય ન કરવી જોઈએ. જે કાર્યનો આરંભ કર્યો હોય તેમાં હંમેશાં જલવંત વિજય અને સફળતાનાં ચિહ્નો જ જાગૃતમાં ને સ્વપ્નમાં નિહાળ્યા કરવાં જોઈએ. સ્થૂળ જગતનું કારણ માનસ જગત છે. એમ સમજી મનોજગતની ઇમારતો ભવ્ય, દેદીપ્યમાન, સુખમય, શાંતિમય ને આનંદમય છે એ રીતે તેની રચના કરવી જોઈએ. માનસ જગતને આપણે જેટલું ભવ્ય અને સુંદર બનાવીશું, તેટલું જ બાહ્ય જગત - સ્થૂળ જગત ભવ્ય અને સુંદર બનાવવામાં આપણે સફળ થઈશું. માનસ જગતને અજ્ઞાનથી, રોકકળથી, હતાશા-નિરાશાથી, શોકથી, પ્રલાપોથી ભરીશું તો બ્રહ્માદિક મોટા દેવો પણ આપણને સુખી કરવા ઇચ્છશે તો પણ તે આપણને સુખી નહિ કરી શકે. માટે સફળતા અને વિજયને જ મનની દૃષ્ટિથી

નિહાળ્યા કરવા હિતાવહ છે.

પૂર્વજન્મોનાં કર્મબંધનો કે પૂર્વે કરેલા અયોગ્ય વિચારોને લઈને ક્યારેક દુઃખના પ્રસંગો બને છે. તેથી માનસપટ પર સફળતા અને વિજયને જોયા કરનારે ભવિષ્યમાં ઉત્પન્ન થનારાં દુઃખોના અનુમાનથી તે અંગે સાવધાનતા રાખવાની અગત્ય છે એમ સ્વીકારીએ તો તે યોગ્ય છે, પરંતુ અનુમાન કરેલાં દુઃખોને આખો દિવસ વાગોળ્યા કરી, તેનું મનન-ચિંતન કરી, વર્તમાન સમયમાં તે સંબંધી રોદણા રોવા બિલકુલ હિતાવહ નથી, કારણ કે તેમ કરવાથી દુઃખોને આપણે આમંત્રણ આપી દઈએ છીએ. તે પણ જાણવું જરૂરી છે. ભવિષ્યમાં પ્રારબ્ધ કે સંજોગોવશાત્ આવનાર અનુમાન કરેલાં દુઃખોને દૂર કરવાની યોજના આપણા મગજે વિચારી રાખી હોય તો જ્યાં સુધી એ દુઃખદ પ્રસંગ ન ઉદ્ભવે, ત્યાં સુધી એ યોજનાને મગજના ઊંડાણમાં જ છુપાવી રાખવી અને દુઃખદ પ્રસંગ ઉદ્ભવે ત્યારે જ તેને બહાર લાવી દુઃખમાંથી માર્ગ કાઢવો. નહિતર તેને છુપાવેલી રાખવામાં અર્થાત્ ભૂલી જવામાં જ આપણું હિત સમાયેલું છે.

વિજય અને સફળતાનાં દૃશ્યો જ મનોજગતમાં રચ્યાં કરવાં જોઈએ. જાગૃતમાં, સ્વપ્નમાં, સર્વ અવસ્થાઓમાં એને જોયા કરવાં. આપણા મન, વાણી ને સર્વ ક્રિયાઓને વિજય અને સફળતાના જ વિચારો ને સંકલ્પનાઓ વડે રંગવા. દુઃખ, નિષ્ફળતા કે પરાજયની કલ્પના સરખી પણ મનમાં લાવવી નહિ. આપણા મનનું સજાગપણે હંમેશાં નિરીક્ષણ કરતા રહેવું. તે શાનું દૃશ્ય રચે છે, કેવા ઘાટ ઘડે છે તે

જોયા કરવું. જો તે દુઃખો, આપત્તિઓ, રોગ, ભય, નિષ્ફળતા, નિર્બળતા, પરાજય વગેરે દૃશ્યોનું નિર્માણ કરતું રહેતું હોય તો તેવા વિચારોનું સાતત્ય તોડીને, તેને બદલીને સફળતા, સુખ, શાંતિ, આનંદ, નિર્ભયતા, વિજય, સમૃદ્ધિ, આરોગ્ય વગેરેનાં દૃશ્યોની મનમાં રચના કરવી. નહિતર નકારાત્મક ઘાટની મૂર્તિઓ બંધાવાથી તેવા નકારાત્મક ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. એક વાર આવો પ્રયત્ન કરી બેસી ન રહેવું, પણ સતત સકારાત્મક દૃશ્યોની જ રચના મનમાં કરતા રહેવું. તેને સાકાર કરવા પ્રબળ પુરુષાર્થ કર્યા કરવો. ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ પણ કહે છે કે મનમાં જેવા ઘાટ ઉત્પન્ન થાય ને તેનું ચિંતન કર્યા કરે તો તે ઘાટની મૂર્તિ અર્થાત્ આકૃતિ બંધાય છે, પછી તેને ભૂંસવી દુષ્કર બની જાય છે. માટે સકારાત્મક વિચારોનું મનન કરવું. સામાન્ય જીવતત્ત્વની ભાવના ટાળી પરમાત્મતત્ત્વની ભાવના દૃઢ કરવાનો નિરંતર અભ્યાસ કરવો. હું સામાન્ય જીવ નથી, પરંતુ પરમાત્મારૂપ, પુરુષોત્તમ નારાયણરૂપ મુક્ત છું એવા સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવની સાક્ષાત્કાર અનુભૂતિ ન થાય ત્યાં સુધી અવિરતપણે પ્રયત્ન ચાલુ રાખવો. પ્રયત્ન કરવામાં કદી કાયર ન બનવું. અવાવરા કચરાના ઢગલાથી ભરેલા ઘરને સાફ કરવાની મહેનતથી જેઓ કંટાળે છે, તેઓ ઉકરડામાં રહેવાને લાયક છે, પણ સ્વચ્છ-સુંદર ઘરમાં રહેવા માટે લાયક નથી તે સમજવું ઘટે.

જે વસ્તુને આપણે આપણો ધ્યેય બનાવી તે પ્રત્યે જ સમગ્ર લક્ષ્ય કેંદ્રિત કરીએ તો તે વસ્તુ આપણી નજીક ને

નજીક આવતી જાય છે અને આપણે પણ તેની નજીક ને નજીક જતા જઈએ છીએ. અધ્યાત્મશાસ્ત્રનો આ નિયમ છે. વિજય અને સફળતા પ્રતિ દૃષ્ટિ સ્થાપતાં આપણે તેની સમીપે જતા જઈએ છીએ, તેમ તેઓ પણ આપણી સમીપે આવતાં જાય છે. એ વાત નિશ્ચિત છે. પરમાર્થના માર્ગે પણ જેમ જેમ આપણે પરમાત્માની સમીપે જતા જઈએ, તેમ તેમ પરમાત્મા પણ આપણી વધુ ને વધુ સમીપ આવે છે.

‘જેવું દર્શન એવું સર્જન’ આ વાતનું કદી વિસ્મરણ ન થવા દેવું. જે આપણે જોઈતું હોય તેને જ લક્ષ્યમાં રાખી તે સંબંધી જ ધાર્યા-વિચાર્યા કરવું અને પ્રયંત્ન પુરુષાર્થ કરવો, એ જ સફળતાની ચાવી છે. જે ન જોઈતું હોય તેનો વિચાર સુધ્ધાં પણ મનમાં ન કરવો. ‘જે ગામ જવું નહિ, તેનો માર્ગ શું પૂછવો?’ આ લોકોક્તિ પાછળ પણ કંઈક આવો જ ભાવાર્થ સમાયેલો છે. જગતમાં સમાજનો મોટો ભાગ ઉપર જણાવેલ સૂત્રને અમલમાં ન મૂકવાથી દુઃખી ને ખિન્ન જણાય છે. માટે આજથી જ, અત્યારથી જ દૃઢ સંકલ્પ કરી આ સૂત્રને લક્ષ્યમાં રાખી આચરણ શરૂ કરી દેવું. ઉચ્ચ આદર્શને, ઉચ્ચ ધ્યેયને મનન-ચિંતન દ્વારા પોષણ આપી પુરુષપ્રયત્ન કરવાથી ફળસિદ્ધિ દૂર નથી રહી શકતી!

.....

૫ શાંતિના ક્ષેત્રમાં
પરમાત્માનાં દર્શન

શિષ્ય : ગુરુદેવ! મારે પરમાત્માનાં દર્શન કરવા છે. આપ મને કરાવી શકશો?

ગુરુજી : અવશ્ય વત્સ, એના જેવું ઉત્કૃષ્ટ કાર્ય બીજું શું હોઈ શકે? પરંતુ મારો પણ તમને એ પ્રશ્ન છે કે તમે પરમાત્માને જોઈ શકશો ખરા? કોઈ અદૃષ્ટ કે અપ્રગટ વસ્તુને જોવા માટે તેનું દર્શન કરાવનારની જેટલી અગત્ય છે, તેટલી જ અગત્ય દર્શન કરવા ઇચ્છનારની યોગ્યતાની પણ છે. પરમાત્મા તો સર્વવ્યાપી હોવા છતાં મન-વાણી ને બુદ્ધિથી પર ને અગોચર છે. તેનાં દર્શન કરવાની પાત્રતા કેવા ઉચ્ચ પ્રકારની હોવી ઘટે તે વિચારો. દર્શનાભિલાષી પોતાની પાત્રતા કેળવી દર્શન કરવાનો પુરુષપ્રયત્ન ન કરે તો દર્શન કરાવનારના એકલાના પ્રયત્નથી તે તત્ત્વનું જ્ઞાન તથા અનુભૂતિ નથી આવતાં.

સૂર્ય ક્યાં છે? એવો પ્રશ્ન તમે કરો અને હું કહું કે ઊંચે આકાશમાં જુઓ તે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, પરંતુ તમે ઊંચે જુઓ નહિ અથવા ઊંચું જોવા છતાં પણ આંખો બંધ જ રાખો તો મારા બતાવવાથી શું લાભ થવાનો? જોવા ઇચ્છનાર જોવાનો પ્રયત્ન ન કરે તો બતાવનારનો ગમે તેવો તર્કયુક્ત કે જ્ઞાનયુક્ત પ્રયત્ન પણ નિષ્ફળ જાય છે. આમ હોવાથી હું ફરીથી તમને પૂછું છું કે તમને

પરમાત્માનાં દર્શનની ખરી ત્વરા ઉદય થઈ છે ખરી? મારી દર્શાવેલી દિશામાં તમે ડગ માંડી પ્રયાણ કરશો ખરા?

મારું કર્તવ્ય કેવળ દિશાસૂચન કરવાનું છે, માર્ગદર્શન આપવાનું છે, પણ કંઈ તમારે જે કરવાનું છે તે કરવાનું નથી. તમારે કરવાનો પ્રયત્ન તમે ન કરો અને કોઈ અન્ય વ્યક્તિ કરે તો તેનો લાભ તમને નહિ, પણ જેણે પ્રયત્ન કર્યો હોય તેને જ મળે છે. દા.ત. તમારે બદલે કોઈ બીજો ખાય તો તે ખાનારની ક્ષુધા નિવૃત્તિ પામે, નહિ કે તમારી! તમારે જે કરવાનું છે તે વિશ્વમાં તમારા સિવાય બીજું કોઈ જ કરી શકે તેમ નથી. એ તો તમારે જ કરવું પડે. સૌ પ્રથમ તમે આ વાતનો સ્વીકાર કરો.

શિષ્ય : મારે જે કરવાનું છે તે બધું કરવા હું તૈયાર છું, ગુરુદેવ!

ગુરુજી : તો પછી દિશા બતાવવા, સત્ય માર્ગદર્શન આપવા હું પણ તૈયાર જ છું. મારાં વચનો એકાગ્ર ચિત્તે ધારણ કરજો. જુઓ, પરમાત્માનાં દર્શન શાંતિના ક્ષેત્રમાં જ થાય છે. એ શાંતિના ક્ષેત્રમાં પરમાત્મા પ્રત્યક્ષ દર્શન આપે છે.

તમારી મુખાકૃતિ પરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે મારા કહેવાનું તાત્પર્ય તમે હજુ બરોબર સમજી શક્યા નથી. મારા શબ્દો ફક્ત કાન સાથે અથડાયા છે, પણ હૃદયને સ્પર્શ્યા નથી. ખેર! ચિંતાનું કોઈ કારણ નથી. સ્પષ્ટીકરણ થતાં અજ્ઞાનરૂપી અંધકારના ઓળા દૂર થઈ જ્ઞાનપ્રકાશ પથરાઈ જશે ને બધું યથાર્થપણે સમજાઈ જશે.

પ્રભુનાં દર્શન શાંતિમાં થાય છે. શાંતિ એટલે શું? તે

ક્યાં છે? કઈ દિશામાં છે? તે કેવી રીતે મળે? વત્સ, ચાલો મારી સાથે એ શાંતિક્ષેત્રને આપણે શોધી લઈએ. પછી તેમાં પ્રવેશી આપણા જીવનપ્રાણ, પ્રિયતમ પ્રભુને પ્રેમથી નિહાળીએ અને તેનાં અલૌકિક દિવ્યસ્વરૂપમાં તદાકાર થઈ આપણું સમગ્ર અસ્તિત્વ તેમાં વિલીન કરી દઈ તેના અવર્ણનીય દિવ્ય આનંદનો અનુભવ કરીએ.

આવો, આ હિમાલયનો રળિયામણો પ્રદેશ તો જુઓ. સુંદર વનરાજી અને ખળખળ કરતાં વહેતાં ઝરણાંઓ કેવું મધુર સંગીત રેલાવે છે. હિમાચ્છાદિત ઉત્તંગ પહાડો વગેરેનું પ્રાકૃતિક સૌંદર્ય મનને હરી લે છે. અહીં ચારેય તરફ કેવી શાંતિ પ્રસરેલી છે નહિ? અહીં શહેરની કોઈ ધાંધલ-ધમાલ નથી. વાહનોનો, કારખાનાઓનો, માણસોની ચહલ-પહલનો કોઈ ઘોંઘાટ નથી. હવાનું, જળનું કે ધ્વનિનું કોઈ પ્રદૂષણ પણ નથી. કીડિયારામાં ઊભરાતી કીડીઓની જેમ શહેરોમાં ને નગરોમાં ઊમટતાં માનવ જેવા કોઈ પ્રાણી જગતમાં વસે છે કે કેમ, તેની પણ અહીં સ્મૃતિ થતી નથી. આ પ્રકૃતિમાતાની ગોદમાં અપૂર્વ શાંતિનો જ ભાસ થાય છે.

‘શાંતિના ક્ષેત્રમાં જ પ્રભુનાં દર્શન થાય છે’ એવા મારા વિધાન પ્રમાણે આ જ શાંતિનું ક્ષેત્ર છે એવી ભ્રાંતિ રાખશો નહિ! હા, આ પ્રદેશ શાંતિનો છે ખરો, પણ સર્વાંશે નહિ. આ તો શાંતિના પ્રદેશનો એક અંશ માત્ર છે. એ બાહ્ય પ્રકારની શાંતિનો પ્રદેશ છે. હિમાલયનો આ પ્રદેશ સાચી શાંતિના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશવાનું એક પ્રાથમિક દ્વાર ગણી શકાય ખરો, પરંતુ બધા સાધકને માટે તે સુલભ અને અનુકૂળ

નથી. જો પ્રભુનાં દર્શન માટે હિમાલયની જ આવશ્યકતા હોત તો તે દરેક સાધક માટે ખૂબ જ મુશ્કેલ બની જાત. તેથી જેને હિમાલય જવું સુલભ કે અનુકૂળ ન હોય તેણે પોતાના જ ઘરમાં કોઈક શાંત ખંડમાં અથવા તે પણ બની ન શકે તો કોઈ શાંત ખૂણામાં જ્યારે વાતાવરણમાં શાંતિ પ્રસરેલી હોય તેવા સમયે પ્રભુનાં દર્શન માટે નિયમિત ધ્યાન-ભજન વગેરે સાધન કરવાં એ જ હિતાવહ છે.

એ સ્થળમાં શાંતિ સમયે પવિત્ર થઈ પ્રવેશ કરી દ્વાર બંધ કરી જ્યાં કોઈ અવાજ નથી આવતો એવી આપણી એકાંત ઓરડીમાં મનને એકાગ્ર કરવાનો અભ્યાસ કરવો. એ ઓરડી જ હિમાલયનો પ્રદેશ છે એવી સમજ સાધકને માટે ખૂબ જ ઉપયોગી થશે. તેવી સમજ સાધનામાં તેનો ઉત્સાહ વધારશે. સાધનદશામાં મનની એકાગ્રતા સિદ્ધ કરવા માટે પવિત્ર તેમજ શાંત સ્થળની અગત્ય ઘણી છે.

હા, હવે શાંત સ્થળમાં આપણે આવી તો ગયા, પણ હજુ શાંતિમાં પ્રવેશ નથી થયો. આપણે તો હજી ધમાધમમાં જ છીએ. પ્રભુનાં દર્શન તો શાંતિમાં થાય છે. તો ચાલો, ધમાધમમાંથી નીકળી શાંતિમાં પ્રવેશીએ.

મારાં વચનો એકાગ્રતાપૂર્વક ગ્રહણ કરશો તો જ મારી વાત તમને યથાર્થ રીતે સમજાશે. જુઓ, આપણા શરીરનું આપણને પૂરેપૂરું ભાન છે. શરીરના અવયવોનું હલન-ચલન હજી ચાલુ છે. નેત્રો ખૂલ-બંધ થાય છે. કોઈ ને કોઈ અવાજ પ્રત્યે આપણા કાન સતર્ક થાય છે. શ્વાસોચ્છ્વાસ પણ વેગથી થાય છે. પ્રાણ તથા રુધિરાભિસરણની ગતિ પણ હજી મંદ થઈ નથી. આપણા

શરીરની આટલી બધી ચંચળતાને કંઈ શાંતિ કહેવાય? અને જો એ શાંતિ નથી તો ત્યાં વળી પરમાત્માનાં દર્શન કેવી રીતે શક્ય બને? તેથી સૌ પ્રથમ આ બધા વેગને આપણે શિથિલ (Relax) કરીએ, શાંત કરીએ. જ્યાં આ વેગનું ભાન ન રહે તેવી સ્થિતિનું નિર્માણ કરીએ.

જેમાં શરીરના અવયવોનું હલન-ચલન નથી. જેમાં સ્થિર થવાથી પ્રાણની ગતિ પણ મંદ પડે છે. એવું કોઈ સિદ્ધ, પદ્મ, સ્વસ્તિક કે સુખાસન જેવું યોગાસન જે આપણને સરળ લાગે તે આસનમાં બેસી, ઊંચાં કે સુતરાઉ કપડાંનું શુદ્ધ ને પવિત્ર આસન લઈ નિશ્ચલ થઈ બેસીએ. ત્યાર બાદ ઊંડા ને દીર્ઘ શ્વાસ લઈને મનને શાંત કરવાનો પ્રયાસ કરીએ. શરીર સાથે આપણા સ્વરૂપનું તાદાત્મ્ય સાધનાર ‘હું’પણાની ક્ષુદ્ર ભાવનાને શરીરમાંથી કાયબો જેમ પોતાનાં અંગોને સંકોરે છે તેમ સંકેલી અંતરમાં ઊંડા ઊતરીએ. આમ કરવાથી બાહ્ય જગતના તેમજ શરીરના અશાંત પ્રદેશમાંથી શાંતિ તરફ પ્રયાણ કરતા હોઈએ એવો અનુભવ અમુક અંશે ચોક્કસ થશે. પરંતુ આ પરિસ્થિતિએ પહોંચ્યા એ પણ હજી શાંતિનું ક્ષેત્ર નથી!

આપણા મનમાં હજી વિવિધ પ્રકારના વિચારોની હારમાળાઓ, સંકલ્પ-વિકલ્પો, તર્ક-વિતર્કો, શંકા-કુશંકાઓ અને અનેક પ્રકારના વિષયો સંબંધી વાસનાઓના ઉછાળાઓ વગેરે આંતર્જગતની ગડમથલ તો બાહ્ય જગતની ધમાલ કરતાં પણ વધુ તીવ્ર ને અસહ્ય જણાય છે. વ્યક્તિ જેવી પોતાના આંતર્જગતમાં ડૂબકી મારવાનો પ્રયત્ન કરે છે. પોતાના સ્વરૂપનો પરિચય મેળવવા કોશિશ કરે છે કે

તરત જ તેને પોતાના વાસ્તવિક રૂપનું ભાન થાય છે. બાહ્ય જગતમાં તો તે દિવસ દરમ્યાન અનેક પ્રકારનાં મહોરાં પહેરીને ફરે છે. અને પોતાના અસલી ચહેરાને દંભના અંચળા હેઠળ ઢાંકવાનો પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. પરંતુ અંતરમાં ઉતરવાથી પોતાના અસલી ચહેરાથી તે ભયભીત થઈ ઊઠે છે, ફફડી જાય છે. ભૂતકાળ-અતીતની કર્મકથનીઓ, પાપકર્મો, આંતરદોષો, વાસનાઓ વગેરે તેની સામે ભયાનક આકૃતિઓરૂપે પ્રગટ થાય છે. અંતર્વૃત્તિ દ્વારા પોતાના અસલી ચહેરાનું ભાન થતાં અને પોતાનો દંભ પોતાની સામે જ ખુલ્લો થવાથી વ્યક્તિ ભય પામીને આંતર્જગતમાંથી બાહ્ય જગતમાં તરત જ પાછો આવી જાય છે. એકાંતમાં તે પોતાના જ સ્વરૂપ સાથે રહેવાથી, પોતાનો પરિચય કેળવવામાં ડરી જાય છે ને પછી આંતર્જગતમાં પ્રવેશવાની હિંમત નથી કરતો. અને સુખ-શાંતિ મેળવવા બાહ્ય જગતમાં ફાંફા મારે છે. એકાંતમાં પોતાના સ્વરૂપ સાથે રહેવું આટલું કઠીન હોય તો પ્રભુનાં દર્શન કેટલાં દુષ્કર છે, તે સમજી શકાય તેવી બાબત છે. વ્યક્તિને એકાંત બિહામણું લાગે છે. પોતાની જાત સાથે રહેવાથી તે ગભરાય છે. એટલે બાહ્ય જગતના મિત્રો-સ્નેહીઓ સાથે સમય વ્યતિત કરવામાં તેને સલામતી લાગે છે. વ્યક્તિ જો નિર્ભય બની આ બધા સંઘર્ષનો સામનો કરવા તત્પર બને તો તે ચોક્કસ સફળ થઈ સાચા સુખ-શાંતિ ને આનંદની અનુભૂતિ કરી શકે છે.

સમુદ્રમાં સતત ઊછળતાં મોજાંઓની જેમ મનની આવી તાણ-તનાવગ્રસ્ત ડામાડોળ પરિસ્થિતિમાં

પરમાત્માનાં દર્શન કઈ રીતે સંભવે? આવો, આપણે આ પ્રદેશને પણ પ્રયત્નપૂર્વક ઓળંગી જઈ આગળ વધીએ. તમારાથી આ પ્રદેશ, સંકલ્પ-વિકલ્પોના ઉન્નત પર્વતો ઓળંગી નિઃસંકલ્પ, નિર્વિકલ્પ પ્રદેશમાં નથી અવાતું કેમ? વ્યાકુળ ન થશો. એ ગઢ અગમ છે. એ ગઢ ઉપર ચડતાં ભલભલા ગોથાં ખાઈને નીચે પછડાયા છે. તે ગઢ સર કરવાની સીડીરૂપ યુક્તિઓ અનેક પ્રકારની છે. સત્પુરુષોએ તે શોધી કાઢી છે, પરંતુ મોટાભાગના મનુષ્યોને તે સીડી ગોઠવતાં જ નથી આવડતું. અને કદાચ તે સીડી ગોઠવાઈ જાય તો પણ તે સીડીનું ચડાણ ઘણું કપરું છે. પ્રભુના સ્વરૂપના જ્ઞાન, ધ્યાન ને ઉપાસના, અડગ નિષ્ઠા, સત્પુરુષનાં વચનોમાં અતૂટ શ્રદ્ધા અને અસ્ખલિત પુરુષપ્રયત્ન દ્વારા ભગવદ્કૃપા ને સત્પુરુષની કૃપા થયે તે કાર્ય પણ સહેલું બની જાય છે. ભગવદ્ગીતામાં કહ્યા પ્રમાણે સતત અભ્યાસ અને સમ્યક્ પ્રકારના વૈરાગ્ય દ્વારા મનનો નિગ્રહ સરળ બને છે. વત્સ! તમે ખંતપૂર્વક પ્રયત્ન કરો, આ સીડી પણ તમે ચોક્કસ ચડી શકશો. એક પછી એક સોપાન ચડતા જાવ. મુશ્કેલીભર્યું ચડાણ પણ સરળ થઈ જશે. મારા તમને શુભાશીર્વાદ છે.

અસંખ્ય લોકો કહે છે ખરા કે અમને પરમાત્માનાં દર્શનની તીવ્ર અભિલાષા છે, પણ ખરું જોતાં તેમને એવી તીવ્ર અભિલાષા, ઉત્કંઠા કે ત્વરા હોતી જ નથી. પ્રભુના સ્વરૂપના સાક્ષાત્કારથી સિદ્ધિઓ, ઐશ્વર્યો વગેરે મળે છે અને તેનાથી વિવિધ પ્રકારના ચમત્કારો સર્જી શકાય છે. એવું સાંભળી સિદ્ધિઓના લોભે તેઓ પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર

કરવા માગે છે, પરંતુ પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર થવાથી તેના દ્વારા પ્રાપ્ત થનાર સ્વયં પ્રભુ અને તે સંબંધી દિવ્ય, શાશ્વત સુખ, શાંતિ ને પરમાનંદની તેમને ઇચ્છા નથી હોતી. સિદ્ધિઓ મેળવવાની લાલચને લીધે તેમને પ્રભુપ્રાપ્તિ માટે સાચો પ્રેમ અને શરણાગતિનો ભાવ પ્રગટતો નથી. પ્રભુના ભક્તને સંસાર પ્રત્યે જે ઉદાસીનતા, પંચવિષયો પ્રત્યે તીવ્ર વૈરાગ્ય, જગતના સંબંધો, પદાર્થો, વૈભવો પ્રત્યે નિરાસક્તિ વગેરે હોય છે. એમાંનું કંઈ જ આ સિદ્ધિઓની ને તેને પામીને યશ, કીર્તિ, પ્રસિદ્ધિ મેળવવાની લાલચ રાખનાર વ્યક્તિમાં નથી હોતું. કોઈક વિલાસી પ્રસંગે તરત જ તેઓ પ્રભુદર્શનની ઉત્કૃષ્ટ ઇચ્છાનો ત્યાગ કરી તુચ્છ ભોગવિલાસમાં જ મશગુલ બની જાય છે. મિત્રો સાથે ગામ-ગપાટા મારવામાં તેમનો સમય વેડફી નાંખે છે.

હૃદયની તીવ્ર વેદના વિનાની શુષ્ક ઇચ્છાથી કોઈ પ્રભુપ્રાપ્તિ કરી શક્યું છે ખરું? આવું બધું કહીને હું તમને નિરુત્સાહ કે નિરાશ કરવા નથી માગતો, પણ વાસ્તવિકતા પ્રત્યે સભાન કરવા માગું છું. તમે સમજી શકો છો કે પ્રભુનાં દર્શન માટે હૃદયને કોરી નાખે એવી તીવ્ર અભિપ્સા-મુમુક્ષુતા પ્રગટ થવી જોઈએ. એવી પ્રબળ ઇચ્છા જ પ્રભુની અસીમ કૃપાને નીચે ઉતારી લાવવામાં સહાય કરે છે.

હવે મેં તમને સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે કે કયા ક્ષેત્રમાં પ્રભુનાં દર્શન થઈ શકે. શરીર, ઇન્દ્રિયો ને અંતઃકરણના સઘળા વ્યવહાર-વ્યાપાર અટકતાં જે આત્માના અતલ ઊંડાણના ક્ષેત્રમાં શાંત અવસ્થાનો અનુભવ થાય છે, એ

અવસ્થામાં જ પ્રભુના દિવ્યસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર સંભવે છે. એ નિરપેક્ષ ભૂમિકા જ સાચી શાંતિનું ક્ષેત્ર છે.

મેં દિશા બતાવી છે. હવે પ્રયાણ તમારે કરવાનું છે. હવે શી રીતે પ્રયાણ કરવું એ પ્રશ્ન અસ્થાને ગણાય. કારણ કે તીવ્ર અભિપ્સાવાળાને આટલું માર્ગદર્શન પૂરતું છે. દિશા જાણ્યા પછી તે કમ્મર કસીને ચાલવા માંડે છે. ભોજન તૈયાર હોય, થાળી પિરસાઈ હોય, કોળિયા પણ અન્ય વ્યક્તિ દ્વારા મુખમાં મૂકવામાં આવે, પણ ચાવવાની ક્રિયા તો વ્યક્તિએ પોતે જ કરવાની હોય છે! તે સહજ સમજાય તેવી બાબત છે.

તમને પ્રભુપ્રાપ્તિની તાલાવેલી ન જાગતી હોય તો જગતના જે પદાર્થોની તમને કામના હોય તેને મેળવી પંચવિષય સંબંધી સુખ-દુઃખનો અનુભવ કર્યા કરો. તીવ્ર વૈરાગ્ય વગર ઘરબાર ત્યજી ભગવી કંથા ઓઢવાનું દંભરૂપ નાટક મહેરબાની કરીને ન ભજવશો. પ્રભુમિલન માટે સાચી અભિપ્સા જાગ્યા વિના પર્વતમાં જશો કે કોઈ ઝાડની બખોલમાં ભરાશો કે કોઈ અંધારી ગુફામાં જઈને બેસશો, તો પણ તમારું મર્કટ જેવું મન સંસારની વાસનામાં જ ગૂંચવાયેલું રહેવાનું. સાંસારિક બાહ્ય ધમાલ કરતાં પણ મનની અંદર ચાલતી વિવિધ વાસનાઓની ને સંકલ્પ-વિકલ્પરૂપ આંતરિક ધમાલ વધુ અહિતકર છે. ભગવું વસ્ત્ર ધારણ કરીને કદાચ તમે માની બેસશો કે તમારે માટે આખું જગત નિરસ બની ગયું છે. તમારા જેવા ત્યાગી ને નિર્વાસનિક બીજા કોઈ નથી. એ ભ્રાંતિમાં અટવાઈને બીજાઓને પણ એવું ભાન કરાવવાનો તમારો મિથ્યા

પ્રયાસ હશે. બીજા લોકો કદાચ તમારા દંભને ઓળખી નહિ શકવાથી એ વાત માની પણ લેશે, પરંતુ વાસ્તવિકતા દંભના અંચળા હેઠળ ઢંકાયેલી રહેશે. તેથી તમને કે બીજા કોઈને લાભ નહિ થાય અને તમે અધઃપતન તરફ દોરવાઈ જશો. આવું આત્મઘાતી વલણ અપનાવવાથી શો ફાયદો થવાનો?

‘ત્યાગ ન ટકે રે વૈરાગ્ય વિના’ સ.ગુ. નિષ્કુળાનંદ સ્વામીના એ વિધાન અનુસાર તીવ્ર વૈરાગ્ય ઉદય થયા વિના કરેલો સંસારત્યાગ મહદ્અંશે નિષ્ફળ નીવડે છે. જ્યારે પ્રાતઃકાળે કે યથાવકાશે એક કે અર્ધો કલાક પણ ખરા મનથી જ્ઞાનપૂર્વક કરેલો સંસારત્યાગ વિસ્મયકારક પરિણામ લાવે છે. આગળ મેં જણાવેલ નિઃસંકલ્પરૂપ, નિરપેક્ષભૂમિરૂપ શાંતિના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશવાનો માર્ગ જ વસ્તુતઃ સંસારત્યાગ છે. એ ત્યાગ પાસે મોટાં મોટાં રાજ્યનો, અધિકારનો, સત્તાનો, કુબેર જેવી ધનસંપત્તિનો ને અપ્સરા જેવી સ્વરૂપવાન સ્ત્રીનો કરેલો બાહ્ય ત્યાગ પણ વ્યર્થ છે. વિષયોથી એકલા તનને વેગળું રાખવાનું નથી, પરંતુ મનને પણ વેગળું રાખવાનું છે.

વિષયોનો શારીરિક સંબંધ માત્ર દુઃખનો હેતુ નથી, પણ વિષયો પ્રત્યે મનની આસક્તિ, વિકાર ને તીવ્ર અભિનિવેશ જ વાસ્તવિકરૂપે દુઃખના કારણ છે. પંચવિષયોના ચિંતન-મનનથી મનને અલગ રાખી શકનાર વ્યક્તિ વૈભવ-સમૃદ્ધિના સાગરમાં ઝીલતી હોય તો પણ તે મહાન ત્યાગી છે. જ્યારે વિષયોનું ચિંતન કરનાર બધું ત્યાગીને વનમાં તપ કરતો હોય તો પણ તે ભોગી છે,

કારણ કે તેનો ત્યાગ ઉપલકિયો છે.

વત્સ! વિષયોના ચિંતનથી મનને પૃથક કરવાનો અભ્યાસ પ્રાતઃકાળે કે યથાવકાશે પ્રયત્નપૂર્વક નિરંતર કર્યા કરશો. આ મહાત્યાગ, આંતરિક ત્યાગ, કેવળ ત્યાગાશ્રમમાં જ કરી શકાય તેવી ભ્રાંતિને કદાપિ વશ થશો નહિ. ત્યાગીઓના નિવાસસ્થાને જઈ તેમની આંતરબાહ્ય પ્રવૃત્તિઓનું અવલોકન કરશો તો તમને પોતાને જ ખાતરી થશે કે કેવળ બાહ્ય ત્યાગ મનને વિષયોમાંથી પાછું વાળવા માટે મુખ્ય હેતુ છે એ વાત તદ્દન મિથ્યા છે. તીવ્ર ઈચ્છાથી ને સમજણપૂર્વક કરેલો પુરુષપ્રયત્ન જ મનનો નિગ્રહ કરવામાં, મનનો અમનીભાવ કરવામાં મુખ્ય હેતુ છે. સાધક આવો પ્રયત્ન ગમે તે અવસ્થામાં કરી શકે છે. ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ પણ કહે છે કે ત્યાગી-ગૃહીમાં જેની સમજણ મોટી તે જ મોટો છે.

હવે નિરાશ કે નિરુત્સાહ થયા સિવાય એમ નિશ્ચય કરો કે તમારી હાલની વર્તમાન પરિસ્થિતિ એ પ્રકારની સાધના માટે અનુકૂળ છે. પ્રભુ તથા સત્પુરુષની કૃપા મેળવવા પ્રસન્ન ચિત્તે પુરુષપ્રયત્નમાં જોડાઈ જાવ. તમારી સફળતા નિશ્ચિત છે એમ દૃઢતાપૂર્વક માનજો.

તથાસ્તુ!

આપણા ઉપર્યુક્ત ઉચ્ચ ધ્યેયને સિદ્ધ કરવા માટે સર્વાવતારી પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાને પોતાના હરિભક્તો પ્રત્યે લખેલ પ્રતિલોમવૃત્તિએ ધ્યાન કરવાની રીતનો પત્ર જોઈએ:

‘લિખાવીતં સ્વામી શ્રી સહજાનંદજી સમસ્ત મુમુક્ષુ

બાઈ-ભાઈ સર્વે અમારા નારાયણ વાંચશો.

જત, તમે સર્વે નારાયણદેવ જે પ્રત્યક્ષ ભગવાન તેનું ધ્યાન કરો છો તથા અન્વય-વ્યતિરેકપણે કરીને તેના સ્વરૂપનો વિચાર કરો છો તથા તેનું નામ-સ્મરણ કરો છો તથા ક્ષેત્ર-ક્ષેત્રજ્ઞનો વિચાર કરો છો એટલે કરવે કરીને પણ સમગ્રપણે કરીને કૃતાર્થપણું મનાતું નથી અને મનમાં સંતોષ-શાંતિ પણ નથી થાતી. અને તૃષ્ણા રહે છે તેનું શું કારણ છે? તો જે પ્રથમ ભગવાન આ જગતને સરજીને તે જગત પ્રત્યે અંતર્યામીરૂપે કરીને પ્રવેશ કરતા હવા. અને પોતાનું સ્વરૂપ તથા જગતનું સ્વરૂપ તેને જાણ્યાને અર્થે વેદને સર્જતા હવા. તે વેદ, પુરાણ, સ્મૃતિ તેને વિશે જીવોની શાંતિને અર્થે એમ કહ્યું છે જે જેમ પરાધીનપણે સ્વપ્નને અવલંબને કરીને અને મૂર્છાને અવલંબને કરીને આ જીવ દેહનાં વિવર (હૃદય-અંતરમાં) પ્રત્યે પ્રવેશ કરે છે. અને તે દેહના અવકાશને વિશે અજ્ઞાનમય સુખદુઃખને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જ્યારે સ્વાધીનપણે કરીને આ જીવ ભગવાનની મૂર્તિના ધ્યાનને અવલંબને કરીને હૃદય પ્રત્યે પ્રવેશ કરે તથા સ્મરણાદિક જે નવ પ્રકારે ભક્તિનાં અંગ તેના અવલંબને કરીને દેહના હૃદયાકાશ પ્રત્યે પ્રવેશ કરે તથા પૂરક, કુંભક, રેચક આદિક જે અષ્ટાંગયોગ તેના અવલંબને કરીને વ્યષ્ટિ-સમષ્ટિને વિશે રહ્યું જે પુરુષોત્તમનું સ્વરૂપ તેના વિચારના અવલંબને કરીને દેહના અવકાશ પ્રત્યે પ્રવેશ કરે તથા શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાના બીજા અધ્યાયને વિશે કહ્યું જે જીવનું સ્વરૂપ તેના વિચારના અવલંબને કરીને હૃદયાકાશ પ્રત્યે પ્રવેશ કરે. એવી રીતે

ભક્તિ તથા વિચારના અવલંબને કરીને દેહને માંહી અવકાશ (અંતર) પ્રત્યે સ્વાધીનપણે પ્રવેશ કરે, ત્યારે એ જીવના સ્વરૂપને દેખે ને સંશય નિવૃત્તિ પામે ને પુરુષોત્તમનું સ્વરૂપ જેવું પ્રત્યક્ષ છે તેવું દેખે.

અને બ્રહ્મમહોલ, વૈકુંઠાદિક જે ધામ તેને પણ દેખે. અને મૂળાધારાદિક જે ચક્ર તેને વિશે રહ્યા જે દેવતા તેને દેખે. અને પોતાના જીવને વિશે રહ્યા જે દૃષ્ટા તેને દેખે. એવી રીતે જ્યારે દેખે, ત્યારે કોઈક ઈશ્વર સાથે એકપણાને પામીને શાંતિ-સંતોષને પામે. અને કોઈક સ્વામી-સેવકપણે રહીને સંતોષને પામે. એવી રીતે પૂર્વે નારાયણદેવે એવો નિયમ બાંધ્યો છે જે આ દેહના વિવર (અંતર) પ્રત્યે પ્રતિલોભપણે કરીને જ્યારે પ્રવેશ કરે, ત્યારે જ શાંતિને પામે, પણ વેદાંતશાસ્ત્ર તથા ભક્તિશાસ્ત્ર તેને શ્રવણે કરીને અથવા તેને કહેવે કરીને પણ શાંતિ ન પામે.

અને તીવ્ર વૈરાગ્યે કરીને પણ તેવી શાંતિને ન પામે. અને અલ્પ વૈરાગ્યનું બળ હોય, અલ્પ ભક્તિનું બળ હોય, અલ્પ આત્મજ્ઞાનનું બળ હોય, પણ જો પ્રતિલોભપણે દેહને વિશે, હૃદયરૂપી ગુફાને વિશે પ્રવેશ કરે ત્યારે જ શાંતિને પામે. એવી રીતે સર્વે શાસ્ત્રને વિશે મોટા સાધુ કહી ગયા છે. તે વાત સત્ય છે. અને અમે પણ એવી રીતે જ શાંતિને દીઠી છે. (અનુભવી છે) એ વચનને જે અમારા હો તે સાચું માનજો.'

.....

૬

તત્વજ્ઞાન શિબ્દ કરવાનો ઉપાય

જીવનનાં પચાસ-સાઠ વર્ષ વિતાવ્યા છતાં મોટા ભાગના મનુષ્યો જેવા હોય છે, તેવા જ રહેલા જણાય છે. તેમનામાં કોઈ પણ પ્રકારની આધ્યાત્મિક પ્રગતિ કે વિકાસ થયેલો હોતો નથી. ઘણાને દસ-વીસ વર્ષ પહેલાં આપણે જેવા જોયેલા હોય તેવા જ અત્યારે પણ જણાય છે. ક્યારેક તો પહેલાં કરતાં પણ નિમ્નકક્ષાએ ઊતરી ગયેલા જણાય છે. જ્ઞાન સંબંધી કે આધ્યાત્મ સંબંધી તેઓની અલ્પ સરખી પ્રગતિ પણ સાધેલી હોય તેમ નથી લાગતું. એવું શાથી બને છે?

વિકાસ કંઈ રાતોરાત, એક સાથે નથી થઈ જતો. વિકાસ હંમેશાં ક્રમે ક્રમે જ થાય છે. આ બાબતનું અજ્ઞાન જ વિકાસ ન થવાનું મુખ્ય કારણ છે. વ્યક્તિ પોતાની યોગ્યતાની, પાત્રતાની નિસરણીનું પ્રથમ સોપાન ન ચડતાં, એ નિસરણીના છેક અંતિમ સોપાન પર પહોંચી જવાની ઉતાવળ ને લોલુપતા રાખે છે તેનું જ આ ફળ છે.

અહીં એવું દર્શાવવાનું તાત્પર્ય નથી કે વ્યક્તિએ સર્વોત્કૃષ્ટ ધ્યેય ન રાખવો કે સર્વોત્તમ અભિલાષા ન રાખવી. ઉચ્ચ ધ્યેય ને ઉચ્ચ અભિલાષા તો સિદ્ધમાત્રનું મૂળ છે, ઉદ્દગમ સ્થાન છે. પરંતુ જેટલી અગત્ય ઉચ્ચ ધ્યેય ને અભિપ્સા રાખવાની છે, તેટલી જ અગત્ય ધ્યેયને શિખરે

પહોંચવા માટે આળસ-પ્રમાદનો ત્યાગ કરી, શ્રદ્ધાપૂર્વક, ધૈર્યપૂર્વક ને એકાગ્રતાપૂર્વક પુરુષપ્રયત્ન વડે ક્રમે ક્રમે એક પછી એક સોપાનો સર કરવાની છે. ક્રમે ક્રમે પગથિયાં નહિ ચડતાં છેક શિખરે ઉતાવળે પહોંચી જવાનાં વલખાં મારવાં એ વ્યર્થ છે.

આત્મા-પરમાત્માના તત્ત્વજ્ઞાનને ત્વરિત મેળવવાની અભિપ્સા રાખનારા શું કરે છે? સંયમથી (ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ, ધારણા-ધ્યાન-સમાધિની એક કાળે થતી ક્રિયા દ્વારા ચિત્તના નિરોધને સંયમ કહેવામાં આવે છે.) આત્મા-પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે, તત્ત્વજ્ઞાન સિદ્ધ થાય છે, એવું જાણી તેઓ સંયમરૂપ છેલ્લા પગથિયે તત્કાળ પહોંચી જવાની ઇચ્છા રાખે છે, જે શક્ય નથી. સંયમરૂપ સોપાન સિદ્ધ કરવા માટે શરૂઆતમાં યમ-નિયમરૂપ, ધર્મ-જ્ઞાન-ભક્તિ-વૈરાગ્યરૂપ કેટલાં સોપાનો સિદ્ધ કરવાં પડે છે તેની દરકાર તેઓ બિલકુલ રાખતા નથી. અને પરમાત્માના સ્વરૂપમાં મનની એકાગ્રતા એક જ દિવસમાં સિદ્ધ કરી લેવાની ઉતાવળ કરે છે, જે શક્ય નથી.

વ્યાવહારિક અનેક બાબતોમાં વ્યક્તિ ક્રમે ક્રમે વિકાસ સાધવાનું અનુભવે છે, પરંતુ પરમાર્થમાર્ગમાં, શ્રેયના માર્ગે ત્વરિતપણે ઉચ્ચ સ્થિતિ પામવાની ઉતાવળ કરે છે. ગણિતમાં પ્રથમ આંક, પછી સરવાળા શીખ્યા વગર બાદબાકી, ગુણાકાર કે ભાગાકાર શીખવાની ઇચ્છા કોઈ કરતું નથી. એવી ઇચ્છા રાખનારને મૂર્ખમાં ખપાવવામાં આવે છે. સાદા વ્યાજની ગણતરી આવડ્યા વગર ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજના હિસાબો ગણવા કોઈ પ્રયત્ન કરતું

નથી. સા-રે-ગ-મ વગેરે સાત સૂરોને જાણ્યા વગર કોઈ શાસ્ત્રીય સંગીતમાં પારંગત થવા નથી ઇચ્છતું. પહેલાં ધોરણથી લઈને ગ્રેજ્યુએટની ડિગ્રી હાંસલ કર્યા પહેલાં કોઈ પી.એચ.ડી. થવાની ઇચ્છા નથી રાખતું. પરંતુ સેવા આદિ કલ્યાણકારી પ્રવૃત્તિ, સત્કર્મ, આંતરબાહ્ય પવિત્રતા તથા પરમાત્માની શુદ્ધ ઉપાસના ને આરાધનાથી ઇન્દ્રિયો અંતઃકરણની મલિનતા અને વિક્ષેપોને ટાળ્યા સિવાય સીધા જ ધ્યાન તથા નિદિધ્યાસન જેવી ગહન સાધના કરવા પ્રેરાય છે. એવા લોકો ઈળપ્રાપ્તિ ન થતાં અધવચ્ચેથી જ સાધના છોડી દે છે.

પચીસ - પચાસ માળનાં મકાનની અગાશીની શુદ્ધ હવા લેવી બધાને ગમે છે, પણ તેવી ઇમારતના મજબૂત પાયા નાંખ્યા વગર ઈંટ પછી ઈંટ ધીરજથી મૂક્યા વગર, એક પછી એક માળનું નિર્માણ કર્યા વગર એવી અગાશી બનતી નથી. એમ તત્ત્વજ્ઞાનની ઇમારત પણ ધર્મ-જ્ઞાન-વૈરાગ્ય-ભક્તિ-સેવા વગેરે પ્રભુપ્રસન્નતાનાં સાધનોરૂપ એક પછી એક ઈંટ ધૈર્યથી ગોઠવ્યા વગર નિર્માણ થતી નથી.

તત્ત્વજ્ઞાન શી રીતે સિદ્ધ થઈ શકે તે અંગે સાધકે વ્યગ્ર થવાની જરૂર નથી. આપણી યોગ્યતા- પાત્રતા પ્રમાણે આપણે ભાગે આવેલ, પરમાત્મા તરફથી આપણને સોંપાયેલ દરેક કર્તવ્ય તન-મનથી, સંજોગોની અનુકૂળતા કે પ્રતિકૂળતા વિચાર્યા સિવાય સર્વોત્તમ પ્રકારે બજાવવું અને પ્રભુમાં અતૂટ શ્રદ્ધા રાખવી એ જ તત્ત્વજ્ઞાન સિદ્ધ કરવાનો ઉપાય છે.

વ્યક્તિને કાષ્ઠ, પાષાણ કે ચિત્રપ્રતિમા પૂજવાનું જ

માત્ર જ્ઞાન હોય અને પ્રભુપ્રાપ્તિનાં બીજાં કોઈ ઉત્કૃષ્ટ સાધનોનું જ્ઞાન ન હોય, તો પણ તેને ચિંતાનું કારણ ગણવું ન જોઈએ. એ પ્રતિમાસ્વરૂપને સાક્ષાત્ પ્રભુનું સ્વરૂપ સમજીને તન-મનથી ભાવપૂર્વક પૂજવું. તે પ્રથમ પગથિયું સિદ્ધ થયે તેને આગળનું પગથિયું ચોક્કસ દેખાડવામાં આવશે. આગળનું પગથિયું કોણ દેખાડશે એ પ્રશ્ન વ્યર્થ છે. કારણ કે પરમાત્મા સર્વવ્યાપી છે, સર્વાતર્યામી છે, સર્વજ્ઞ છે, સર્વશક્તિમાન છે. તે સર્વે જીવને તેના હિતના માર્ગે જ નિરંતર દોરે છે. એ સર્વવ્યાપી પ્રભુ જ એક પગથિયું સિદ્ધ કરનાર સાધકને બીજું પગથિયું દર્શાવે છે. અને સાથે સાથે તે પગથિયું ચડવામાં તેને પ્રગટપણે કે અપ્રગટપણે પ્રેરણા અને સહાય પણ કરે છે. ધૈર્યપૂર્વક એક પછી એક પગથિયાં ચડતા સાધકને યોગ્ય પથદર્શક ગુરુ-સત્પુરુષનો મેળાપ પણ પરમાત્મા જ કરી આપે છે.

મનુષ્યમાં મોટો દોષ એ છે કે પોતે જે જાણે છે તેને અનુભવમાં સિદ્ધ કર્યા સિવાય તુરત બીજું નવું નવું જાણવાની ઇચ્છા રાખે છે. પરંતુ જાણેલું જ્ઞાન અનુભવજ્ઞાનમાં પરિણમે નહિ ત્યાં સુધી નવું જ્ઞાન શી રીતે જાણી શકાય? હા, મગજમાં ભરેલા જ્ઞાન, જે કેવળ વિવિધ માહિતીઓરૂપ છે, અનુભવરૂપ નથી અને તેથી તે અજ્ઞાન જ છે. એવા જ્ઞાનમાં નવું ઉમેરવાથી અજ્ઞાન જ વૃદ્ધિ પામે છે. તેનાથી વ્યક્તિ વાચાળ કે પંડિત જરૂર બની શકે છે, પરંતુ સાચી આધ્યાત્મિકતાથી તે વંચિત રહે છે.

મનુષ્યજીવનમાં ઉચ્ચ પ્રકારની આધ્યાત્મિક સ્થિતિ પુરુષપ્રયત્નપૂર્વક સાધના કરવાથી તથા તેના દ્વારા પ્રભુ

અને સત્પુરુષની કૃપા સંપાદન કરવાથી જ પમાય છે. ઘણી બધી માહિતીઓનો મગજમાં ખીચડો કરવાથી કે વાચ્યાર્થ જ્ઞાનથી નથી પમાતી. માટે પ્રભુમાં ને સત્પુરુષમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખી તેમની પ્રસન્નતાનાં સાધનો કરવા અહંકારે રહિત પુરુષપ્રયત્ન કરવો આવશ્યક છે. દરેક શુભ પ્રયત્નમાં પરમાત્માની દિવ્યશક્તિ ભળે જ છે. તેથી કોઈ પણ શુભકાર્ય નિષ્ફળ જતું નથી, એમ ભગવદ્ગીતા વગેરે શાસ્ત્રોનું વિધાન છે. ચાલવા માંડતું બાળક પ્રયત્ન દ્વારા ચાલવાનું તો શીખે જ છે, પણ સાથે સાથે ચાલવાનું નવું બળ પણ મેળવે છે ને આખરે દોડતું પણ થઈ જાય છે. પુરુષપ્રયત્ન કરનારને નવું બળ, નવી પ્રેરણાઓ, પ્રભુ તરફથી મળ્યા જ કરે છે. સાધકને સ્વાનુભવે આ વાત સમજાય છે.

વ્યક્તિની ચેતનાનો આધ્યાત્મિક વિકાસ ક્રમે ક્રમે ને ધૈર્યપૂર્વકના પ્રયત્નથી જ સંભવે છે. પોતાને કરવાનું કોઈ બીજા કરી દેશે, કોઈ મહાન સિદ્ધગુરુ માથે હાથ મૂકી દે અને મોટો સિદ્ધ થઈ જાઉં અથવા પ્રભુ કૃપા કરી દે ને સાક્ષાત્કારની સિદ્ધિરૂપ શિખરે બેસી જાઉં. એ આશામાં દિવસો જરૂર વીતી જાય, પરંતુ સરવાળે પ્રાપ્તિ કંઈ જ ન થાય, કારણ કે પાત્રતા વગર કશું જ મળતું નથી અને તે પાત્રતા પુરુષપ્રયત્ન દ્વારા કેળવવાથી જ આવે છે.

આ વિશે સ્વતંત્ર સિદ્ધ અનાદિ મહામુક્તરાજ અબજબાપાશ્રીનાં વચનો જોઈએ -

પછી પુરાણી ધર્મકિશોરદાસજીએ કહ્યું જે કૃપા કરો તો થાય. ત્યારે બાપાશ્રી બોલ્યા જે મોટાની કૃપા તો એવી

છે જે મૃત્યુ આડી અર્ધી ઘડી રહી હોય તેટલામાં મૂર્તિ આપી દે ને પૂરું કરી દે, (આત્મામાં પરમાત્માના સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરાવી દે) તો આજ મહારાજ ને મોટા સત્તામાં બિરાજે છે, તે આગ્રહ કરો તો (પ્રભુનો) સાક્ષાત્કાર કરાવી દે. તે છ મહિના પણ પૂરા થવા દે નહિ, એની આ સત્તા સાક્ષી છે.

પછી સ્વામી ઈશ્વરચરણદાસજીએ કહ્યું જે ઝુમખરામને સોટી મારીને તરત મૂર્તિ શ્રીજીમહારાજે આપી દીધી, તેમ કરો તો મૂર્તિ (પરમાત્માનું દિવ્ય સ્વરૂપ) દેખાય, ત્યારે બાપાશ્રી બોલ્યા જે જેમ ઝોળી માગીને જમવા કરતાં પોતે રળીને જમવું તે ઠીક, તેમ પોતે કાંઈક દાખડો (પ્રયત્ન) કરીને સિદ્ધ કર્યું હોય તો તે દાખડો જોઈને મોટા બહુ રાજી થાય ને બહુ સુખ આવે. માટે જે સુખ દેહ મૂકીને પામવું છે તે છતે દેહે ભોગવવું. એ કરવાનું છે, તે જરૂર કરવું જોઈશે. મહારાજની ને મોટાની કૃપા છે તો આજ સાક્ષાત્ મહારાજ ને મુક્ત મળ્યા છે. આ વખતે મૂર્તિનો સાક્ષાત્કાર થઈ જાય એવું છે.

આવી આવી વાતો પછી કોણ કરશે? આ ટાણે મૂર્તિનો સાક્ષાત્કાર નહિ કરો તો પછી કોણ કરાવશે? માટે આ કરો, આ કરો, બીજું સર્વે પડ્યું મૂકો. પગલાં-પદાર્થ (પ્રસાદી) કાંઈ કામનાં નથી. મૂર્તિ રાખો તો બધું ય આવ્યું. પણ કાર્યમાં તાન છે તેટલું કારણમાં (પ્રભુના સ્વરૂપમાં) તાન થાતું નથી તે બહુ ખોટ છે. આ લાભ આ ટાણે મળ્યો છે. તે લેવો ને જરૂર મૂર્તિ સિદ્ધ કરવી. (અર્થાત્ આત્મામાં પરમાત્માના દિવ્ય સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરવો.

- અનાદિ મહામુક્તરાજ અબજીબાપાશ્રીની વાતો,
ભાગ-૧, વાત-૧૬૭

પરમાત્મા તથા સત્પુરુષના વચનમાં અતૂટ શ્રદ્ધા અને ધૈર્યપૂર્વકનો અસ્ખલિત પુરુષપ્રયત્ન જ સાધકને માટે સિદ્ધદશા પ્રાપ્ત કરાવવાના મુખ્ય સાધન છે. તો આ બે બાબતને મનમાં દૃઢ કરી આપણે આધ્યાત્મિક સિદ્ધિને માર્ગે નવાં બળ ને નવા ઉત્સાહ સાથે પ્રયાણ કરીએ, તો ભગવદ્કૃપા આપમેળે ઊતરશે.

.....

૭

કારણપ્રદેશ અને કાર્યપ્રદેશ

‘કાર્ય કાર્યને શીખવે છે’ એ ઉક્તિ અનેક મનુષ્યો પ્રસંગોપાત બોલે છે ખરા, પણ તેમાં રહેલા ગૂઢ બોધને ગ્રહણ કરી બહુ થોડા મનુષ્યો પોતાનાં જીવનમાં તેને આત્મસાત્ કરવા પ્રયત્ન કરે છે.

પ્રારંભમાં ન આવડતું કોઈ કાર્ય અથાક પ્રયત્ન કરી વારંવાર કરવામાં આવે, તેનું એકાગ્ર ચિત્તે પુનરાવર્તન કરવામાં આવે તો આખરે એ કામ આવડ્યા વગર રહે જ નહિ, એ સત્ય હકીકત છે.

આ કાર્ય કરવાની આવડત અને જ્ઞાન મનુષ્યમાં ક્યાંથી આવે છે? એ જ્ઞાન કે આવડત શું તેને બહારથી મળે છે? જો બહારથી જ તે મળતું હોય તો શ્રીમંતો વિદ્વાનોને ધન આપી આપીને જ્ઞાનીઓ ને વિદ્વાનો પાસે જ્ઞાન અને વિદ્વતા ખરીદી લેત અને વગર પ્રયત્ને જ્ઞાની તેમજ વિદ્વાન બની જાત. પરંતુ એવું વાસ્તવમાં જોવામાં આવતું નથી. જે શ્રીમંતો વિદ્વાનોને ધન આપી વિદ્યા સંપાદન કરતા જણાય છે, તેમાં એની પાછળ તેમનો પોતાનો પણ પુરુષાર્થ અવશ્ય હોય છે. આ ઉપરથી જાણી શકાય છે કે સઘળું જ્ઞાન તથા કાર્યશક્તિ આપણી અંદર જ સમાયેલાં છે. બાહ્ય સાધનો તો તે જ્ઞાન અને શક્તિને આપણી અંદરથી પ્રકટાવવા માટે ફક્ત નિમિત્તરૂપ જ બને છે. એ સઘળું જ્ઞાન અને સામર્થ્ય આપણા ચૈતન્યમાંથી પ્રગટે

છે. આપણા ચૈતન્યમાં તે જ્ઞાન તથા સામર્થ્ય સર્વોપરી, સર્વજ્ઞ, સર્વવ્યાપી, સર્વશક્તિમાન, સર્વાતર્યામી, પરબ્રહ્મ પરમાત્મામાંથી આવે છે. એ જ્ઞાન તથા સામર્થ્ય જ્યાંથી પ્રગટ થાય છે, એ છે આપણો કારણપ્રદેશ.

મનુષ્ય એકાગ્રતા દ્વારા, ધ્યાન-મનન-ચિંતન દ્વારા આ જ્ઞાન તથા સામર્થ્ય કારણપ્રદેશનાં અનંત, અસીમ જ્ઞાન તથા સામર્થ્યના ભંડારમાંથી બહાર લાવે છે. જે વ્યક્તિને આ કારણપ્રદેશના અનંત વિસ્તારમાં પ્રવેશીને તેમાંથી જ્ઞાન તથા સામર્થ્ય બહાર લાવવાનો માર્ગ હાથ આવ્યો છે. તે વ્યક્તિ પોતે જેટલું ઇચ્છે તેવું અને તેટલું જ્ઞાન તથા સામર્થ્ય કારણપ્રદેશમાંથી પ્રગટ કરી કાર્યપ્રદેશમાં, જીવન વ્યવહારના ક્ષેત્રમાં તેનો ઉપયોગ કરી પોતાનું જીવન ધન્ય બનાવે છે.

જેમ પૃથ્વીમાં અખૂટ જળભંડારો ભરેલા હોય છે. કોઈક જગ્યાએ વધુ ઊંડાઈમાં હોય છે, તો કોઈ જગ્યાએ ઓછી ઊંડાઈમાં. જેને તેની બરોબર જાણકારી છે તે પ્રયત્ન વડે પોતાને જોઈતો જળનો જથ્થો બહાર લાવે છે. તેમ કારણપ્રદેશનો ભોમિયો તેમાં સંયમ-સમાધિ દ્વારા પ્રવેશ કરી પોતાને જોઈતું જ્ઞાન, શક્તિ ને સામર્થ્ય તેમાંથી બહાર લાવે છે.

આપણાં જીવનના અગત્યના આ બે પ્રદેશો છે. કારણપ્રદેશ અને કાર્યપ્રદેશ. કારણપ્રદેશ અમર્યાદ વિસ્તારવાળો છે. તેમાં અનંત, અમર્યાદ જ્ઞાન, પ્રકાશ, શક્તિ, સુખ, સામર્થ્ય, ઐશ્વર્ય વગેરે અનંત ગુણોનો ભંડાર ભરેલો છે. આપણો કાર્યપ્રદેશ મર્યાદિત છે.

કારણપ્રદેશમાંથી જેટલું આપણે પ્રગટ કરી શક્યા હોઈએ એટલાનો જ અનુભવ આપણને કાર્યપ્રદેશમાં (વ્યાવહારિક જગત-પ્રદેશમાં) થાય છે.

માનવસમાજનો મોટાભાગનો વર્ગ કારણપ્રદેશથી અજ્ઞાત હોવાથી, તેમાં શું શું ભરેલું છે તે જાણી શકતો ન હોવાથી અને પોતાને જે જોઈએ છીએ તે તેમાંથી મળશે કે કેમ? એવી આશંકા હોવાથી દુઃખી ને હતાશ જણાય છે.

જેમ પોતાના ઘરમાં જ ધન કે ખજાનો દટાયેલો પડ્યો હોય, પરંતુ વ્યક્તિને જો તેની જાણ ન હોય તો તે દ્રવ્યને શોધીને બહાર ન લાવી શકવાથી નિર્ધન રહે છે. તેમ કારણપ્રદેશમાં રહેલ અનંત જ્ઞાન, સામર્થ્ય, સુખ વગેરેના ભંડારને ન જાણનાર પુરુષપ્રયત્ન વડે તેને કાર્યપ્રદેશમાં લાવી નથી શકતા તેથી દુઃખી રહે છે.

સત્શાસ્ત્રો અને સત્પુરુષો આપણા આ કારણપ્રદેશને બ્રહ્મ, પરબ્રહ્મ પરમતત્ત્વ કહે છે. એ પ્રદેશ સાથે આપણો અનાદિ ને અખંડ સંબંધ છે. કારણપ્રદેશમાં રહેલું જે કાંઈ છે તે સઘળું આપણું જ છે. પરંતુ અજ્ઞાનનું આવરણ એ પ્રદેશને ઢાંકીને રહેલું હોવાથી આપણે તેના અખૂટ ને અમૂલ્ય ખજાનાથી વંચિત રહીએ છીએ.

કારણપ્રદેશમાં રહેલા અખૂટ ભંડારને ખોલવાની શક્તિ પણ આપણામાં જ છે. સત્પુરુષે દર્શાવેલ માર્ગે પ્રયત્ન કરવાથી તે પ્રદેશમાં પ્રવેશી શકાય છે. તેમાંથી આપણી ઈચ્છા મુજબ જ્ઞાન, શક્તિ, પ્રકાશ, આનંદ વગેરે બહાર લાવી કાર્યપ્રદેશમાં તેનો ઉપયોગ કરી જીવનને ઉન્નત અને મધુર બનાવી શકાય છે. આ જગતમાં લોકોને

અશક્ય ને અસંભવિત લાગતી અનેક વસ્તુઓ કારણપ્રદેશમાં પ્રવેશી શકનારે તે બહાર લાવી કાર્યપ્રદેશમાં સિદ્ધિઓ હાંસલ કરી છે. તેવા અનેક કિસ્સાઓ ઇતિહાસમાં ભર્યા પડ્યા છે.

સતત કાર્યપ્રદેશ (ભૌતિક જગત - વ્યવહાર પ્રદેશ)માં પ્રવર્તવાથી કેવળ બાહ્યદૃષ્ટિ રહે છે. તેને પલટાવીને પ્રતિલોભ દૃષ્ટિ, અંતર્દૃષ્ટિ કેળવવાથી કારણપ્રદેશમાં પ્રવેશવાની યુક્તિ હાથ આવે છે. કાર્યપ્રદેશ તરફ જોતાં મોટેભાગે આપણને નિરાશા ને નિરુત્સાહ પ્રગટે છે. આ કાર્યપ્રદેશમાં આપણે અસંખ્ય મનુષ્યોને દુઃખ, રોગ, વિપત્તિ, કષ્ટ, નિર્ધનતા, નિર્બળતા, નિઃસહાયતા અને અજ્ઞાનમાં સબડતા જોઈએ છીએ. ક્યાંક રોગચાળો ફાટી નીકળેલો જણાય છે તો ક્યાંક કુદરતી પ્રકોપ, યુદ્ધ કે દુષ્કાળના ઓળા ઊતરેલા જણાય છે. ક્યાંક ગરીબાઈ ડોકાઈ રહી છે, તો ક્યાંક દુરાચાર, ભ્રષ્ટાચાર, અધર્મ, હિંસા, અન્યાય, અનીતિ, અંધેર, વિસંવાદિતા વગેરે પ્રવર્તતાં જણાય છે. આપણને સર્વાંગે શુભ જેવું ક્યાંય જણાતું નથી. શુભ જેવાની ક્યાંક ઝાંખી થતી લાગે ત્યાં પણ અશુભ તત્ત્વ ભળેલું લાગે છે. આ બધું જોઈને આપણે નિરાશ અને નિરુત્સાહી બની જઈએ છીએ. આવા પ્રદેશમાં સુખ શી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે? એવી શંકા ઉત્પન્ન થતાં આપણી પુરુષાર્થ કરવાની શક્તિઓ અને મનોબળ પણ શિથિલ બની જાય છે.

કારણપ્રદેશમાં તો આમાંનું કશું જ આપણને જોવા મળતું નથી. એ પ્રદેશ તો આપણી સુખ-શાંતિ ને આનંદની

કલ્પનાઓથી પણ પર છે. વ્યક્તિએ કલ્પેલાં સુખ, શાંતિ, આનંદ, જ્ઞાન, પ્રકાશ, સામર્થ્ય વગેરેથી અનંતગણા વિશેષ સુખ, શાંતિ, આનંદ, જ્ઞાન, પ્રકાશ, સામર્થ્ય વગેરે કારણપ્રદેશમાં પ્રવેશનારને અનુભવાય છે. આ ભૌતિક જગતમાં પણ બધું તેને માટે સુખરૂપ ને રળિયામણું બની જાય છે. તેના દરેક પ્રયત્નમાં, પુરુષાર્થમાં નવીન ઉત્સાહ, બળ, શક્તિ, આનંદ વગેરે વૃદ્ધિ પામે છે. અરે! તેનો સંગ કરનાર, તેના જોગમાં આવનાર વ્યક્તિ પણ સુખ-શાંતિનો અનુભવ કરી ધન્ય બની જાય છે.

વ્યક્તિને કાર્યપ્રદેશમાં પોતાનામાં જણાતા અલ્પજ્ઞતા, અલ્પશક્તિ, અલ્પસુખ, અલ્પઐશ્વર્ય, નિર્બળતાઓ, ક્ષતિઓ, દોષો વગેરે કારણપ્રદેશમાં પ્રવેશતાં અનંત ઐશ્વર્ય, સુખ, સર્વજ્ઞતા, શાશ્વત સુખ-શાંતિ-પ્રકાશ-બળ વગેરે અનુભવવામાં આવે છે. કારણપ્રદેશમાં વારંવાર પ્રવેશી તેની સાથે અખંડ તાદાત્મ્ય સાધી કારણપ્રદેશ અને કાર્યપ્રદેશને એકાકાર કરવા એ જ આપણું ધ્યેય છે ને કર્તવ્ય પણ છે.

બહુ થોડા મનુષ્યો કારણપ્રદેશમાં પ્રવેશ કરવાનો શ્રદ્ધાપૂર્વક ને ધૈર્યપૂર્વક પુરુષપ્રયત્ન કરતા હોય છે. કેટલીક વખત અમુક ભાગ્યશાળી વ્યક્તિઓ સ્વસ્થ ને પ્રગાઢ નિદ્રાવાળી અવસ્થામાં અથવા સમાધિ જેવી ધ્યાનાવસ્થામાં (Trance) આકસ્મિક ને અજ્ઞાત રીતે કારણપ્રદેશમાંથી પ્રેરણા દ્વારા પોષણ મેળવે છે. પરંતુ તેમાંના ઘણાખરા જાગૃત અવસ્થામાં આવતાં જ પોતાના મર્યાદિત અહંકારને લઈને કારણપ્રદેશ ને કાર્યપ્રદેશ વચ્ચે અશ્રદ્ધા, અવિશ્વાસ ને શંકા-કુશંકાઓનો ને તર્ક-કુતર્કનો પડદો નાખે છે. તેથી

કારણપ્રદેશ સાથેનો સંબંધ તૂટતાં નવું બળ, પ્રેરણા, જ્ઞાન, શક્તિ વગેરે આવતાં બંધ થઈ જાય છે. અને પ્રાપ્ત કરેલાં થોડાં જ્ઞાન ને સામર્થ્ય વિવિધ વિષયોના સુખની પ્રાપ્તિમાં ને ઉપભોગમાં ખર્ચી નાખે છે. જેમ પ્રત્યેક મનુષ્યને પોતાની આસપાસ વ્યાપી રહેલી હવાનો સંબંધ અખંડ છે, પણ જે મનુષ્ય પોતાના ઘરનાં બધાં બારી-બારણાંઓ બંધ કરીને બેસી રહે તો ઘરમાંની શુદ્ધ હવા ખૂટી જતાં ગૂંગળાઈ જાય. તેમ દરેક આત્માનો કારણપ્રદેશરૂપ પરમાત્મા સાથેનો અખંડ સંબંધ છે, પરંતુ અજ્ઞાન, અવિદ્યાનાં આવરણોને લઈને પરમાત્મા સાથે અખંડ મનન-નિદિધ્યાસ દ્વારા અનુસંધાન ન રાખે, તાદાત્મ્ય સાધી ન રાખે અને ભૌતિક જગત સંબંધી વિચારોના તથા અજ્ઞાનરૂપ, અહંકારરૂપ, તર્ક-વિતર્કરૂપ, શંકાઓરૂપ ને અશ્રદ્ધારૂપ પડદાઓ વચ્ચે નાંખે તો કારણપ્રદેશમાં રહેલ અસીમ જ્ઞાન, બળ, પ્રેરણા, પ્રકાશ, સુખ, ઐશ્વર્ય વગેરેને કાર્યપ્રદેશમાં કેવી રીતે લાવી શકે?

કારણપ્રદેશમાંથી જ બળ તથા જ્ઞાન મેળવીને વ્યક્તિ કાર્યપ્રદેશમાં કાર્ય કરી શકે છે. તે જ્ઞાન ને બળ સીધું અથવા આડકતરી રીતે કારણપ્રદેશમાંથી જ આવતું હોય છે. જે વ્યક્તિએ કારણપ્રદેશ સાથે તાદાત્મ્ય સાધેલું છે તેને જ્ઞાન, શક્તિ, પ્રકાશ વગેરે સીધું મળી આવે છે. બીજાઓને પ્રેરણારૂપે અથવા અજ્ઞાત મન દ્વારા મળી આવે છે, પરંતુ તે આવે છે તો કારણપ્રદેશમાંથી જ. જગતમાં જણાતાં આશ્ચર્યો, બળ, પ્રકાશ, સામર્થ્ય, સુંદરતા, સંવાદિતા વગેરે સર્વ કંઈ કારણપ્રદેશનું જ તો પ્રદાન છે. આપણને જે

જોઈએ તે બધું જ કારણપ્રદેશમાં ભરેલું છે. એવો જેને દૃઢ વિશ્વાસ નથી એવા શ્રદ્ધા રહિત મનુષ્યો કારણપ્રદેશથી વંચિત રહી, પ્રયત્ન રહિત બને છે. તેઓ જીવનમાં વિકાસ સાધી શકતા નથી. તે માટે વ્યક્તિએ કારણપ્રદેશ સાથે તાદાત્મ્ય સાધવામાં વૃત્તિ એકાગ્ર કરી શ્રદ્ધાપૂર્વક અવિરતપણે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કારણપ્રદેશ સાથે તાદાત્મ્ય સાધવામાં વૃત્તિ અશ્રદ્ધા, અવિશ્વાસ, અહંકાર, દેહાભિમાન વગેરે દોષોથી તૂટક થતી રહે તો તાદાત્મ્ય સાધી ન શકાય.

કારણપ્રદેશરૂપ પરમાત્માના સ્વરૂપમાં અખંડ સ્થિતિ થવા વિશે સર્વાવતારી ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ કહે છે:

“જેમ પાણીનો ઘડો ભરીને એક ઠેકાણે ઢોળી આવીએ. પછી વળી બીજે દિવસ અથવા ત્રીજે દિવસે તે ઠેકાણે પાણીનો ઘડો ઢોળીએ, તેણે કરીને ત્યાં પાણીને ધરો ભરાય નહિ. કાં જે આગલા દિવસનું જળ આગલે દિવસે સુકાઈ જાય ને પાછલા દિવસનું પાછલે દિવસે સુકાઈ જાય. અને જો આંગળી જેવી નાની જ પાણીની સેર્ય અખંડ વહેતી હોય તો મોટો પાણીનો ધરો ભરાઈ જાય. તેમ ખાતાં, પીતાં, હાલતાં, ચાલતાં તથા શુભ ક્રિયાને વિશે તથા અશુભ ક્રિયાને વિશે સર્વકાળે ભગવાનમાં અખંડ વૃત્તિ રાખવી. પછી એવી રીતે ભગવાનમાં અખંડ વૃત્તિ રાખતાં રાખતાં એવી દૃઢ સ્થિતિ થાય છે.” (વચ. ગ. પ્ર. પ્ર. ૨૩)

આપણને જીવનમાં અનેક વસ્તુઓની અગત્ય હોય છે. આપણા કારણપ્રદેશમાં તે છે અને તે આપણને ચોક્કસ મળે તેમ છે. આવશ્યકતા છે માત્ર કારણપ્રદેશ સાથે તાદાત્મ્ય

સાધવાની અને તેમાંથી નવું બળ, નવો ઉત્સાહ, તાજગી, પ્રેરણા, કાર્યશક્તિ વગેરે નિત્ય મેળવતા રહેવાની.

અપ્રાપ્યને પ્રાપ્ત કરવાની એ જ તો કળા છે! અને તે એ કે કારણપ્રદેશ (પરમાત્મા) સાથે એકાકાર થવું અને તેમાંથી અખૂટ બળ, પ્રેરણા, જ્ઞાન, સામર્થ્ય વગેરે મેળવી તેનો યોગ્ય રીતે કાર્યપ્રદેશમાં ઉપયોગ કરવો. જે વ્યક્તિને આમ કરતાં આવડે છે તે જીવનમાં ઉન્નતિ, અભ્યુદય, સામર્થ્ય, વિજય, સિદ્ધિ, સફળતા આ સર્વ કંઈ મેળવે છે.

કાર્યપ્રદેશમાં પુરુષાર્થ - પ્રયત્ન કરતાં ક્યારેક શ્રમ જણાય તો તે પ્રયત્ન તત્પૂરતો અટકાવી કારણપ્રદેશરૂપ સર્વોપરી, સર્વજ્ઞ, સર્વવ્યાપી એવા પરમતત્ત્વ પરમાત્મા સાથે એકતા સાધી પોતાના સ્વરૂપને પણ અમર્યાદ-અસીમ સામર્થ્ય, જ્ઞાન, પ્રકાશ, આરોગ્ય વગેરેથી પૂર્ણ છે તેમ નિહાળી દિવ્યભાવમાં નિરંતર રાચવું. પોતાનું ક્ષુદ્ર 'હું'પણું પરમાત્મામાં વિલિન કરી તેમની સાથે તદ્દૂપતા સાધવી. પછી નવું બળ, પ્રેરણા, જ્ઞાન, પ્રકાશ, સામર્થ્ય, ઐશ્વર્ય વગેરે આપણામાં પ્રગટ થતાં અનુભવાશે. એ અવસ્થામાંથી જાગૃત થઈ તે જ્ઞાન ને બળ વગેરેનો કાર્યપ્રદેશમાં સદુપયોગ કરવાથી ઈચ્છિત શુભ પરિણામ મળશે.

પ્રભુ અને સદ્ગુરુશ્રીની કૃપાથી હું બ્રહ્મરૂપ છું. પરબ્રહ્મરૂપ છું. સત્-ચિત્-આનંદરૂપ છું. હું જ્ઞાનસ્વરૂપ છું. હું નિરામય, નિરંજન, નિર્વિકારી, ગુણાતીત, માયાતીત છું. અખંડ, અવિનાશી, શાશ્વત, અપરિવર્તનશીલ, અચ્છેદ, અભેદ છું. આ પ્રકારની ઉત્કૃષ્ટ ભાવનાઓનું અખંડ ચિંતન જ વાસ્તવિક રીતે પ્રભુની આરાધના છે, ભક્તિ છે. કેવળ

બાહ્યાચારો, વિધિવિધાનો (Rituals) જ ભક્તિ નથી. તેવી બાહ્યાચારવાળી ભક્તિ અનેક વર્ષો સુધી શુષ્કભાવે કર્યા કરવાથી કોઈ પ્રગતિ સધાતી નથી. જ્યારે ઉપર મુજબની દિવ્ય, ઉત્કૃષ્ટ ભાવનાઓ નિરંતર દૃઢ કરતા રહેવાથી, તેનું અખંડ ચિંતન-contemplation કરવાથી તેમાં રહેલ પરમાત્માના દિવ્યગુણોનો આવિર્ભાવ થતાં બધી જ ક્ષતિઓ ને નિર્બળતાઓ દૂર થઈ ચેતનાનો નિર્બાધ રીતે વિસ્મયકારક વિકાસ થાય છે. સતત એ પ્રકારના દિવ્યભાવોનું મનન પરમાત્માના સ્વરૂપ સાથે એકાત્મતા સાધી આપે છે. તેથી પરમાત્મારૂપ થવાય છે. એ ઉદાત્ત ભાવોનું રટણ પ્રભુમાં પરાપ્રેમ- પરાભક્તિ પ્રગટ કરી પ્રભુ સાથે પ્રેમાદૈત સધાવે છે. એ દિવ્ય ભાવોનું મનન-ચિંતન જ ખરા અર્થમાં પ્રભુની ઉપાસના-આરાધના છે.

યોદન્તઃ સુખોદન્તરારામસ્તથાન્ત જ્યોતિરેવ યઃ ।

સ યોગી બ્રહ્મનિર્વાણં બ્રહ્મભૂતોઢધિગચ્છતિ ॥

જે યોગી અંતરાત્મામાં જ સુખ, પ્રસન્નતા અને પ્રકાશનો અનુભવ કરે છે, તે પરમાત્મારૂપ થઈને બ્રહ્મનિર્વાણ- મોક્ષ પામે છે.

(શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા અ. ૫ શ્લો. ૨૪)

દુઃખના પ્રસંગોમાં, મુશ્કેલીઓમાં વ્યાકુળતા ને વ્યગ્રતાના વિચારવમળમાં ડૂબી જઈ રોકકળ કરવી એ સ્થિતપ્રજ્ઞતાનું લક્ષણ નથી. એવા પ્રસંગોમાં પણ હું આનંદસ્વરૂપ છું, સુખસ્વરૂપ છું, પૂર્ણ આરોગ્યરૂપ છું વગેરે ભાવોનું રટણ રહે અને સ્થિરતા- સ્થિતપ્રજ્ઞતા જળવાઈ રહે એ અગત્યનું છે.

કેવળ શુષ્કભાવે ને યાંત્રિક રીતે પ્રભુની બાહ્યપૂજા વિધિઓ, કર્મકાંડની વિવિધ ક્રિયાઓ કરવી એ ભક્તિ નથી. એવા પ્રકારની ક્રિયાઓને ભક્તિ માનનારા જરા સરખું દુઃખ આવી પડે કે કોઈ મુશ્કેલી આવી પડે ત્યારે રોદણાં રોવા માંડે છે. આવી પડેલ દુઃખ કે મુશ્કેલી માટે દોષનો ટોપલો ભગવાન ઉપર નાંખે છે કે ‘અમે તમારી પૂજાઓ, માળાઓ, માનતાઓ, બાધાઓ, વિધિઓ વગેરે કરીને થાકી ગયા તો પણ તમે અમારું દુઃખ ન ટાળ્યું! તમે નિર્દય છો, નિષ્કૃર છો’ વગેરે વગેરે. આવી વ્યક્તિને પ્રભુમાં અશ્રદ્ધા પ્રગટતાં જરા પણ વાર નથી લાગતી. એને આસ્તિકભાવ કઈ રીતે ગણી શકાય?

જ્યારે પ્રભુના દિવ્યગુણોનું તથા દિવ્યભાવોનું અખંડ મનન-ચિંતન કરનાર દરેક પરિસ્થિતિમાં, સુખ-દુઃખાદિ દ્વંદ્વોમાં સ્થિતપ્રજ્ઞ રહી શકે છે. તે પોતાના મિથ્યા અહંને પ્રભુનાં સ્વરૂપમાં વિલીન કરી, પરમાત્મારૂપ થઈ સુખસ્વરૂપ પ્રભુનાં સ્વરૂપમાં સ્થિર બને છે. એ જ પ્રભુની અનન્ય ભક્તિ ને સાચો આસ્તિકભાવ છે. એ સ્થિતિ ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ, યોગ વગેરે સાધનોની પરાકાષ્ટારૂપ છે. સુખ, શાંતિ, આનંદ, જ્ઞાન, પ્રકાશ, પ્રેમ, કરુણા, સત્ય, અહિંસા, સંયમ, સામર્થ્ય, આરોગ્ય વગેરે પરમાત્માના જ કલ્યાણકારી ગુણો છે. એને પોતાની વૃત્તિમાં આરૂઢ રાખનાર પરમેશ્વરને જ પોતાના હૃદયમાં વિરાજમાન કરે છે. પોતાના સ્વરૂપને નિજમંદિર બનાવી તેમાં પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર-આવિર્ભાવ કરી શાશ્વત સુખાનુભવપૂર્વક પ્રભુને અખંડ આરાધે છે.

હું નિરાધાર, નિઃસહાય છું. હું દુઃખી છું. હું રોગી છું. હું નિર્બળ છું. હું નિર્ધન છું. હું અજ્ઞાની છું. હું અશક્ત છું. આવા નિર્માલ્ય, નબળા ભાવોનું મનન કરનાર વ્યક્તિ પ્રભુની ગમે તેટલી ઉપલકિયા ભક્તિ કરતો હોય, તો પણ તે પોતાના હૃદયમંદિરમાંથી પ્રભુના સ્વરૂપને અજ્ઞાનને લઈને દૂર જ રાખે છે. તે પરમેશ્વરની સત્તાનો પોતાનામાંથી લોપ કરી પોતાનો ક્ષુદ્ર અહંકાર પ્રગટ કરે છે. તે મિથ્યાભિમાની ને દેહાભિમાની છે, પણ સાચો ભક્ત નથી.

હું જીવ છું એવી માનીનતા એ મિથ્યાભિમાન છે. એ પ્રભુથી વિમુખતા છે. હું સત્-ચિત્ત-આનંદરૂપ મુક્ત છું. સત્પુરુષ ને પરમાત્માના અનુગ્રહથી પરમાત્મારૂપ છું, પુરુષોત્તમરૂપ છું. એવી દૃઢ ભાવના જ ખરા અર્થમાં નિરાભિમાનીપણું છે. એ પ્રભુનું સર્વોત્કૃષ્ટ પૂજન છે. પ્રભુની સર્વોત્તમ અભિમુખતા છે.

આવું જ્ઞાન જાણ્યા પછી કારણપ્રદેશરૂપ પરમાત્માના સ્વરૂપમાં એકાકાર થવાનો પુરુષપ્રયત્ન કરી તે પ્રદેશમાંથી અવિચળ સુખ, શાંતિ, પ્રકાશ, જ્ઞાન, પ્રેરણા, શક્તિ, સામર્થ્ય પ્રગટ કરી, કાર્યપ્રદેશમાં લાવી પોતાનું તથા અન્યનું કલ્યાણ તેમજ શ્રેય સાધવું એ જ સાચી સાધના. એ સાધના કરનાર જ સાચો સાધુ!

આત્મનોદ્ધારયઃ જગત દ્વિતાય ચ ।

પોતાના આત્માનો ઉદ્ધાર પહેલાં કરી, પછી જગતનો ઉદ્ધાર કરવો.

૮

હરિનો મારગ છે શૂરાનો

કાવ્યકૃતિ :

હરિનો મારગ છે શૂરાનો, નહિ કાયરનું કામ જોને
પરથમ પહેલું મસ્તક મૂકી, વળતી લેવું નામ જોને...
સૂત વિત્ત દારા શીશ સમર્પે, તે પામે રસ પીવા જોને
સિંધુ મધ્યે મોતી લેવા, માંહી પડ્યા મરજીવા જોને...
મરણ આંગમે તે ભરે મુઠ્ઠી, દિલની દુગ્ધા વામે જોને
તીરે ઊભા જુવે તમાશો, તે કોડી નવ પામે જોને...
પ્રેમ પંથ પાવકની જ્વાળા, ભાળી પાછા ભાગે જોને
માંહી પડ્યા તે મહાસુખ માણે, દેખણહારા દાઝે જોને...
માથા સાટે મોંઘી વસ્તુ, સાંપડવી નહિ સહેલ જોને
મહાપદ પામ્યા એ મરજીવા, મૂકી મનનો મેલ જોને...
રામઅમલમાં રાતા-માતા, પૂરા પ્રેમી પરખે જોને
પ્રીતમના સ્વામીની લીલા, તે રજની દિન નિરખે જોને...

મહાન તત્ત્વજ્ઞ ને પ્રેમી ભક્તકવિ શ્રી પ્રીતમની આ કાવ્યકૃતિમાં ખૂબ જ ગહન આધ્યાત્મિક રહસ્ય ને ઉત્તમ પ્રકારનો બોધ સમાયેલાં છે. પોતાના આત્મામાં પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર પામવા માટેની તીવ્ર અભિપ્સા ધરાવનાર મુમુક્ષુ-સાધકની, સાધક સ્થિતિથી લઈ તેની પ્રગતિ, વિકાસ અને ધ્યેયસિદ્ધિ સુધીની સ્થિતિ-પરિસ્થિતિનું, તેની આધ્યાત્મયાત્રાનું અદ્ભુત વર્ણન એમાં ગૂઢ રીતે સમાયેલું છે.

આપણે એ રહસ્યને ઉકેલી તેમાંથી હૃદયસ્પર્શી બોધ ગ્રહણ કરી, તેને જીવનમાં ઉતારી માનવજીવનનો સર્વોત્કૃષ્ટ ધ્યેય સિદ્ધ કરવા, આપણું જીવન સાર્થક કરવા પ્રયત્નશીલ બનીએ.

હરિનો મારગ છે શૂરાનો, નહિ કાયરનું કામ જોને
પરથમ પહેલું મસ્તક મૂકી, વળતી લેવું નામ જોને...

હરિનો મારગ એટલે પરમાર્થ સિદ્ધ કરવાનો માર્ગ. આત્મા-પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર પામવા માટેનો શ્રેયનો માર્ગ. આત્મામાં પરમાત્માના સ્વરૂપની અપરોક્ષાનુભૂતિ કરવાનો માર્ગ. તત્ત્વજ્ઞાનનો લક્ષ્યાર્થ સિદ્ધ કરવાનો માર્ગ. આ માર્ગ શૂરાનો અર્થાત્ શૂરવીરો માટેનો માર્ગ છે. બહુ જ કપરો ને મુશ્કેલ માર્ગ છે. નિર્બળ મનના કાયરો માટે આ માર્ગ પરનું પ્રયાણ અત્યંત દુષ્કર છે. અહીં શૂરાનો અર્થ યુદ્ધક્ષેત્રમાં શત્રુઓને પોતાના બાહુબળ તથા કૌશલ્યથી હણનાર યોદ્ધો એવો નથી. અહીં શૂરાનો અર્થ છે પોતાના ઇંદ્રિયો અંતઃકરણને જીતીને કાબુમાં રાખનાર. ઇંદ્રિયો અંતઃકરણનો ગુલામ નહિ, પણ તેની ઉપર સંયમ દ્વારા પ્રભુત્વ સ્થાપનાર, તેનો સ્વામી. આંતરબાહ્ય પ્રકૃતિ ઉપર કાબુ ધરાવનાર. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, માન, ઈર્ષ્યા, દંભ, કપટ, સ્વાર્થ, નિંદા, પ્રમાદ, તૃષ્ણા વગેરે આંતરદોષો ઉપર વિજય મેળવી લેનાર સંયમી પુરુષ. રાગ-દ્વેષ, માન-અપમાન, નિંદા-સ્તુતિ, પ્રિય-અપ્રિય, સુખ-દુઃખ, લાભ-હાનિ, શીત-ઉષ્ણ, હર્ષ-શોક, મારું-તારું વગેરે દ્વંદ્વોમાં તથા સર્વ પરિસ્થિતિમાં સમભાવ રાખી સ્થિતપ્રજ્ઞ રહેનાર. જગતના સંબંધો તથા ભૌતિક પદાર્થોમાં

નિરાસક્ત, નિર્મોહી રહેનાર. પરમાત્માના દિવ્યસ્વરૂપ સિવાય બીજે બધેથી આસક્તિ તોડી સમ્યક્ પ્રકારે વૈરાગ્ય સિદ્ધ કરી એક પ્રભુના સ્વરૂપમાં જ પ્રીતિ કરનાર. આંતર-બાહ્ય સંઘર્ષમાં કાયર બન્યા સિવાય પરમાત્માના સ્વરૂપમાં એકાગ્રતા સિદ્ધ કરી સ્થિર થવા સતત પુરુષપ્રયત્ન કરનાર સાધકને અહીં શૂરવીર ગણ્યો છે.

જે લોકો આ ભૌતિક જગતના સંબંધોમાં ને પદાર્થોમાં મોહ તથા આસક્તિવાળા છે. અંતઃશત્રુઓ સાથેના સંઘર્ષમાં નિર્બળ છે. ઇંદ્રિયો અંતઃકરણના ગુલામ, પંચવિષયોમાં અત્યંત પ્રીતિવાળા, દેહભાવયુક્ત, પ્રકૃતિના દાસ, પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિમાં વ્યાકુળ ને વ્યગ્ર થઈ રોકકળ કરનાર, મૃત્યુના ભયથી ફફડતા નિર્બળ મનના મનુષ્યોને કવિએ કાયર ગણેલા છે. એવા કાયરો માટે પ્રભુપ્રાપ્તિનો માર્ગ નથી.

આગળ જણાવેલ ગુણોથી સંપન્ન એવા શૂરવીરો માટે જ આ માર્ગનું પ્રયાણ શક્ય છે.

સ્વામી વિવેકાનંદજી પણ કહેતા - નાયમાત્મા બલહીનેન લભ્યઃ। અર્થાત્ આત્મા-પરમાત્મા નિર્બળોથી (જગતનાં ભૌતિક સુખોમાં ને સંબંધોમાં અભિરુચિવાળા, અસંયમી, પંચવિષયોમાં અત્યંત આસક્ત) પ્રાપ્ત થતા નથી.

આ શ્રેયના માર્ગ પર પ્રયાણ કરવા ઇચ્છતા શૂરવીર મુમુક્ષુ-સાધકને માર્ગની વાસ્તવિકતાથી વાકેફ થવું આવશ્યક છે. આ માર્ગ પુષ્પો બિછાવેલ કોમળ, સરળ કે સુલભ નથી કે પગ માંડીને ચાલવા મંડી જવાય. અહીં તો પહેલાં મસ્તક મૂકવાની વાત છે; ચરણ મૂકવાની નહિ!

મસ્તક મૂકવાનો અર્થ પણ ઘણો વિશદ્ છે.

મુમુક્ષુએ પોતાની તુચ્છ ‘હું’પણાની મિથ્યા ભાવના, દેહાભિમાન, પોતે વિદ્વાન છે, જ્ઞાની છે, પંડિત છે, મહાન છે, સત્તાધીશ છે, શક્તિશાળી છે, સર્વગુણ સંપન્ન છે એ પ્રકારનો ગર્વ ને મિથ્યાભિમાન પ્રભુનાં ચરણમાં મૂકી દઈ, સંપૂર્ણ દાસત્વભાવ ને વિનમ્રતા ગ્રહણ કરી, પોતાના બધા જ ઠરાવો, હઠાગ્રહો - દુરાગ્રહો પ્રભુ પાસે મૂકી દેવાની વાત છે. તન-મન-ધન ને પોતાનું સર્વસ્વ પ્રભુને અર્પણ કરી અંતે આત્મસમર્પણ કરવાનું છે. પ્રભુની સાચી શરણાગતિ સ્વીકારી પોતાનું દેહાભિમાન ઓગાળી દઈ, પોતાના સમગ્ર અસ્તિત્વને પ્રભુના સ્વરૂપમાં વિલીન કરી દેવાની વાત છે. સાચી શરણાગતિનો અર્થ એ છે કે - ‘પ્રભુએ આપણે માટે નિર્માણ કરેલી અનુકૂળ - પ્રતિકૂળ ગમે તે પરિસ્થિતિનો સહર્ષ સ્વીકાર કરી આનંદપૂર્વક પ્રભુના સ્વરૂપમાં જોડાવાનો નિદ્વિધ્યાસ કર્યા કરવો. પ્રભુએ સોંપેલું દરેક કાર્ય કે કર્તવ્ય એ તેમની ભક્તિ છે એમ માની પોતાની સર્વશક્તિ તેમાં લગાડી નિષ્ઠાપૂર્વક કર્તવ્યપાલન કરવું અને એ પણ કેવળ પ્રભુની પ્રસન્નતા માટે જ. સર્વકર્તાપણું એક પ્રભુનું જ છે ને હું તો નિમિત્તમાત્ર છું. એ ભાવ દૃઢ કરવો. કોઈ પણ પ્રકારની મુશ્કેલી, દુઃખ કે આપત્તિના પ્રસંગે પ્રભુએ આમ કેમ કર્યું હશે? એ પ્રકારનો મનમાં સંકલ્પ પણ ન થવા દેવો. પોતાના બધા જ પ્રકારના ઠરાવો ને આગ્રહ ત્યજી દઈ એક પ્રભુની મરજી પ્રમાણેનું વર્તન કરવું.’ આ સાચી શરણાગતિની વ્યાખ્યા છે. આ પ્રકારની શરણાગતિ આવવી એ ઘણું જ મુશ્કેલ છે.

પરમાત્માના સ્વરૂપમાં તથા સત્પુરુષનાં વચનોમાં માહાત્મ્યજ્ઞાને સહિત સંપૂર્ણ વિશ્વાસ ને દૃઢ શ્રદ્ધા પ્રગટે ત્યારે જ એવી પૂર્ણ શરણાગતિ સંભવે છે. મસ્તક મૂકવા પાછળનો આવો ઉત્કૃષ્ટ ભાવ આ પંક્તિમાં સમાયેલો છે.

માન, મોટપ, યશ, કીર્તિ, પ્રસિદ્ધિ વગેરે પામવાની અભિલાષા, સિદ્ધિઓ ને ઐશ્વર્યોનું પ્રલોભન, સ્વાર્થવૃત્તિ, સ્વકેન્દ્રીપણું, પોતાનામાં ધર્મ-જ્ઞાન-વૈરાગ્ય-ભક્તિ વગેરે કોઈ શુભગુણો હોય તેનું માન, આ સર્વ ભાવો તથા સર્વપ્રકારના રાગ પ્રભુ પાસે ત્યજી દેવાની ભાવનાનો પણ મસ્તક મૂકવાના અર્થમાં સમાવેશ થઈ જાય છે. આટલી યોગ્યતા આવ્યા બાદ જ સાધક પ્રભુનું નામ લેવા માટે, તેની ઉપાસના-આરાધના કરવા માટે અધિકારી બને છે. આટલી યોગ્યતા કેળવ્યા સિવાય તેને તે અધિકાર નથી મળતો.

સૂત વિત્ત દારા શીશ સમર્પે, તે પામે રસ પીવા જોને
સિંધુ મધ્યે મોતી લેવા, માંહીં પડ્યા મરજીવા જોને...

પોતાની સઘળી ધન-સંપત્તિ, સ્ત્રી, સંતાનો આ સર્વકંઈ ત્યાગવાનું છે. તે બધાના કેવળ ઉપર ઉપરના બાહ્ય ત્યાગની વાત નથી, પરંતુ તે ભૌતિક પદાર્થોમાં તથા દેહના સંબંધીઓમાં રહેલ આસક્તિનો, મમત્વબુદ્ધિ ને તીવ્ર અભિનિવેશનો ત્યાગ કરવાની વાત છે. દેહભાવ તથા દેહાસક્તિનો ત્યાગ કરી આત્મસમર્પણ કરવાનું છે. પોતાના ક્ષુદ્ર અહંકારને પ્રભુના સ્વરૂપમાં વિલીન કરી પરમાત્મા સાથે એકાકાર થઈ, પ્રેમાદૈત સાધી પ્રભુ સંબંધી દિવ્ય સુખરૂપ રસ માણવાનો છે.

અહીં એવા શૂરવીર સાધકને મરજીવા સાથે સરખાવ્યા છે. જેમ મરજીવા મૃત્યુનો ભય ટાળી સમુદ્રના ઊંડાણમાં પ્રવેશી તળિયેથી મોતી, માણેક વગેરે રત્નો લેવા સમુદ્રમાં ઝંપલાવે છે. પોતે જીવશે કે મરશે તેની કાંઈ પરવા કરતા નથી. એ રીતે સાધક સર્વ પ્રકારના ભય તથા આસક્તિનો ત્યાગ કરી અંતરવૃત્તિએ, એકાગ્રચિત્તે અંતઃકરણરૂપ અગાધ સાગરમાં ડૂબકી મારી પરમાત્માના સ્વરૂપરૂપ મહામૂલું રત્ન પ્રાપ્ત કરવા સાધના કરે છે. મરણ આંગમે તે ભરે મુઠ્ઠી, દિલની દુગ્ધા વામે જોને તીરે ઊભા જુએ તમાશો, તે કોડી નવ પામે જોને...

મરજીવા મૃત્યુની પરવા કર્યા સિવાય સમુદ્રને તળિયેથી રત્નો લાવી પોતાની નિર્ધનતા ટાળે છે, પરંતુ તીરે-કિનારે ઊભા ઊભા ફક્ત આ તમાશો જોનારાને ફૂટી કોડી પણ મળતી નથી. તેથી તેઓ દુઃખિયા પણ મટતા નથી. એ રીતે 'અર્થ સાધયામિ વા દેહં પાતયામિ' એ સૂત્ર મુજબ દેહ ભલે પડી જાય, પણ અર્થ (પરમાર્થ) સાધવો છે. એ પ્રકારની દૃઢતાવાળો શ્રદ્ધાવાન સાધક પ્રભુના સ્વરૂપમાં એકાગ્રતા સિદ્ધ કરવા માટેનો અસ્ખલિત પ્રયત્ન કરે છે. તે પ્રયત્નને અંતે પ્રભુનો અનુગ્રહ મેળવી પ્રભુના દિવ્યસ્વરૂપનો પોતાના ચૈતન્યમાં સાક્ષાત્કાર કરી સંસારનાં સઘળાં બંધનો, દુઃખો, દ્વંદ્વો, જન્મ-મરણનો ભય, માયા-મમતા વગેરેથી પર થઈ મુક્તદશા પ્રાપ્ત કરે છે. કેવળ વાચ્યાર્થ જ્ઞાનવાળા, અનેક શાસ્ત્રો કંઠસ્થ કરેલા પંડિતો વાદ-વિવાદ ને વિતંડાવાદમાં અભિરુચિવાળા, તેમાં જ સમય ને શક્તિનો વ્યય કરવાવાળા, શાસ્ત્રોના ઉપદેશને

બીજા પાસે રજૂ કરવામાં કુશળ, પણ પોતાનાં જીવનમાં તેનો લક્ષ્યાર્થ કરવામાં પ્રમાદી, એવા ઉપલક્રિયા શુષ્કજ્ઞાનવાળા લોકોને કાંઠે ઊભા રહી તમાશો જોનારા તરીકે ગણ્યા છે. તેઓને કોઈ ફલસિદ્ધિ થતી નથી.

પ્રેમ પંથ પાવકની જવાળા, ભાળી પાછા ભાગે જોને માંહીં પડ્યા તે મહાસુખ માણે, દેખણહારા દાઝે જોને...

આગળ ઉપર જણાવેલ કેવળ વાચ્યાર્થ જ્ઞાનવાળા પ્રભુના સ્વરૂપમાં એકાગ્રતા સિદ્ધ કરી જોડાવાની સાધના કરવામાં કાયર હોવાથી તે માર્ગે પ્રયત્ન કરવામાં શિથિલ ને પ્રમાદી રહે છે. અંતઃશત્રુઓ સામેની લડાઈમાં, સંઘર્ષમાં નિર્બળ મન હોવાથી પાછા પડી જાય છે. તેઓ પ્રભુમાં પરાપ્રેમ-પરાભક્તિ પામી શકતા નથી. જેઓ આંતરબાહ્ય પ્રકૃતિ ઉપર પોતાનું સંપૂર્ણ પ્રભુત્વ મેળવી પ્રભુના દિવ્યસ્વરૂપમાં રસબસ લીન થાય છે અને પ્રભુ સંબંધી દિવ્ય, અવર્ણનીય મહાસુખ માણે છે. તેવા મુક્તોની સ્થિતિ જોનારા કેવળ વાચ્યાર્થ જ્ઞાનવાળાને તેઓની ઈર્ષા આવે છે, પરંતુ તે મુક્તો સરખી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે તેઓ પુરુષપ્રયત્ન કરતા નથી.

માથા સાટે મોંઘી વસ્તુ, સાંપડવી નહિ સહેલ જોને

મહાપદ પામ્યા એ મરજીવા, મૂકી મનનો મેલ જોને...

પોતાના આત્મામાં પરમાત્માના દિવ્યસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરી, પ્રભુનું પરમસાધર્મ્ય પામી કૈવલ્યમુક્તની, અનાદિમુક્તની પૂર્ણ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી એ જગતના સઘળા પુરુષાર્થોમાં સૌથી કઠીન ને સર્વોત્કૃષ્ટ પુરુષાર્થ છે. એ પુરુષાર્થ સિદ્ધ કરનારો સાધક પોતાના અંતઃકરણની

બધી મલિનતા દૂર કરી, પરમાત્માના સ્વરૂપ સાથે તદ્રૂપ-તલ્લીન બની મહાપદ અર્થાત્ આત્યંતિક મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરે છે. પોતાના આત્માને પરમાત્મારૂપ, પુરુષોત્તમરૂપ કરી તે દિવ્યસ્વરૂપ સંબંધી અખંડ, અવિનાશી, શાશ્વત સુખના ભોક્તા થવું એ મુક્તદશાની સર્વોચ્ચ સ્થિતિ છે. કેવલ્ય-અનાદિમુક્તની એ સ્થિતિ જ મહાપદ અથવા પરમપદ છે. એ સ્થિતિ સંપાદન કર્યા પછી એ વ્યક્તિને કંઈ પણ કરવાનું બાકી રહેતું નથી, તે પૂર્ણકામ છે.

રામઅમલમાં રાતા-માતા, પૂરા પ્રેમી પરખે જોને
પ્રીતમના સ્વામીની લીલા, તે રજની દિન નિરખે જોને...

પ્રભુના સ્વરૂપમાં અખંડ રસબસ લીન રહેનાર, એ દિવ્ય કેફ ને મસ્તીમાં અખંડ ગુલતાન રહેનાર, પ્રભુની પરાપ્રેમ-પરાભક્તિ સિદ્ધ કરનારને જ આ અપૂર્વ સ્થિતિની અપરોક્ષાનુભૂતિ થાય છે. એવા મુક્તોને સચરાચર સમગ્ર વિશ્વમાં, અણું એ અણુંમાં પરમાત્માનું સ્વરૂપ જ વિલસી રહેલું અનુભવાય છે. તે સ્વરૂપ તથા તેમની અલૌકિક લીલા સિવાય બીજું કંઈ જ ભાસતું નથી. તેને માટે સારુંય વિશ્વ સત્-ચિત્-આનંદમય બની જાય છે. વિશ્વની દરેક ગતિ, સ્થિતિ, શક્તિ તેને પરમાત્માની લીલારૂપે જ જણાય છે. તેનો અખંડ દિવ્ય આનંદ તેઓ માણે છે. તેમની દૃષ્ટિમાં જગત પ્રપંચરૂપ, દુઃખરૂપ ને મિથ્યા નથી, પરંતુ આનંદરૂપ છે. સર્વત્ર પરમાનંદ સભર ભર્યો છે, એવી નિરંતર અનુભૂતિ તેને થાય છે.

મુમુક્ષુ સાધકે શૂરવીર બની પોતાના દોષો જીતી, સઘળી નબળાઈઓ ને નિર્બળતાઓને ખંખેરી નાંખી હિંમત

ને ધૈર્યપૂર્વક પ્રભુપ્રાપ્તિ માટે અસ્ખલિત પુરુષપ્રયત્ન કરવો જોઈએ. શ્રદ્ધા ને ધૈર્યપૂર્વક એવા પ્રચંડ પુરુષાર્થ દ્વારા પ્રભુકૃપા ઊતરે છે ને એ અંતિમ ધ્યેય સિદ્ધ થાય છે એ નિશ્ચિત છે.

સર્વાવતારી પૂર્ણ પુરુષોત્તમ ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ પોતાની શ્રીમુખવાણી વચનામૃતમાં ભક્ત-સાધકને હિંમત રહિત વાત કરવા વિશે કેવાં ઠપકાનાં વચનો કહે છે તે જોઈએ -

“આપણા સત્સંગમાં થોડોક કુસંગનો ભાગ રહ્યો જાય છે તે આજ કાઢવો છે; ને આ પ્રકરણ એવું ચલાવવું છે જે, સર્વ પરમહંસ તથા સાંખ્યયોગી તથા કર્મયોગી સર્વે સત્સંગીમાં પ્રવર્તે. તે સત્સંગમાં કુસંગ તે શું છે? તો જે વાતના કરનારા હિંમત વિનાની વાત કરે છે તે સત્સંગમાં કુસંગ છે. તે કેવી રીતે વાત કરે છે તો એમ કહે છે જે, ભગવાનનું જે વચન તેને યથાર્થ કોણ પાળી શકે? માટે જેટલું પળે તેટલું પાળીએ ને ભગવાન તો અધમ-ઉદ્ધારણ છે તે કલ્યાણ કરશે અને વળી એમ વાત કરે છે જે, ભગવાનનું સ્વરૂપ જે હૃદયમાં ધારવું તે કાંઈ આપણું ધાર્યું ધરાતું નથી. એ તો ભગવાન જેને દયા કરીને ધરાવે છે તેને ધરાય છે. એવી રીતની મોળી વાત કરીને ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને ભક્તિ ઇત્યાદિક જે ભગવાનની પ્રસન્નતાનાં સાધન તેમાંથી બીજાને મોળા પાડે છે. માટે હવે આજ દિનથી આપણા સત્સંગમાં કોઈ પણ એવી હિંમત રહિત વાત કરશો નહિ; સદા હિંમત સહિત જ વાત કરજ્યો; અને જે એવી હિંમત રહિત વાત કરે તેને તો નપુંસક

જાણવો, અને એવી હિંમત વિનાની વાત જે દિવસ થઈ જાય તે દિવસ ઉપવાસ કરવો.”

(વચનામૃત ગ. પ્ર. પ્ર. ૧૭)

અનાદિ મહામુક્તરાજ અબજીબાપાશ્રી પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર પામવા ઇચ્છતા મુમુક્ષુને પોતાનો ધ્યેય સિદ્ધ કરવા માટે બોધનાં વચનો કહે છે :

‘પ્રત્યક્ષ મહારાજ ને મુક્ત મળ્યા માટે અખંડ શ્રીજીમહારાજની મૂર્તિ અંતર્વૃત્તિએ ધારવી. તે ધારતાં ધારતાં તેજમાં મૂર્તિ દેખાય ત્યારે જે કરવાનું છે તે કર્યું કહેવાય. સત્સંગીને કથા, વાર્તા કરવી તે તો ચારો છે, પણ અખંડ મૂર્તિમાં (પ્રભુના દિવ્ય સ્વરૂપમાં) રહેવું તે જ કરવાનું છે. એ તો નક્કી કરવું જોઈશે. જ્યારે મહિમાની વાતો કરીએ, ત્યારે સૌને સારી લાગે અને ધ્યાન કરવાની વાતો કરીએ છીએ ત્યારે સૌ અટકી પડે છે. તે જેમ (યુદ્ધમાં) ઘવરાવવા લીધા હોય ને શું? તેમ થઈ જાય છે, પણ એ તો જરૂરાજરૂર કરવું જોઈશે. મૂર્તિની વાત કરીએ ત્યારે જાણે વજ્ર કમાડ દીધાં. જેમ છોકરો કુપાત્ર હોય તેને પોતાનો બાપ કહી કહીને થાકી જાય, પણ કહ્યું કરે નહિ, તેમ કહી કહીને થાકી ગયા તો પણ ધ્યાન કરતા નથી. જ્યારે ગોદો મેલે ત્યારે બે ડગલાં ચાલે ને વળી પાછો ઊભો થઈ રહે, તે પંથ કેમ કપાય? તેમ જ્યારે વાતો કરીએ, ત્યારે જીવમાં શેડય આવે ને થોડીક વાર ધ્યાન કરે ને પાછું મૂકી દે. જીવ શૂનકાર થઈ ગયો છે, તે માર્ગે જ ચાલતો નથી. ને કોઠારું, ભંડારું, મહંતાઈ વગેરેમાં સારું લાગે, જે આપણા તડના ભંડારી કે મહંત થયા, પણ ધ્યાન

કરવાની તો વાતેય નહિ ને કરવુંયે નહિ, પણ તે કર્યા વિના ઘૂટકો નથી.

‘આ જોગમાં રહીને ધ્યાન કરીને મૂર્તિ સિદ્ધ નહિ કરે તો મહારાજના ને મોટાના ગુનેગાર થાશે. જો ધ્યાનનો આગ્રહ કરે તો છ મહિનામાં ઝળઝળ તેજમાં મૂર્તિ દેખાય ને (આત્મામાં) સાક્ષાત્કાર થઈ જાય અગર છ મહિનાની માંહે પણ મૂર્તિ સિદ્ધ થઈ જાય. આ દેહે શું ન થાય? જે કરે તે થાય. બે મહિના ઠાકોરજીને ન જમાડીએ તો દેહ રહે નહિ, તે દેહ રાખવાનું જેટલું જતન છે તેટલું મૂર્તિનું જતન કરે તો મૂર્તિ સાક્ષાત્ થાય.’ (આત્મામાં પરમાત્માના દિવ્યસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થાય.)

(અબજીબાપાશ્રીની વાતો, ભાગ-૧, વાર્તા-૧૬૭)

.....

૯

સદા પ્રસન્ન રહેતાં શીખીએ

ભૂતકાળમાં ભોગવેલાં દુઃખોનું સ્મરણ કરીને, અતીતની ઘટનાઓને વાગોળીને અથવા ભાવિની વ્યર્થ ચિંતા કરીને આપણે પોતાની જાતને હતાશા, નિરાશા, ખિન્નતા વગેરે નકારાત્મક ભાવોથી દુઃખી બનાવવી ન જોઈએ. વર્તમાન સમયને શુભકાર્યો, સત્કાર્યો દ્વારા આનંદ ને પ્રસન્નતાના વહેણમાં જ વહેવા દેવો જોઈએ.

આપણે દરિદ્રતાને લઈને ખેદ કરીશું તો ખેદ કરવાથી શું આપણી દરિદ્રતા ટળી જશે ખરી?

આપણે અભણ હોઈએ, અજ્ઞાની હોઈએ, તેનું આપણને દુઃખ હોય તેથી તે અંગે ક્લેશ કરવાથી આપણે વિદ્વાન કે જ્ઞાની બની જઈશું ખરા?

શરીરે મંદવાડ કે રોગ હોવાથી આપણને ઉદ્દેગ થતો હોય, પરંતુ તેમ ઉદ્દેગ કરવાથી નીરોગી થવાશે ખરું? એ શું આરોગ્ય મેળવવાનો સાચો ઉપાય છે?

ભૂતકાળમાં અમુક અયોગ્ય કામ થઈ ગયું, તે અંગેના શોકની છાયા મુખ પર લઈને સોગિયું મોઢું લઈને, લમણે હાથ દઈને બેસવાથી થઈ ગયેલી ભૂલ સુધરી જશે એમ લાગે છે?

મિત્રો! ભય, શોક, દુઃખ, ચિંતા, વ્યગ્રતા વગેરેના વિચારોનું મનન-ચિંતન કરવું કોઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી. વર્તમાનકાળ પ્રભુએ આપણને શુભકાર્યો-સત્કાર્યો કરવા

માટે આપેલો છે. અતીત કે ભાવિના ભય, શોક, દુઃખ, ચિંતા, વ્યગ્રતાના વિચારોમાં વેડફી નાખવા માટે નથી આપ્યો. વર્તમાનકાળ ઉપર જ સર્વ સુખનો આધાર છે. ભવિષ્યની કોઈ પણ સફળતા કે સિદ્ધિનો આધાર પણ વર્તમાન સમય ઉપર જ છે. માટે મનમાંથી સઘળી નિર્બળતાઓ તથા ભય, શોક, દુઃખ, ચિંતા, હતાશા, નિરાશા વગેરે નકારાત્મક લાગણીઓને ખંખેરી પ્રસન્ન ચિત્ત બનીએ. મનને અપૂર્વ આનંદની ભાવોર્મિઓથી ભરી દઈએ. વર્તમાનકાળને શુભ ચિંતન અને ઉત્તમ પુરુષાર્થ દ્વારા શોભાવીએ. આપણી શક્તિનો ને જ્ઞાનનો પૂર્ણતઃ ઉપયોગ કરી વર્તમાનકાળને શુભ પ્રયત્નમાં ગાળીએ. આપણે તો સર્વોપરી પરમાત્માનાં સંતાનો છીએ એ કદી ન ભૂલીએ.

ભૂતકાળના પ્રસંગોનું સ્મરણ કરી, તે દરમ્યાન થયેલી ભૂલો શોધી, તેને સુધારી ફરી તેવી ભૂલોનું પુનરાવર્તન ન થાય તેવો મનમાં દૃઢ નિશ્ચય કરી પ્રયત્ન કરવો તે યોગ્ય છે, પરંતુ શોક ને વ્યગ્રતાને મનમાં પોષવા તે બિલકુલ યોગ્ય નથી.

ભવિષ્યમાં આવનારા સુખની કલ્પના કરી મનમાં પ્રસન્નતા વધારવી એ ચોક્કસ ઇચ્છનીય છે, પણ ભાવિના દુઃખના અનુમાનથી ભય પામી વ્યગ્ર થવું એ તો અયોગ્ય જ છે. આ મુદ્દો હંમેશાં ધ્યાનમાં રાખીને જીવનમાં આમૂલ પરિવર્તન લાવવા સતત પ્રયત્નશીલ બનીએ, એ જ ખરો પુરુષાર્થ છે.

.....

૧૦

મૂઝવણ અને ઉકેલ

મૂઝવણ : હું અશુભ વિચારોને રોકવા અને મારાં દુઃખોને દૂર કરવા માટે ખૂબ જ પ્રયત્ન કરું છું. તેમ છતાં મને તેમાં સફળતા નથી મળતી. તો તે અંગે મારે શું કરવું જોઈએ?

ઉકેલ : આપણને અનંતકાળથી એવી દૃઢ માનીનતા થઈ ગયેલી છે કે આપણે તુચ્છ જીવ છીએ અને અલ્પજ્ઞ, અશક્ત તથા અનેક વિકારો, દોષો ને ક્ષતિઓથી ભરેલા છીએ. આવા પ્રકારની જીવની ક્ષુદ્ર ‘હું’પણાની ભાવના જ્યાં સુધી રહે, ત્યાં સુધી અશુભ વિચારો કે વિકારોને કેવી રીતે ટાળી શકાય?

આપણું જીવપણું એ કેવળ અસત્ય છે, મિથ્યા છે. આપણું બ્રહ્મરૂપત્વ, પરબ્રહ્મરૂપપણું જ સત્ય છે. એવું અખંડ મનન-ચિંતન જ અશુભ વિચારો ને વિકારોને ટાળવાનો શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે. ઝાંઝવાના જળને એક વાર મિથ્યા જાણ્યા પછી પોતાની તરસ છીપાવવા કોઈ તેની પાસે જશે ખરું? સત્શાસ્ત્રો અને સત્પુરુષો પાસેથી તત્ત્વજ્ઞાન જાણીને એવો દૃઢ નિશ્ચય થયો હોય કે આપણે માયાબદ્ધ જીવ નથી, પરંતુ પરમાત્મારૂપ, પુરુષોત્તમરૂપ છીએ, નિત્યમુક્ત છીએ તો પછી અશુભ વિચારો-વિકારો ટાળવા માટે વ્યર્થ સંઘર્ષને ક્યાં સ્થાન છે?

અશુભ વિચારો-વિકારોનું આપણાં અંતઃકરણમાં ભલે

આવાગમન થયા કરે, તે અસત્ય જ છે. અને આપણને તેનાથી કદી કોઈ પણ પ્રકારની હાનિ થવાનો સંભવ નથી, કારણ કે આપણે તેનાથી બિલકુલ વિલક્ષણ, અલિપ્ત છીએ. આપણો તેની સાથે કોઈ સંબંધ જ નથી. અંતરમાં આવી ભાવના સ્થિર થવાથી અશુભ વિચારોનો પ્રવાહ ક્રમશઃ અટકી જશે.

અશુભ વિચારો-વિકારોનું વાસ્તવિકરૂપે કોઈ અસ્તિત્વ જ નથી. એ અસત્ય ને મિથ્યા છે. આભાસમાત્ર છે. તેની કોઈ બળવાન સત્તા નથી. આ પ્રકારની ભાવનાનું હૃદયમાં સ્ફૂરણ કર્યા કરવું, જેથી તેનું બળ, તેની તીવ્રતા ચોક્કસ ઘટી જશે. એ જ પ્રમાણે દુઃખ, દારિદ્રતા, વિપત્તિ, વ્યાધિ, ક્લેશ, નિર્બળતા વગેરે જીવપણાની મર્યાદિત ભાવનામાં જ રહેલાં છે. તેનું પણ કોઈ અસ્તિત્વ નથી એવું દૃઢપણે માનવું જોઈએ. દુઃખાદિનું સતત રટણ-ચિંતન કર્યા કરવાથી તેઓ આપણાં અંતઃકરણમાં વધુ ને વધુ દૃઢ થતાં જાય છે. તેથી આપણને તે સંબંધી કષ્ટ ને ક્લેશનો અનુભવ થાય છે, કારણ કે એ અસત્યને આપણે અજ્ઞાનથી સત્ય માની બેઠા છીએ. વસ્તુગતે તે આપણી મિથ્યા ભ્રાંતિ છે. ભ્રાંતિને દૂર કરવાનો એ જ ઉપાય છે કે ભ્રાંતિને ભ્રાંતિ જ જાણવી અને આપણા ચૈતન્યસ્વરૂપનું ને પરમાત્માના દિવ્ય સત્ય સ્વરૂપનું ચિંતન કરવું.

પરબ્રહ્મસ્વરૂપમાં પાપ, વિકાર, વ્યાધિ, દુઃખ, ક્લેશ, ભય, નિર્બળતા વગેરે મર્યાદિત જીવતત્ત્વના ગુણધર્મોનો લેશ પણ નથી. આપણે આપણી જાતને પરબ્રહ્મસ્વરૂપમાં એકાકાર કરીને આપણું મિથ્યા જીવપણું એમાં વિલીન

કરીને પરબ્રહ્મરૂપ છીએ, એવું જ અખંડ મનન-ચિંતન કરીએ તો આપણા અજ્ઞાન આધારિત મિથ્યા દુઃખાદિ ક્લેશો સૂર્ય ઊગતાં ધુમ્મસ જેમ વિખરાઈ જાય છે, તેમ અદૃશ્ય થઈ જાય છે. એ નિઃસંશય વાત છે.

આપણાં સ્વરૂપને આપણે પરબ્રહ્મરૂપે છીએ એમ માની પરબ્રહ્મ પરમાત્માના સ્વરૂપનું અખંડ ચિંતન-મનન કરીને એ વિચારમાં સુદૃઢ થઈએ, તો આપણી જીવપણાની મિથ્યા માનીનતા દૂર થઈ જાય છે. અને આપણા આત્મસ્વરૂપમાં પરબ્રહ્મ પરમાત્માના સ્વરૂપનો આવિર્ભાવ થતાં સઘળાં દુઃખો, વ્યાધિઓ, વિકારો, દોષો, ક્લેશો, ભય વગેરે સમૂળા દૂર થઈ જાય છે. ત્યારબાદ પૂર્ણબ્રહ્મ સર્વત્ર પ્રકાશે છે એવો સાક્ષાત્કાર અનુભવ થાય છે. પછી આપણને ક્યારેય એવી ભ્રાંતિ નથી થતી કે હું દુઃખી છું, રોગી છું, નિર્બળ છું, નિર્ધન છું વગેરે વગેરે.

ઉપર્યુક્ત બ્રહ્મવિચાર અથવા તત્ત્વવિચારનું સતત ચિંતન કરવું એ જ ખરી સાધના છે. બીજી બધી સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરવાની સાધનાઓ આની પાસે ગૌણ છે. એ સાધના સિદ્ધ થયે આત્મામાં પૂર્ણબ્રહ્મ પરમાત્માના દિવ્ય સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થાય છે અને ત્યારબાદ આપણા માટે આ વિશ્વમાં અશુભ કે અશુદ્ધ જેવું કંઈ જ રહેતું નથી.

મૂંઝવણ : મારે માટે મારા અધિકારની (સ્થિતિની) વૃદ્ધિ શી રીતે કરવી?

ઉકેલ : ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારની ભાવનાઓ, વિચારો તથા કર્મો દ્વારા વ્યક્તિ ઉચ્ચ અધિકાર ને ઉચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આપણે જે સ્થાને કે જે સ્થિતિમાં હોઈએ તેથી

વધુ ઉચ્ચ સ્થાન કે સ્થિતિની પ્રાપ્તિ કરવી હોય, આપણા અધિકારમાં વૃદ્ધિ કરવાની અભિલાષા હોય તો આપણે જે અધિકારમાં હોઈએ તેથી ઉચ્ચ કક્ષાના વિચારો અને કર્મો કરવાનો, પુરુષાર્થ કરવાનો પ્રયત્ન શરૂ કરી દેવો જોઈએ. એમ કરવાથી થોડા સમયમાં તેનું નક્કર પરિણામ આપણી સમક્ષ આવ્યા સિવાય રહેતું નથી. ઉચ્ચ પ્રકારના વિચારો, ભાવના ને કર્મોનું જ્ઞાન મેળવી એ દિશામાં સતત પુરુષાર્થ કરવાથી પોતાના અધિકારમાં વૃદ્ધિ થાય છે એ વાત નિશ્ચિત છે.

હવે આપણી સામે પ્રશ્ન એ છે કે હાલ આપણે કયા સ્થાને, કયા અધિકારમાં કે કઈ સ્થિતિમાં છીએ? અને તેનાથી ઉચ્ચ સ્થિતિ કે અધિકાર કયો છે? અને તેમાં કેવી રીતે વૃદ્ધિ કરવી?

અધિકારના ભેદ વ્યક્તિની યોગ્યતા-પાત્રતા પ્રમાણે અનેક પ્રકારના છે. તેમ છતાં સામાન્ય રીતે અધિકારનો નિર્ણય આ પ્રમાણે કરવો.

અધિકારના મુખ્ય ત્રણ ભેદ છે.

- (૧) શારીરિક અધિકાર
- (૨) માનસિક અધિકાર
- (૩) આધ્યાત્મિક અધિકાર

જે મનુષ્યને પોતાનાં શરીર તથા શરીર સંબંધી જ વિવિધ વિષયોમાં આસક્તિ હોય છે અને માનસિક કે આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ પ્રત્યે કાં તો અજ્ઞાત હોય છે અથવા તેનું જ્ઞાન હોવા છતાં પંચવિષયમાં તીવ્ર આસક્તિને લઈને તે પ્રત્યે દુર્લભ્ય હોય છે. આ પ્રકારના મનુષ્યો શારીરિક

અધિકારવાળા ગણાય છે. આવા મનુષ્યોને પુષ્કળ ધન મેળવવું, મોટા મોટા ધંધા ચલાવવા, કારખાનાંઓ કરવાં તથા બંગલા, બાગબગીચા, વાહનો, સુંદર વસ્ત્રો, અલંકારો, ખાણી-પીણીની સ્વાદિષ્ટ વાનગીઓ તથા શરીરની ઇંદ્રિયોની તૃપ્તિ માટે ભોગવિલાસનાં અન્ય સાધનોમાં જ અત્યંત અભિરુચિ હોય છે. તેમનું મનન-ચિંતન પણ હંમેશાં પંચવિષયો સંબંધી જ હોય છે. તેમની વાતો-ચીતો પણ મહદ્અંશે તે વિષયો સંબંધી જ હોય છે. ભૌતિક સુખો સિવાય એને બીજા કશામાં ખાસ રસ હોતો નથી. તેમના જીવનમાં જો અમુક પ્રકારનાં વિષયસુખોનો અભાવ હોય તો તેઓ વ્યગ્ર બની જાય છે. તેમને પોતાનું જીવન નિરસ લાગવા માંડે છે. વ્યગ્રતાને લઈને ક્યારેક તે પોતાની જાતને તથા બીજાને માટે પણ હાનિકર્તા બને છે. નવાં નવાં ભૌતિક સુખો અને વિષયભોગનાં સાધનો તેમને મળતાં રહે તો જ તેમને જીવન સાર્થક લાગે છે. કદાચ ધાર્મિક કાર્યો દાન-પુણ્ય, પૂજા-પાઠ, કથા-પારાયણો, યજ્ઞો, મંત્રજાપ વગેરે કરવા માટે તેઓ પ્રેરાય છે, તો પણ તેમની અભિલાષા તો તેવા કાર્યોથી વધુ ને વધુ ભૌતિક સુખો કેમ મળે, તે જ હોય છે. પ્રભુનું ભજન-સ્મરણ- ભક્તિ, તીર્થયાત્રા, દેવદર્શન વગેરે કરવા પાછળનો આશય પણ પોતે કરેલાં પાપકર્મો જેવાં કે છેતરપિંડી, છળ-કપટ, દગો, લાંચ, ભ્રષ્ટાચાર, દુરાચાર, હિંસા વગેરેનો ક્ષય થઈ જાય અને વધુ ભૌતિક સુખો મળે તેવા સ્વાર્થવાળો હોય છે.

બીજા પ્રકારના કેટલાક મનુષ્યને શારીરિક ભૌતિક સુખો કરતાં માનસ સુખોમાં-માનસિક આનંદમાં વધુ

અભિરુચિ હોય છે. તેમાં પણ કેટલાંક શારીરિક સુખો મેળવવા માટે માનસ અધિકારમાં વૃદ્ધિ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. અને કેટલાક લોકોને શારીરિક સુખો ગૌણ જણાય છે ને માનસિક સુખો મેળવવામાં વધુ રસ હોય છે.

સંસારનાં ભૌતિક સુખો મેળવવા માટે વિદ્યા સંપાદન કરી માનસિક શક્તિઓનો વિકાસ સાધવા જેઓ પ્રયત્ન કરે છે, તેઓ પહેલા જ પ્રકારના અર્થાત્ શારીરિક અધિકારવાળા જ છે. સાંસારિક સુખોને ગૌણ ગણી વિદ્યા-કલા સંપાદન કરી ઉચ્ચ પ્રકારનું માનસિક સુખ મળે તેવો પ્રયત્ન કરનાર વ્યક્તિ માનસ અધિકારવાળી ગણાય. અને તે પ્રથમ કહેલા શારીરિક અધિકારવાળા કરતાં ચડિયાતી છે.

પ્રથમ પ્રકારના અધિકારવાળા મનુષ્યો વિદ્યા-કલાથી માનસિક વિકાસ સાધી તેમણે ઇચ્છેલાં ભૌતિક વિષયસુખો મેળવી તેમાં જ રચ્યાપચ્યા રહે છે. તેથી તેમના માનસ અધિકારમાં થતી વૃદ્ધિ અટકી જાય છે. બીજા પ્રકારના અધિકારવાળા લોકોને ભૌતિક સુખો મળે તો પણ તેમાં લુબ્ધ થઈ જતા નથી, પરંતુ ઉચ્ચ પ્રકારનાં માનસ સુખ મેળવવામાં તેઓ વધુ પ્રયત્નશીલ બને છે. અને માનસિક વિકાસમાં તેઓ વધુ ને વધુ વૃદ્ધિ કરે છે.

હવે ત્રીજા પ્રકારના આધ્યાત્મિક અધિકારવાળા મનુષ્યોની વાત કરીએ. આ પ્રકારના મનુષ્યોને જેમ શારીરિક વિષયસુખો ક્ષુલ્લક, ક્ષણભંગુર ને તુચ્છ લાગે છે અને તેમાં અભિરુચિ નથી થતી, તેમજ માનસિક વિકાસ સાધવા વિવિધ વિદ્યા-કલા સંપાદન કરી માનસ સુખો

મેળવવામાં પણ રસ નથી હોતો. તેમને તો કેવળ પરમઅર્થ આત્મા-પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરી તે સંબંધી શાશ્વત સુખ-શાંતિ-આનંદ મેળવવાની જ તાલાવેલી હોય છે. એ દિશામાં જ ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ સાધવાનો જ પ્રયત્ન તેઓ સતત કરતા રહેતા હોય છે. સાચા માર્ગદર્શક સદ્ગુરુની શોધ કરી શ્રેયમાર્ગનો સર્વોત્કૃષ્ટ ધ્યેય શી રીતે સિદ્ધ થાય, એની જ એક ચિંતા હોય છે. બીજું જગત સંબંધી, શરીર સંબંધી કે માનસ સંબંધી બધું જ તેમને મન ગૌણ હોય છે. તેમનો કર્મયોગ નિઃસ્વાર્થ સેવા, પરોપકાર ને અન્યના અભ્યુદય માટેનો હોય છે. તે દ્વારા પણ તેમનો આશય તો શ્રેયને પંથે સર્વોચ્ચ ધ્યેય સિદ્ધ કરવાનો જ હોય છે. આવા પ્રકારના મનુષ્યો શ્રેષ્ઠ અધિકારવાળા ગણાય.

હવે આપણે આમાં કયા અધિકારવાળા, કઈ સ્થિતિવાળા છીએ તેનો નિર્ણય કરવો સહેલો થઈ જશે. અંતઃકરણમાં અંતર્દૃષ્ટિ કરીને તપાસ કરવી કે આપણા દિવસનો વધુ સમય કેવા પ્રકારના વિચારોમાં, ભાવોમાં કે કાર્યોમાં તથા કેવા પ્રકારનાં સુખો મેળવવાના પ્રયત્નમાં વ્યતિત થાય છે?

જો વ્યક્તિને સર્વશ્રેષ્ઠ આધ્યાત્મિક અધિકારમાં વિકાસ કરવો હોય તો પોતાનું સમગ્ર જીવન ક્રમે ક્રમે ધડમૂળમાંથી પ્રયત્નપૂર્વક બદલી નાખવું જોઈએ. પોતાના અયોગ્ય સ્વભાવ તથા વાણી-વર્તન સુધારી નાંખવા જોઈએ. નીચી હલકી કક્ષાના વિચારો અને કર્મોનો ત્યાગ કરી ઉત્તમ પ્રકારના વિચારો અને કર્મો દ્વારા શ્રેષ્ઠ અધિકારમાં પ્રવેશ થાય અને તેમાં ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થાય અને પ્રભુપ્રાપ્તિરૂપ

મૂઝવણ અને ઉકેલ

સર્વોચ્ચ ધ્યેય સિદ્ધ થાય તેવો પ્રયત્ન કરી જીવનને સાર્થક બનાવવું જોઈએ. એ જ મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે.

.....

૧૧

મદદયાચના માટેની યોગ્યતા

માનવસમાજમાં આપણને અવારનવાર એવા ઘણા મનુષ્યોનો અનુભવ થાય છે કે જેઓ હંમેશાં નાણાની ભીડમાં જ રહેતા હોય. એમાંના ઘણા લોકો બીજા પાસેથી દેવું કરીને અથવા ઉધાર લઈને પોતાનો વ્યવહાર ચલાવ્યા કરતા હોય છે. એ લોકો ધન સંબંધી ફરિયાદ કરી દુઃખનાં રોદણાં જ રડતા રહેતા જણાય છે. તેઓને પોતાનામાં કંઈક ઊણપ છે કે દોષ છે તેવું લાગતું જ નથી હોતું. તેથી તેઓ કુદરત, પરમાત્મા કે પોતાના પ્રારબ્ધ ઉપર દોષારોપણ કરે છે, પરંતુ સૂક્ષ્મ રીતે તેમની એવી પરિસ્થિતિનું અવલોકન કરવામાં આવે તો તેમનામાં રહેલી ક્ષતિઓ ને નબળાઈઓ જણાયા વગર રહેતી નથી.

કેટલીક વખત આવી વ્યક્તિઓ પ્રામાણિક, કરકસરવાળી કે ઉદ્યમી પણ હોય છે તો પણ પોતાના નિર્બળ વિચારો ને નકારાત્મક વલણ (Negative Attitude) ને લઈને નિર્ધનતાને સતત આમંત્રણ આપ્યા કરે છે. જો એમ ન હોય તો નિર્ધનતા તેમને ત્યાં લાંબો સમય શું કામ રહે? નિર્ધનતાની સ્થિતિ કાંઈ અચલ નથી.

તેવા લોકોમાં રહેલાં આળસ, પ્રમાદ, નિરાશા, નિરુત્સાહ, આત્મશ્રદ્ધા તથા પરમાત્મામાં શ્રદ્ધાની ખામી વગેરે નકારાત્મક ભાવો જ તેમની નિર્ધન અને દુઃખદ સ્થિતિ ટકાવી રાખવામાં કારણભૂત હોય છે. ભવિષ્યનાં

દુઃખ, વિપત્તિ અને મુશ્કેલીઓનો ભય, ભૂતકાળમાં ભોગવેલાં દુઃખો તથા સંસારમાં બધે દુઃખ જ ભરેલું છે, એવા નબળા વિચારોમાં જ તેઓ નિરંતર રાચ્યા કરતા હોય છે. આવા નિર્માલ્ય વિચારો ગમે તેવા ઉદ્ધમી અને વ્યવહારકુશળ વ્યક્તિને પણ નિરાશા અને વિપત્તિની ઊંડી ગર્તામાં ધકેલી દેવા માટે પૂરતા છે.

સંકટ સમયે કોઈ ખરેખરી યોગ્યતાવાળી વ્યક્તિને પૈસાની મદદ કરવી તે બેશક ઇચ્છનીય છે, પરંતુ પાત્રતા જોયા સિવાય દરેક વ્યક્તિને આર્થિક સહાય કરવાની ટેવ હોવી તે મદદ કરનાર તેમજ મદદ સ્વીકારનાર બંને વ્યક્તિ માટે હાનિકર્તા નીવડે છે, કારણ કે પાત્રતા જોયા સિવાય કુપાત્રને મદદ આપવાથી ધનનો દુરુપયોગ થાય છે. તે અનર્થકારી જ ગણાય. કોઈ વ્યક્તિ નિઃસ્વાર્થભાવે અન્યના કલ્યાણની ભાવના રાખીને મદદ કરે તો તેને તે હાનિકારક ન બને, પરંતુ યોગ્યતા વગરની મદદ સ્વીકારનાર વ્યક્તિ માટે તે ચોક્કસ હાનિકારક બને છે.

જેમ કોઈ વ્યક્તિને અજીર્ણનો રોગ થયો હોય અને તેના ઉપાય તરીકે પાચનશક્તિ વધે તે હેતુથી કોઈ વૈદ્યે તેને બે-ચાર માઈલ ચાલવાનો વ્યાયામ કરવાની સલાહ આપી હોય અને તે વ્યક્તિ ઉપર દયા લાવીને આપણે તેને ગાડીમાં બેસાડી ફેરવીએ તો તેમાં તેનું હિત નહિ, પણ અહિત જ થાય છે. તેમ વિપત્તિથી કષ્ટ પામતી વ્યક્તિને તેની મુશ્કેલીનાં કારણો શોધી તેને દૂર કરવાના ઉપાયો બતાવી તેને પ્રયત્નશીલ બનાવવાને બદલે કેવળ આર્થિક સહાય કરવાથી તેને લાભને બદલે હાનિ થવાનો વધુ

સંભવ છે. મોટે ભાગે પાત્રતા વગરના જરૂરિયાતમંદને પૈસાની સહાય કરવાથી તેને હાનિ થાય છે. એક વખત મુશ્કેલીમાં કોઈનો ટેકો મળે એટલે બીજી વખત તે તેનાથી વધારે મદદ મેળવવાની અપેક્ષા રાખતો થઈ જાય છે. આવું વારંવાર બનવાથી તે બીજાની મદદ ઉપર જ અવલંબન રાખતો થઈ જાય છે. તે અન્યની સહાય વગર જીવી જ ન શકે એવો પાંગળો બની જાય છે. તેને અન્ય પાસે મદદ મેળવવાની કુટેવ પડી જાય છે, જે કુટેવ દુર્વ્યસન જેટલી જ હાનિકારક હોય છે. એક વખત દેવું કરવાની ટેવ પડી જાય પછી તે વધુ ને વધુ દેવાદાર થતો જાય છે. અંતે મૃત્યુ પર્યંત દેવાદાર ન મટતાં પોતાનાં સંતાનોને પણ વારસામાં દેવું સોંપતો જાય છે.

એવી વ્યક્તિને પ્રથમ વખતે જ કોઈએ દ્રવ્યની મદદ ન કરી હોત તો તે પોતાની માનસિક શક્તિઓનો વિશેષ વિકાસ કરવા માટે પુરુષાર્થ કરત. અને તેના મનની નિર્બળતા વધી ન હોત. તે સ્વાશ્રયી બનવા પ્રયત્ન કરત.

બીજાઓનું કલ્યાણ તેમજ અભ્યુદય ઇચ્છતા દાતાઓએ બીજાને મદદ ન જ કરવી જોઈએ એમ કહેવાનું અહીં બિલકુલ તાત્પર્ય નથી. ઘણી વખત આત્મશ્રદ્ધાવાળી ને ઉદ્યમી વ્યક્તિને જરા સરખી સહાય કરવાથી તેનું આખું જીવન સુધરી જતું હોય છે. એવી વ્યક્તિને ખરા વખતે જો મદદ ન મળે તો સંસારસાગરમાં તેની નાવ ડૂબી જાય તેવું પણ બને. આ પ્રકારની વ્યક્તિ વારંવાર મદદ માટે આશા નથી રાખતી. ઠોકર વાગવાથી પડી ગયેલ વ્યક્તિને કોઈનો જરા સરખો ટેકો મળવાથી તે પોતાની મેળે

ઊઠવાનો પ્રયત્ન કરે એવી વ્યક્તિને નિઃસંદેહ સહાય કરવી જોઈએ. પરંતુ કેવળ બીજાના ટેકાનો જ આધાર રાખી ઊઠવા માટે સ્વયં પ્રયત્ન ન કરનારને મદદ કરવા જતાં અટકવું જોઈએ. એને પોતાની મેળે જ ઊઠવા દેવો, તેમાં ભલે તેને સહન કરવું પડતું હોય. આત્મશ્રદ્ધાવાન ને પુરુષાર્થી વ્યક્તિને ક્યારેક ખરે વખતે મદદ મળવાથી તેની મુશ્કેલી દૂર થઈ જતાં તે મદદ કરનારનો ઉપકાર કદી ભૂલતી નથી. અને યેનકેન પ્રકારેણ તેનો બદલો જરૂર વાળે છે. જ્યારે કેવળ બીજાની મદદની જ અપેક્ષાવાળા ઉપકાર કરનાર ઉપર પણ અપકાર કરે છે. જેનું ખાય છે, તેનું જ ખોદતા હોય છે. એવા કુપાત્રને સહાય કરવી બિલકુલ યોગ્ય નથી.

અમુક ધનાઢ્ય વ્યક્તિ કેવળ યશ, કીર્તિ ને પ્રસિદ્ધિ માટે જ બીજાઓને દાન તથા મદદ કરતી હોય છે. એવા દાતાઓને પણ પ્રસિદ્ધિ મેળવવાના આશયથી કરેલું દાન હાનિકર્તા છે. દાનની ક્રિયા હાનિકારક નથી નીવડતી, પરંતુ તેની પાછળનો પ્રસિદ્ધિનો ભાવ, કીર્તિનો મોહ તેના આત્માની ઉન્નતિમાં ચોક્કસ વિઘ્નકારક છે. પુષ્કળ ધન-સંપત્તિ હોવા છતાં કોઈને મદદ ન કરવાની ભાવનાવાળા કેવળ સ્વાર્થપરાયણ લોકો પણ સમાજને માટે દુષણરૂપ છે. તેમની પાસે પડી રહેલો ધનનો ઢગલો પણ ઉકરડાની જેમ સડે છે અને કોઈના ઉપયોગમાં આવતો નથી. એ સંચય કરેલા ધનમાં તેને આસક્તિ રહેવાથી મૃત્યુ વખતે અને મૃત્યુ બાદ પણ તેને શાંતિ મળતી નથી. એ રીતે પ્રસિદ્ધિના રાગવાળા તથા ધન-સંપત્તિ હોવા છતાં અન્યને સહાય ન

કરનાર કંજૂસ ને સ્વાર્થપરાયણ લોકો પણ પોતાને તથા સમાજને હાનિકર્તા છે. જે દાતાઓ કીર્તિ-પ્રસિદ્ધિના રાગે રહિત, નિઃસ્વાર્થભાવે, બીજાના કલ્યાણની ઉદાત્ત ભાવના સાથે કેવળ પ્રભુપ્રસન્નતા માટે પાત્રતાનો ખ્યાલ રાખી બીજાને મદદ કરે છે તેઓ શ્રેષ્ઠ દાતાઓ છે. તેઓ દાનની પ્રવૃત્તિ દ્વારા પોતાનું તથા બીજાનું શ્રેય સાધવામાં જ હિત સમજે છે.

જે પુરુષાર્થી, આત્મશ્રદ્ધાવાન તથા પ્રભુમાં પ્રેમ અને અનન્ય નિષ્ઠા હોય તેવી વ્યક્તિને પ્રારબ્ધવશાત્ કે સંજોગવશાત્ આપત્તિ આવતાં ક્યારેક દેવું કરવાનો પ્રસંગ બને, ત્યારે અન્યની પાસેથી આર્થિક મદદ લેવા જતાં પહેલાં સહેજ થોભી જવું. પહેલાં સ્વપ્રયત્નથી આવી પડેલ મુશ્કેલીને દૂર કરવાનો પુરુષાર્થ કરી જોવો. પ્રભુમાં અટલ શ્રદ્ધા રાખી પ્રયત્નમાં ચોક્કસ પ્રભુની સહાય ભળશે જ અને સફળતા મળશે જ એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. પ્રભુમાં અડગ શ્રદ્ધાવાન ને પુરુષાર્થી વ્યક્તિને પ્રભુ ચોક્કસ સહાય કરે છે. તેને માટે પ્રેરણા દ્વારા અથવા અનુકૂળ સંજોગો ઊભા કરીને એમ કોઈ પણ પ્રકારે સહાય કરે છે.

જેવી રીતે વ્યવહારમાં યોગ્યતા સિવાય મદદ કરવી હિતાવહ નથી, તેવી રીતે આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં પણ યોગ્યતા-પાત્રતાનો વિચાર કર્યા વગર જ્ઞાનદાન, માર્ગદર્શન, અનુગ્રહ વગેરે દ્વારા સહાય કરવાથી તેવી આધ્યાત્મિક સહાય કરનારને, સહાય લેનાર કુપાત્રને તથા સમાજને માટે હાનિકર્તા બને છે. ઈતિહાસ-પુરાણગ્રંથોમાં દેવોની કે ઋષિઓની આશિષ, વરદાન કે સહાય મેળવી અસુરોએ

સમાજમાં કેવો કાળો કેર વર્તાવેલો તે નોંધાયેલું છે. દરેક યુગમાં તેમ બનતું હોય છે. માટે કુપાત્રને કે નિર્બળ, વિષયી, આળસ-પ્રમાદવાળી વ્યક્તિને આધ્યાત્મિક સહાય કરવી તે હિતાવહ નથી, તે અનર્થકારી બને છે. તે સમય અને શક્તિનો વ્યયમાત્ર છે. જેને ખરેખર ત્વરા ને ખપ છે, જે થોડા માર્ગદર્શનથી પ્રયંડ પુરુષાર્થ કરી શ્રેયમાર્ગે વિકાસ સાધવા તત્પર છે એવા પાત્ર મુમુક્ષુ સાધકને જ આધ્યાત્મિક સહાય કરવી ઇચ્છનીય છે. આ વાત પણ જ્ઞાની વ્યક્તિએ લક્ષ્યમાં રાખવી ઘટે.

જેઓને પ્રભુના સ્વરૂપમાં તથા સત્પુરુષમાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા ને આત્મવિશ્વાસ છે અને જેઓ ઉદ્યમી અને પુરુષપ્રયત્ન કરવાવાળા છે, તેમની આપત્તિઓ ને દુઃખો સૂર્યોદય થતાં ધુમ્મસની જેમ વિખરાઈ જાય છે. પ્રભુકૃપાથી સઘળી મુશ્કેલીઓ દૂર થઈ જાય છે અને પોતાના ધ્યેયને સિદ્ધ કરી લે છે.

.....

૧૨

નિર્દોષતા સાબિતીની અનાવશ્યકતા

આપણે પ્રાપ્ત કરેલા જ્ઞાનને અનુભવમાં ઉતારી આપણે માનવસેવા, પરમાર્થ વગેરે કોઈ કલ્યાણકારી શુભ પ્રવૃત્તિ કરતા હોઈએ, પરંતુ બીજા લોકોને આપણી સદ્પ્રવૃત્તિઓનું સત્યસ્વરૂપ ન સમજવાથી તેઓ તેમાં દોષ કે ક્ષતિઓ જુએ છે. અથવા ક્યારેક દ્વેષી ને ઈર્ષાળુ લોકો પણ દોષ કાઢે છે. આવા પ્રસંગોએ આપણી પ્રવૃત્તિ આવાં ને આટલાં કારણોથી નિર્દોષ છે, એવું સાબિત કરવાનો પ્રયત્ન આપણે કદી ન કરવો જોઈએ. એમ કરવાથી આજે આપણે એક વ્યક્તિને સાબિત કરી આપીએ તો કાલે વળી કોઈ બીજાને આપણી પ્રવૃત્તિ દોષવાળી લાગે. આ વિશ્વમાં આપણાથી વિરુદ્ધ પ્રકૃતિ તથા વિચારસરણીવાળા અનેક મનુષ્યો હોય છે. તેથી કેટલાને આપણી પ્રવૃત્તિની નિર્દોષતા સાબિત કરી આપીશું? એવી મગજમારીમાં જો આપણે ઊતરીશું તો પ્રભુ દ્વારા આપણને ફાળે આવેલું આપણું કર્તવ્ય આપણે ક્યારેય પૂર્ણ નહિ કરી શકીએ. અને સમય ને શક્તિનો ખોટો વ્યય થશે તે આપણા માટે અહિતકર બનશે. આપણી પ્રવૃત્તિની નિર્દોષતા બીજા પાસે સાબિત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો તે આપણા મનની એક પ્રકારની નિર્બળતા છે. કોઈ પણ શુભકાર્ય કરવામાં, ‘સારા કામમાં સો વિઘ્ન’ એ ઉક્તિ પ્રમાણે ઈર્ષા-દ્વેષવાળા લોકો વિરોધ

કરવા કે વિઘ્ન નાંખવા પ્રયત્ન કરતા જ હોય છે. પરંતુ તે પ્રત્યે દુર્લક્ષ રાખી, પ્રભુમાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા સાથે આપણી શુભપ્રવૃત્તિ આપણે કરતા રહેવી જોઈએ. એ પ્રવૃત્તિ નિઃસ્વાર્થભાવ સાથે કેવળ પ્રભુપ્રસન્નતા માટે થવી જોઈએ એ આવશ્યક છે.

આપણે જો આપણા મનોબળને અને આત્મબળને વિકસાવવું હોય તો આપણા વિશે બીજાઓનો શો અભિપ્રાય છે, કેવી ધારણા છે, એ બાબત લક્ષ્યમાં ન લેવી. આપણા કર્તવ્યમાં તન-મનથી પ્રયત્નશીલ રહેવું અને જ્યાં સુધી તે પૂરું ન થાય ત્યાં સુધી અટકવું નહિ.

બીજા લોકો આપણા વિશે સ્વાર્થી, દંભી, લોભી, કપટી, ધૂર્ત વગેરે ગમે તેવા અભિપ્રાયો ઉચ્ચારે અથવા તેવો પ્રચાર કરવાનો હિન પ્રયત્ન કરે તો પણ આપણા સત્યમાર્ગથી ને આપણા ધ્યેયથી આપણે વિચલિત થવું ન જોઈએ. તેમજ આપણા કર્તવ્યપાલનમાં શિથિલ પણ ન થવું જોઈએ. આપણું જીવન પરમાત્મા, સત્પુરુષ ને સત્શાસ્ત્રોની આજ્ઞા તથા સિદ્ધાંતાનુસાર છે કે નહિ, તેની જ એક ચિંતા હોવી જોઈએ. જીવન જો તે પ્રમાણે હોય તો પછી કોઈ વાતનો ભય રાખવાની અવશ્યકતા ક્યાં છે?

આ લોકમાં તો ઈશ્વરના રામ, કૃષ્ણ, બુદ્ધ વગેરે અવતારો તથા મીરાંબાઈ, નરસિંહ મહેતા, કાઈસ્ટ, સૉક્રેટિસ જેવા જગતના સંત-મહાત્માઓને તથા સર્વાવતારી ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ અને તેમના સંત-મુક્તોને પણ લોકોએ પોતાની મર્યાદિત બુદ્ધિથી માધ્યા-તોળ્યા છે. એમને કષ્ટ દેવામાં તથા ઘણું અઘટિત

બોલવામાં બાકી નથી રાખ્યું, તો આપણી શી ગણતરી? બીજા લોકો આપણને લક્ષાધિપતિ કે કરોડપતિ કહે તો આપણે કોઈ લક્ષાધિપતિ કે કરોડપતિ થઈ નથી જતા! તેમ બીજાઓ આપણને હલકા કે દુર્જન ગણાશે તો આપણે દુર્જન થઈ જવાના નથી. તેથી આપણા વિશેના બીજા લોકોના અભિપ્રાયો માટે વ્યર્થ ચિંતા કરવાની કે ભય રાખવાની જરૂર નથી. હાથી પાછળ શ્વાન ભસે તેની હાથીને કોઈ અસર થતી નથી. તેમ પોતાના કર્તવ્યપાલનમાં અડગ, નિષ્ઠાવાન અને પ્રયત્નશીલ વ્યક્તિને જગતના તમામ લોકોનો બડબડાટ સ્પર્શી શકતો નથી. આખરે વિજયમાળા એવા પરમાત્મામાં અડગ શ્રદ્ધાવાળા, નિર્ભય ને નિષ્ઠાવાળા પુરુષોના જ કંઠમાં આવી પડે છે, એ વાત નિશ્ચિત છે.

.....

૧૩

આરોગ્ય વિચાર

પોતાને ઉત્તમ પ્રકારનું આરોગ્ય મળે એવું ન ઇચ્છતી હોય એવી એક પણ વ્યક્તિ આ જગતમાં નહિ મળે! સદીઓથી માનવજાત તન-મનનું ઉત્તમ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય તેવો પ્રયત્ન કરતી આવી છે. તેમ છતાં ભાગ્યે જ કોઈને પૂર્ણ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થયેલું દેખાય છે.

સત્શાસ્ત્રો માનવશરીરને દેવોને પણ દુર્લભ એવું પરમાત્માનું મંદિર કહીને બિરદાવે છે. એમ છતાં અસંખ્ય માનવશરીરો તપાસતાં ભાગ્યે જ એવું શરીર જોવામાં આવે છે કે તેને જોતાં એમ લાગે કે આ શરીરમાં નિઃશંકપણે પરમાત્માનો વાસ છે! જે સ્થાનમાં પરમાત્માનો નિવાસ હોય એ સ્થાન નિર્મળ, પવિત્રતાની સુવાસ સર્વત્ર પ્રસરાવતું, દિવ્ય આત્મા-પ્રભાએ યુક્ત, સુંદર ને દેદીપ્યમાન હોવું જોઈએ કે તેને જોતાં જ જોનારને અપૂર્વ આનંદ ને પ્રસન્નતાની લાગણી ઉદ્ભવે. તે આંતર-બાહ્ય વિશુદ્ધ અને ઓજસપૂર્ણ, તૈજસપૂર્ણ હોવું ઘટે. પ્રભુના નિવાસસ્થાનરૂપ એવા દેહમંદિરમાં અદ્ભુત ને અલૌકિક સામર્થ્યવાળી ઇંદ્રિયો, અંતઃકરણ, વિવિધ માનસિક તેમજ આધ્યાત્મિક શક્તિઓ અને અસાધારણ સંકલ્પશક્તિ તથા આત્મબળ પ્રગટેલાં હોવા જોઈએ. જે દેહમાં આ કહ્યું એમાંનું કંઈ જ ન હોય તો ત્યાં પરમાત્માનો નિવાસ છે એમ શી રીતે માની શકાય? મલિન જગ્યાએ તૃણની ઝૂંપડીમાં ચકવર્તી રાજા

રહે છે તેમ કોઈ કહે તો તે શી રીતે માનવામાં આવે?

દેવોને દુર્લભ દેહમંદિરો આજે કંપારી છૂટી જાય એવી દુર્દશાયુક્ત સ્થિતિમાં જોવા મળે છે! માનવીને કેન્સર, ક્ષય-ટીબી, હૃદયરોગ, મધુપ્રમેહ (ડાયાબિટીસ), હાઈબ્લડપ્રેશર, લીવર-કિડનીની તકલીફો, શ્વાસના રોગો, એઈડ્ઝ, કમળો, ટાઇફોઈડ, મલેરિયા, ફ્લુ, અનેક પ્રકારના ચામડીના રોગો તથા માનસિક અને મનોદૈહિક રોગો વળગેલા હોય છે. કોઈનું શરીર હાડકાંના માળખા જેવું હોય છે, તો કોઈનું શરીર મેદને કારણે હાથીના મદનિયાં જેવું હોય છે. કોઈક અકાળે વૃદ્ધાવસ્થાવાળા, કોઈક નિસ્તેજ આંખોવાળા, કોઈ કાને બહેરાશવાળા, કોઈ સડી ગયેલા દાંત તથા દુર્ગંધયુક્ત મુખવાળા, કોઈક હરતી ફરતી લાશ જેવા એમ અનેક પ્રકારની વિકૃતિઓયુક્ત નજરે પડે છે.

કોઈક ક્રોધાગ્નિની ભઠ્ઠી જેવા તો કોઈ વિષયવાસનાનાં પૂતળા જેવા, આળસ-પ્રમાદ, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, માન, ઈર્ષ્યા, દ્વેષ વગેરે અનેક પ્રકારના દોષોએ યુક્ત હોય છે. ડ્રગ્સ, દારૂ, તમાકુ, જુગાર, વ્યભિચાર વગેરે દુર્વ્યસનોમાં રત, વિકૃતિ, કુરુપતા ને વ્યાધિઓવાળા ખંડેર જેવા આ દેહમંદિરોમાં પ્રભુનો વાસ શી રીતે શક્ય બને? નિજમંદિરો શી રીતે સંભવે?

વહાલા મિત્રો! આપણને આપણા શરીરની, મનની તથા અંતઃકરણની આવી ક્ષતિઓવાળી ને દોષે યુક્ત સ્થિતિ જોઈને કદાચ એમ લાગે કે આવા શરીરને આપણે પ્રભુનું નિવાસસ્થાન કેવી રીતે બનાવી શકીશું? તો તેને માટે વ્યગ્ર

થવાની જરૂર નથી. આપણે ઇચ્છીએ તો આપણા દેહને ચોક્કસ પ્રભુનું મંદિર બનાવી શકીએ. પરમાત્મા તો પોતાની અનંતશક્તિઓ સાથે આપણા દેહમંદિર દ્વારા પ્રકાશવા માટે તૈયાર જ છે. પરંતુ અજ્ઞાનતા, અસંયમીપણું, અસાવધાનતાથી આપણે આપણા દેહમંદિરને ખંડેર જેવું બનાવી દીધું છે. તેથી પરમાત્મા આપણા દેહમંદિર દ્વારા પ્રકાશતા નથી. જેમ કોઈ ઉત્તમ સંગીતકારને તૂટેલી વીણા આપીએ તો તેના દ્વારા તે પોતાની કલા કઈ રીતે પ્રગટ કરી શકે? એવી જ રીતે અનેક પ્રકારના દોષો, વિકૃતિ ને મલિનતાવાળા આપણા શરીર દ્વારા પરમાત્મા સર્વશક્તિમાન હોવા છતાં પ્રકાશતા નથી.

તન-મનનું યથાર્થ આરોગ્ય ને નિર્મળતા પ્રાપ્ત થતાં સૂર્યને આવરી રહેલું વાદળ ખસી જાય ને સૂર્ય પૂર્ણકળાએ પ્રકાશી ઊઠે છે, એ જ રીતે શરીર દ્વારા પરમાત્મા પણ પ્રકાશે છે, manifest થાય છે, તેમનો આવિર્ભાવ થાય છે.

તન-મનનું યથાર્થ આરોગ્ય ને પવિત્રતા સંપાદન કરવાં તે દરેક માનવનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. કેટલાક મનુષ્યો સારી રીતે ખાઈને પચાવી શકતા હોય છે. હરીફરી શકતા હોય છે. કલાકો સુધી શારીરિક ને માનસિક શ્રમ પણ કરી શકતા હોય છે. ગાઢ નિદ્રા લઈ શકતા હોય છે. તેથી તેઓ એમ માની લે છે કે તેમણે પૂર્ણ આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરી લીધું છે. વસ્તુગતે આવા સામાન્ય આરોગ્યમાં અને પૂર્ણ આરોગ્ય (holistic health)માં જમીન-આસમાનવત્ તફાવત છે.

વ્યક્તિ જ્યારે પૂર્ણ આરોગ્યવાન બને છે, ત્યારે તેનાં શરીરના દરેકે દરેક કોષમાં પરમાત્માની દિવ્યતા પ્રકાશતી

હોય છે. શરીરના પરમાણું એ પરમાણુંમાં આમૂલ પરિવર્તન આવી જાય છે. ઇન્દ્રિયો અંતઃકરણમાં અલૌકિક સામર્થ્ય પ્રગટે છે. પ્રબળ સંકલ્પ અને આત્મબળ પૂર્ણરૂપે વિકસેલાં હોય છે. સમગ્ર પ્રકૃતિ ઉપર તેમનો અકલ્પ્ય કાબૂ હોય છે. રોગનાં જીવાણું તો શું પણ રોગની કલ્પના સરખી પણ તેમને સ્પર્શી શકતી નથી. તેમને કોઈ પણ પ્રકારનાં આવરણો નડતાં નથી. તેઓ નિરાવરણ સ્થિતિવાળા હોય છે. એવા પૂર્ણ આરોગ્યવાન સિદ્ધપુરુષોનાં શરીરમાં ક્યારેક રોગ કે મંદવાડ જેવું જણાય તે બીજા જીવોના કલ્યાણ અર્થે જ હોય છે. તેમના મંદવાડમાં દિવ્યભાવ સહિત મહિમાથી જે વ્યક્તિ સેવા કરે તેનાં સઘળાં પાપકર્મોનો ક્ષય થઈ તેનું ત્વરિત ગતિએ આધ્યાત્મિક ઊર્ધ્વીકરણ થાય છે. સિદ્ધમુક્તનો મંદવાડ પણ પ્રારબ્ધવશાત નહિ, પરંતુ તેમણે પોતાની ઇચ્છાથી સ્વતંત્રપણે ગ્રહણ કરેલો હોય છે. દુઃખ કે વેદનાનો તેમને લેશમાત્ર અનુભવ થતો નથી.

સામાન્ય આરોગ્યવાળા મનુષ્યના શરીરમાં રોગનાં, વિકૃતિનાં બીજ છુપાયેલાં હોય છે. તેથી તે અજ્ઞાન હોય છે, પણ જ્યારે તે રોગરૂપે તેના શરીરમાં પ્રગટ થાય છે, ત્યારે જ વ્યક્તિને તેનું ભાન થાય છે. પછી રોગને પરવશ થઈ તે દુઃખ ને વેદનાની અનુભૂતિ કરે છે.

અવતારી પુરુષો તથા મુક્તપુરુષોનું માનવ શરીરનું ધારણ કરવું કે તેનો ત્યાગ કરવો તેમાં તેઓ કર્માધીન નથી હોતા, પરંતુ સ્વતંત્ર હોય છે. જીવોના આધ્યાત્મિક ઊર્ધ્વીકરણ માટે જ તેમની કેવળ મનુષ્યલીલા હોય છે. જ્યારે સામાન્ય મનુષ્યને માનવશરીર તેનાં પ્રારબ્ધકર્મના

ભોગ અર્થે મળેલું હોય છે. બદ્ધ જીવો માયાના સત્વાદિ ગુણો અનુસાર કર્મ કરવામાં સ્વતંત્ર છે, પણ પ્રારબ્ધ કર્મોનું ફળ ભોગવવામાં પરતંત્ર છે. આમ હોવા છતાં કુદરતી, નિર્મળ, ચારિત્ર્યસભર, સંયમી ને પ્રભુની આજ્ઞાનુસાર પ્રયત્નપૂર્વક જીવન જીવવામાં આવે તો તેઓ ધીમે ધીમે પ્રભુના અનુગ્રહથી ઉત્તમ આરોગ્ય સંપાદન કરી પ્રભુપ્રાપ્તિનાં સાધનો કરી શકે છે.

માનવીએ પોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી અનેક પ્રકારની વૈજ્ઞાનિક શોધખોળ કરી છે અને એ ક્ષેત્રમાં અવિરતપણે વિકાસ થયા કરે છે, પરંતુ યથાર્થ આરોગ્ય, પૂર્ણ આરોગ્ય મેળવવામાં તે પ્રમાદ સેવે છે. આરોગ્ય ઉપર અત્યાર સુધીમાં અનેક ગ્રંથો રચાયા છે. અનેક પ્રકારનાં ઔષધો બનાવાયાં છે. અનેક પ્રકારનાં રસાયણો, ચૂર્ણો, ક્વાથ, ગોળીઓ વગેરે શોધાયેલાં છે. અનેક પ્રકારની સારવાર પદ્ધતિઓ જેવી કે એલોપથી, હોમિયોપથી, નેચરોપથી, આયુર્વેદ, યુનાનિ પદ્ધતિ તથા ઓલ્ટરનેટિવ મેડિસીન જેવી કે કલર થેરેપી, મેગ્નેટ થેરેપી, વૉટર થેરેપી, એક્યુપંચર, એક્યુપ્રેશર વગેરે વગેરે અસંખ્ય ઉપચાર પદ્ધતિઓ શોધાયેલી છે. અનેક હોસ્પિટલો, દવાખાનાંઓ, ક્લિનિકો, ઔષધાલયો હોવા છતાં બહુ જ થોડા મનુષ્યો સંપૂર્ણ નીરોગી ને યથાર્થ આરોગ્યવાળા હોય છે.

આનું મુખ્ય કારણ એ છે કે વ્યક્તિને પોતાના શરીર પ્રત્યેનો તુચ્છ અહંકાર, ‘હું’પણાની ક્ષુદ્ર ભાવના શરીર સાથે જીવાત્માને આસક્તિપૂર્વક બાંધી રાખે છે. તેથી

જીવાત્મા માયાના ગુણોમાં આવી જઈ સારાં-નરસાં અનેક કર્મોનો કર્તા ને ભોક્તા બને છે. શરીર સંબંધી ભૌતિક સુખભોગ ભોગવવાની એષણા રાખી વિષયભોગમાં રચ્યોપચ્યો રહી શરીર સંબંધી સુખ-દુઃખની અનુભૂતિ કર્યા કરે છે.

મોટા ભાગના લોકો અનેક પ્રકારના રોગો તથા દુઃખોના સતત વિચાર કર્યા કરતા હોય છે. તે અંગે પોતાના મનમાં કાલ્પનિક ભય ઉત્પન્ન કરે છે. જરા શરદી-સળેખમ જેવું થાય કે તરત જ કલ્પના કરે કે મને ન્યુમોનિયા કે ટાઇફોઇડ તો નહિ થઈ જાય ને? શરીરે કંઈક નાનો ઘા પડે તો વિચારે છે કે મને ધનૂર થઈ જશે તો? પેટમાં દુઃખે કે વિચારે કે મને કમળો કે અલ્સર તો નહિ હોય ને? હું આ ખાઈશ તો મને નહિ પચે ને હું માંદો પડી જઈશ. આટલો બધો શ્રમ હું કરી ન શકું. એ રીતે અનેક પ્રકારના રોગો, બીમારી ને દુઃખોના કાલ્પનિક ભય નીચે જીવતા હોય છે. તેથી શરીરમાં સામાન્યપણે રહેલ રોગને માનસિક રીતે, અજ્ઞાતપણે કલ્પના દ્વારા પોષણ આપી વધુ બળવાન બનાવી દે છે.

અમુક પ્રકારના લોકો પોતાના શરીર પ્રત્યે વધારે પડતું દુર્લક્ષ સેવે છે, એ પણ હિતાવહ નથી. કેટલાક તો તપને નામે ને શરીર દમનને નામે શરીર પર નિર્દય રીતે જુલમ ગુજારી એવી તો દુર્દશા કરી મૂકે છે કે પછી તેના શરીરની ને મનની શક્તિઓ અત્યંત ક્ષીણ થઈ જાય છે. તેથી શરીર દ્વારા જે ધ્યેય સિદ્ધ કરવાનો છે તે રહી જાય છે. તેથી ક્યારેક અકાળે મૃત્યુ પણ આવી પહોંચે છે.

શરીર કાંઈ આપણું દુશ્મન નથી કે તેની ઉપર બેરહેમ જુલમ કરવો પડે. તે તો પ્રભુપ્રાપ્તિ કરવા માટેનું સર્વોત્તમ સાધન છે.

વ્યક્તિએ પોતાના શરીર પ્રત્યેની અત્યંત આસક્તિ તેમજ તેનો વ્યર્થ અનાદર કરવો આ બંને ત્યાજ્ય છે. એટલે ખૂબ જ વિવેક રાખવાની જરૂર છે. પોતાના શરીર પ્રત્યેની તીવ્ર આસક્તિ તો બંધનરૂપ છે જ, જે હિતાવહ નથી તેમજ શરીર પ્રત્યેની ખોટી બેદરકારી પણ એટલી જ હાનિકારક છે.

પ્રકૃતિના પોતાના અમુક ચોક્કસ નિયમો હોય છે, જે કુદરતના દરેક હિસ્સાને લાગુ પડે છે. માનવશરીર પણ કુદરતનો જ એક હિસ્સો છે. કુદરતના નિયમો સાથે તાલમેળમાં રહી જીવન જીવતાં પશુ-પક્ષીઓ તથા વનસ્પતિઓ મનુષ્ય કરતાં બહુ ઓછા રોગના ભોગ બને છે. હાલના સંજોગોમાં પશુના રોગો પાછળ પણ માનવીએ બગાડેલ પર્યાવરણ જ કારણભૂત હોય છે. જ્યારે માનવી કુદરતના નિયમોથી વિરુદ્ધ વર્તતો હોવાથી વધુ રોગીષ્ટ તથા દુઃખી થાય છે. પોતાના અહંકાર મિશ્રિત બુદ્ધિબળને લઈને જ માનવી પ્રકૃતિના નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરે છે. ઇંદ્રિયોના ને અંતઃકરણના અશુદ્ધ આહાર, બેફામ વિષયભોગ તથા દુર્વ્યસનો દ્વારા શરીરની દુર્દશા નોતરે છે.

ઉત્તમ આરોગ્ય સંપાદન કરવા મનુષ્ય પ્રકૃતિમાં રહેલ અખૂટ જીવનતત્ત્વ મેળવવા પ્રયત્ન કરે તો પ્રકૃતિ તેની સહાયમાં ભળીને પોતાના પ્રાણતત્ત્વના ને વૈશ્વિક ઊર્જાના અનંત ભંડારમાંથી તેને જીવનતત્ત્વ પૂરું પાડી ઉત્તમ પ્રકારનું

આરોગ્ય બક્ષે છે. આપણી પૃથ્વી તથા આપણે સર્વે સૂર્યકુટુંબના સભ્યો છીએ. સૂર્યનાં સંતાનો છીએ. આપણી પૃથ્વી પરનું સમગ્ર જીવન સૂર્યપ્રકાશને આભારી છે. સૂર્યના પ્રકાશમાં સૌથી વધુ જીવનતત્ત્વ રહેલું છે. જેમાંથી વનસ્પતિ પ્રકાશ સંશ્લેષણ પ્રક્રિયા (Photosynthesis process) દ્વારા જીવનતત્ત્વ પોતાનામાં પચાવે છે. તેમાંથી વિવિધ વિટામીન્સ, પ્રોટીન્સ, કાર્બોહાઇડ્રેટ્સ વગેરે પોષક તત્ત્વો તેમજ પ્રાણવાયુ (oxygen) બને છે. જે પ્રાણીજીવનને માટે અત્યંત ઉપયોગી છે.

સૂર્ય બાદ જીવનતત્ત્વનો ભંડાર વિશુદ્ધ હવામાં રહેલો છે. તેના પછી જળમાં અને ત્યારબાદ શુદ્ધ, સાત્ત્વિક ને પૌષ્ટિક આહારમાં રહેલો છે. વિશુદ્ધ હવામાં રહેલ પ્રાણવાયુ (oxygen)માં જીવનતત્ત્વનો વિશુદ્ધ ભંડાર ભર્યો છે. પ્રાણવાયુ તો પ્રાણીઓનું જીવન છે. એ ન હોત તો પૃથ્વી પરનું જીવન શક્ય જ ન હોત! મોટાભાગના લોકોને શુદ્ધ હવાનો જોઈએ તેવો લાભ બરોબર લેતાં નથી આવડતું. શ્વાસોચ્છ્વાસ કેમ લેવા તેનું અજ્ઞાન અને પ્રમાદ હોવાથી હવામાંના જીવનતત્ત્વનો પૂરો લાભ મળી શકતો નથી.

રાજયોગનાં આઠ અંગોમાં યમ-નિયમ-આસન-પ્રાણાયામ-પ્રત્યાહાર-ધારણા-ધ્યાન-સમાધિમાંનું એક અંગ પ્રાણાયામ છે. જેમાં પ્રાણનો નિરોધ કરી પ્રકૃતિમાં રહેલ સમગ્ર પ્રાણતત્ત્વ ઉપર પૂર્ણ પ્રભુત્વ મેળવી તે દ્વારા ચિત્તનો નિરોધ કરી, સમાધિ પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયોજવામાં આવે છે. પ્રાણાયામના યથાર્થ અભ્યાસથી શરીર તેમજ મનની

મલિનતા દૂર થઈ ઉત્તમ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. ઇન્દ્રિયો અંતઃકરણની શક્તિઓનો અકલ્પ્ય વિકાસ થાય છે. અનેક પ્રકારની યૌગિક સિદ્ધિઓ પ્રગટ થાય છે. આ પ્રાણાયામનો અભ્યાસ પવિત્ર સદ્ગુરુના યથાર્થ માર્ગદર્શન હેઠળ થવો જોઈએ. નહિતર તેનું યથાર્થ જ્ઞાન ન હોય તો લાભને બદલે હાનિ થવાનો સંભવ રહે છે. તેમ છતાં ઊંડા ને દીર્ઘ શ્વાસોચ્છ્વાસનો અભ્યાસ તો ગમે તે વ્યક્તિ કરી શકે છે. સવાર-સાંજ અર્ધો અર્ધો કલાક જેટલો સમય ખુલ્લી શુદ્ધ હવામાં બેઠા બેઠા કે ઊભા ઊભા ઊંડા ને દીર્ઘ શ્વાસ (deep breathing) લેવા જોઈએ. તેનાથી ફેફસાંમાં આવેલા અસંખ્ય વાયુપુટો પૂરતાં ખૂલે છે ને વધુ પ્રમાણમાં પ્રાણવાયુ ગ્રહણ કરે છે. તેથી લોહીનું શુદ્ધિકરણ થતાં સમગ્ર શરીરના કોષોને જીવનતત્ત્વ મળે છે. શ્વાસ બહાર કાઢતી વખતે ફેફસાંને પૂરેપૂરા ખાલી કરવાથી તેના વાયુપુટોમાં રહેલો અંગારવાયુ (carbondioxide) તથા દૂષિત કફ, ચેપી જીવાણુઓ વગેરે મેલ દૂર થઈ ફેફસાં શુદ્ધ, સ્થિતિસ્થાપક અને મજબૂત બને છે. લોહીનું શુદ્ધિકરણ અને પરિભ્રમણ સરસ રીતે થવાથી શરીર રોગરહિત, મજબૂત ને આરોગ્યમય બને છે. શરીર તંદુરસ્ત બનવાથી મન પણ પવિત્ર, પ્રફુલ્લિત ને શક્તિશાળી બને છે. તેથી કોઈ પણ વિષય ઉપર મનની એકાગ્રતા સાધવામાં સરળતા રહે છે.

શુદ્ધ હવા પછી જીવનતત્ત્વનો વિપુલ જથ્થો શુદ્ધ જળમાં રહેલો છે. દિવસમાં ઓછામાં ઓછું ૩ લિટર શુદ્ધ જળ પીવું જોઈએ. જળમાં રહેલાં આરોગ્યવર્ધક કારો

પણ શરીરની ચયાપચય પ્રક્રિયામાં ખૂબ જ ઉપયોગી થાય છે. જળ દ્વારા લોહીનું પરિભ્રમણ સારી રીતે થાય છે. કિડની અને લિવરની કાર્યક્ષમતા વધવાથી શરીરમાં રહેલ ઝેરી કચરો (toxins) તથા બિનઉપયોગી ક્ષારો દૂર થાય છે ને લોહીનું શુદ્ધિકરણ થાય છે. શરીરના દરેક કોષોને પ્રાણવાયુ દ્વારા જીવનશક્તિ મળી રહેવાથી આરોગ્યમાં વૃદ્ધિ થાય છે. જળ દ્વારા શરીરનું યોગ્ય તાપમાન પણ જળવાઈ રહે છે. શરીરની ચામડી પણ ચમકવાળી ને નીરોગી બને છે. આમ શુદ્ધ જળ શરીર માટે અતિ આવશ્યક છે.

જળ બાદ શુદ્ધ સાત્ત્વિક આહારમાં પણ જીવનતત્ત્વ રહેલું છે. અનેક પ્રકારના પ્રજીવિકો-વિટામીન્સ, પ્રોટીન્સ, ખનિજો, કાર્બોહાઇડ્રેટ્સ વગેરે ખોરાકના પોષક ઘટકો આહાર દ્વારા શરીરને મળે છે. આહાર લેવામાં પણ ખૂબ જ વિવેક વાપરવાની જરૂર છે. અતિ રાજસી ને અતિ તામસી પ્રકારનો આહાર શરીરના આરોગ્યને તેમજ મનની પવિત્રતાને પણ હાનિકારક નીવડે છે. અતિ રાજસી, તામસી ને વધુ પડતો આહાર જ અનેક પ્રકારના રોગો થવામાં મૂળ કારણરૂપ હોય છે. નિઃસ્વાર્થભાવે બીજાને હાનિ પહોંચાડ્યા સિવાય પોતાના પરિશ્રમથી ને નીતિપૂર્વક મેળવેલો શુદ્ધ, સાત્ત્વિક ને પૌષ્ટિક આહાર આરોગ્ય માટે હિતકર બને છે. તે પણ પ્રભુને અર્પણ કરીને લેવાથી ઉત્તમ પ્રસાદીરૂપ આહાર બને છે. તે આહારમાંથી તમસ અને જડતા ઓછાં થઈ ગયેલા હોય છે. આ પ્રમાણે યોગ્ય પ્રમાણમાં શુદ્ધ, સાત્ત્વિક ને પૌષ્ટિક આહાર તન-મન માટે

આરોગ્યવર્ધક બને છે. ‘આહાર તેવો વિચાર’ એ ઉક્તિ પ્રમાણે શુદ્ધ આહારથી વિચાર પણ પવિત્ર બને છે. અશુભ વિચારો તથા વિકારોનું પ્રમાણ ઘટે છે. મન સાત્ત્વિક ને પવિત્ર બનતાં ચેતનાનો આધ્યાત્મિક વિકાસ ઝડપી બને છે.

તન-મનના આરોગ્ય માટે પ્રાણાયામ, કેટલાંક યોગનાં આસનો, ધ્યાનનો અભ્યાસ તથા વ્યાયામ પણ અતિ અગત્યનાં છે. પ્રવૃત્તિના અભાવવાળા બેઠાડું જીવનથી શરીરમાં મેદની વૃદ્ધિ થાય છે. તેથી આળસ-પ્રમાદ, તમસ, મોહ વગેરે મનોરોગો તથા હાઈ બી.પી., મધુપ્રમેહ, હૃદયરોગ વગેરે અનેક પ્રકારના રોગો થવાની સંભાવના વધે છે. યોગ-વ્યાયામથી શરીરના દરેક અવયવો સુદૃઢ, શક્તિશાળી, નીરોગી, સ્ફૂર્તિલાં તેમજ કાર્યક્ષમ બને છે. ધ્યાન દ્વારા શરીરમાં રહેલાં અંતરસ્રાવી ગ્રંથિઓના તથા મગજનાં રસાયણો સપ્રમાણ રીતે ઉત્પન્ન થવાથી તાણ-તણાવ વગેરે દૂર થતાં મનોદૈહિક રોગો દૂર થાય છે. તેથી તન-મનને ઉત્તમ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

શરીર તથા મનને અનેક પ્રવૃત્તિમાં ઉપયોગમાં લેવાથી તે થાક તથા કંટાળો અનુભવે છે. તાણ-તણાવ અનુભવે છે. તેથી તેને યોગ્ય આરામની પણ આવશ્યકતા છે. સામાન્ય માનવીને ઓછામાં ઓછી ૬ કલાક ને વધુમાં વધુ ૮ કલાકની ગાઢ નિદ્રાની આવશ્યકતા રહે છે. ખલેલ વગરની ગાઢ નિદ્રામાં દિવસ દરમ્યાનના પરિશ્રમથી ઘસાયેલા કે મૃત થયેલા શરીરના કોષો દૂર થઈ નવા કોષો જન્મે છે. મગજમાં તણાવ દૂર કરનારા રસાયણો ઉત્પન્ન

થાય છે. શરીરના આરોગ્યમાં ઉપયોગી એવા આંતરસ્રાવી ગ્રંથિઓનાં રસાયણો સપ્રમાણ ઉત્પન્ન થાય છે. શ્રમિત થયેલાં અવયવોને પૂરતો આરામ મળવાથી તે ફરી પાછાં સ્ફૂર્તિલાં ને નવી ઊર્જાએ યુક્ત બની તેજસ્વી ને કાર્યક્ષમ બને છે. માટે યોગ્ય નિદ્રા-આરામ આરોગ્ય માટે અત્યંત જરૂરી છે. વધુ પડતી ઊંઘ પણ શરીર તથા મનમાં સુસ્તી ઉત્પન્ન કરી આળસ-પ્રમાદ તથા બેચેની વધારે છે, માટે ઊંઘ લેવામાં પણ વિવેક વાપરવો જરૂરી છે. અતિ ઉજાગરા શરીરને તથા મનને તમોગુણથી ભરી દે છે. ઉજાગરાથી શરીરમાં રસાયણોનું સંતુલન બગડે છે. પાચન બરોબર ન થવાથી વાત-પિત્ત-કફમાં વિકૃતિ આવે છે, જે તન-મનના આરોગ્યને હાનિ પહોંચાડે છે. એટલે વિવેક જરૂરી છે.

પ્રભુના સ્વરૂપના પ્રેમ ને ભક્તિભાવપૂર્વકનાં ચિંતન-મનન-સ્મરણ સાથે બધી ચિંતાઓ પ્રભુના ચરણે ધરી દઈ, નચિંત થઈ નિદ્રામાં ઊંડા ઉતરવાથી બધી ચિંતાઓ, વ્યગ્રતા, ભય, વાસના-વિકારો દૂર થતાં પ્રગાઢ નિદ્રા આવે છે. પ્રભુના સ્વરૂપના ધ્યાન-ચિંતનયુક્ત નિદ્રા લેવાના અભ્યાસથી ક્રમશઃ યોગનિદ્રા સિદ્ધ થાય છે. આવી યોગનિદ્રા દરમ્યાન પ્રભુની દિવ્ય પ્રેરણા, શક્તિ, જ્ઞાન, સુખ-શાંતિ-આનંદ વગેરેનો ઇંદ્રિયો અંતઃકરણમાં સંચાર થતાં વ્યક્તિની ચેતનાનો આધ્યાત્મિક વિકાસ થાય છે. આ પ્રકારની યોગનિદ્રામાંથી વ્યક્તિ જાગૃત થાય છે ત્યારે નવાં બળ, તાજગી, સ્ફૂર્તિ, ઉત્સાહ મળેલાં હોવાથી વધુ સારી રીતે કાર્ય કરી શકે છે.

આ રીતે પ્રકૃતિનાં વિવિધ બળોનો તથા વૈશ્વિક ઊર્જાનો વિવેકપૂર્વક ઉપયોગ કરી તેમાંથી જીવનતત્ત્વ મેળવી ઉત્તમ આરોગ્ય સંપાદન કરી જીવનને મધુર બનાવી શકાય છે. સાથે સાથે આંતરબાહ્ય પવિત્રતા, ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણના શુદ્ધ આહાર, વિવેકપૂર્વકનો વિષયભોગ , (ગૃહસ્થ સાધકો માટે) કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, માન, ઈર્ષા, તિરસ્કાર, દ્વેષ તથા ભય, શોક, ચિંતા, વ્યગ્રતા, અહંકાર વગેરે મનોવિકારો ને આવેગોની તીવ્ર લાગણીઓનું શમન કરી પ્રભુપ્રસન્નતાનાં સાધનો કરવાં તે પૂર્ણ આરોગ્ય મેળવવાની ચાવી છે. શરીરના આરોગ્યની જેટલી અગત્ય છે એથી વિશેષ અંતઃકરણના-મનના આરોગ્યની ને પવિત્રતાની અગત્ય છે. અંતઃકરણનું શુદ્ધિકરણ પરમાત્માની ભક્તિ, ઉપાસના, આરાધના, જ્ઞાન-ધ્યાનયોગ, ભક્તિયોગ, જપયોગ, કર્મયોગ વગેરે સાધનોથી શક્ય બને છે. એવા શુદ્ધ અંતઃકરણથી વ્યક્તિની ચેતનાનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનો આધ્યાત્મિક વિકાસ થાય છે.

આ રીતે તન તેમજ મનના ઉત્તમ આરોગ્ય દ્વારા દેહમંદિરમાં પરમાત્માનો નિવાસ શક્ય બને છે. તન-મનના પૂર્ણ આરોગ્યવાળા દેહમંદિરમાં પરમાત્મા આવિર્ભાવ પામી પ્રકાશે છે. એવાં પરમાત્માના નિવાસસ્થાનરૂપ દેહમંદિરો-નિજમંદિરો (મુક્તપુરુષો) દ્વારા બીજાં અનેક દેહમંદિરોનું નિર્માણ થાય છે. આ રીતે ઉત્કાંતિની અવિરત પ્રક્રિયામાં ચૈતન્યોનું ઊર્ધ્વીકરણ થયા કરે છે. એ પ્રક્રિયામાં ત્વરિત ગતિએ પ્રગતિ સાધવા પુરુષપ્રયત્ન કરવો એ જ માનવજીવનની સાર્થકતા છે.

જીવાત્માનું શરીર પ્રત્યેનું તુચ્છ ‘હું’પણું તન તેમજ મનના પૂર્ણ આરોગ્યની પ્રાપ્તિમાં બાધારૂપ છે. પરમાત્માની અસીમ કૃપા સંપાદન કરવા માટે તેમના અનંત સામર્થ્ય, શક્તિ, જ્ઞાન, પ્રકાશ, સુખ, શાંતિ, આનંદ, ઐશ્વર્ય વગેરે ગુણધર્મોનું, પરમાત્માના સ્વરૂપ સાથે તાદાત્મ્ય સાધી ચિંતન-મનન કરવું અને તેવા દિવ્યભાવથી સમગ્ર શરીર અને મનમાં પરમાત્માની દિવ્ય ચેતનાનો અનુભવ કરવો. આ પ્રકારની સાધના દ્વારા જીવનું તુચ્છ મિથ્યા ‘હું’પણું પ્રભુના સ્વરૂપમાં વિલીન થઈ જવાથી જન્મ, જરા, મૃત્યુ વગેરેનો ભય અદૃશ્ય થઈ પૂર્ણ આરોગ્ય સાંપડે છે. આધુનિકોના મતે holistic health પ્રાપ્ત થાય છે.

પરમાત્મા સાથે આત્માની તદ્રૂપતા સિદ્ધ થવાથી વ્યક્તિ પણ પૂર્ણ મુક્તદશા પ્રાપ્ત કરે છે. એવા સિદ્ધદશાવાળા સત્પુરુષના પ્રબળ સંકલ્પમાત્રથી અનેક જીવો નીરોગી થઈ ભવરોગથી પણ મુક્ત બની જાય છે.

.....

શ્રી સ્વામિનારાયણ ડિવાઈન મિશન શાને માટે ?

શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાનના સર્વજીવહિતાવહ સંદેશ અનુસાર માનવજાતના શ્રેય અને પ્રેય માટે—

- (ક) સેવા-સદાપ્રતના આદર્શો અનુસાર ભેદભાવ વિના આર્થિક મૂંઝવણ અનુભવતાં ભાઈબહેનોને જરૂરી રાહત પહોંચાડવી;
- (ખ) આરોગ્યપ્રસારની માર્ગદર્શક વ્યવસ્થા અને રોગોપચારનાં સારવાર કેન્દ્રો-ઔષધાલયો સ્થાપવાં-ચલાવવાં, અગર એવું કાર્ય કરતી સંસ્થાઓને સહાયરૂપ થવું;
- (ગ) આત્મિક શાંતિ અને માનવતાની ભીનાશ રેલાવતાં મંદિરો, સત્પુરુષોનાં સ્મારકકેન્દ્રો, વગેરેનાં નિર્માણ-નિભાવ-વિકાસ કરવાં;
- (ઘ) જીવનઘડતરમાં ઉપયોગી સાહિત્ય અને કલાના વિકાસકાર્યને ઉત્તેજન આપવું;
- (ચ) સમ્યક્ અભ્યાસ માટે પુસ્તકાલય, સંગ્રહાલય, સંશોધનકેન્દ્ર સ્થાપવાં-ચલાવવાં અગર એવા એકમોને મદદરૂપ થવું;
- (છ) સર્વસમન્વય સધાય એવાં સાંસ્કારિક અને તત્ત્વજ્ઞાનવિષયક પ્રકાશનો પ્રસિદ્ધ કરવાં અને તે વડે જનસમુદાયનો ઊર્ધ્વગામી વિકાસ સાધવામાં મદદરૂપ થવું;

અને એ રીતે :

- (૧) સમાજજીવનની આધારશિલાસમાં સદાચાર અને નીતિનાં ધોરણો બળવત્તર થાય એવી પ્રવૃત્તિઓનું આયોજન કરવું;
- (૨) સમાજમાં સંપ, એકતા અને પરસ્પર સુહૃદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે, વિશ્વબંધુત્વની ભાવના વિકસે અને વિસંવાદિતા દૂર થાય એવા કાર્યક્રમો આપવા;
- (૩) વિશ્વના ધર્મો અને પક્ષો વચ્ચે સંવાદિતા જળવાઈ રહે એ માટે સર્વધર્મીય પરિષદોનું આયોજન કરતા રહી આધ્યાત્મિક અને સામાજિક ઉત્કર્ષને વેગ આપવો.

આવા સુઆયોજિત કાર્યક્રમો અને પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા પરિપૂર્ણ ભગવત્સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ તરફ માનવસમુદાય સર્વાંગી વિકાસ પામી ગતિમાન થાય એવો મિશનનો શુભ આશય છે.

પૂર્વગ્રહ જેવો કોઈ ગ્રહ નથી.
નવ ગ્રહ તો બિચારા કાંઈ નકતા નથી, પણ પૂર્વગ્રહ તો
જીવને વિઘ્નકર્તા છે તેને દૂર કરવો.
- પૂજ્યશ્રી નારાયણભાઈ

Website: www.shriswaminarayandivinemission.org

Email: info@shriswaminarayandivinemission.com